

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**KURUMSAL KALİTE VE EKONOMİK BÜYÜME:
KÖRFEZ ÜLKELERİ İÇİN BİR UYGULAMA**

Doktora Tezi

Tahsin YAMAK

İstanbul, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**KURUMSAL KALİTE VE EKONOMİK BÜYÜME:
KÖRFEZ ÜLKELERİ İÇİN BİR UYGULAMA**

Doktora Tezi

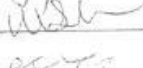
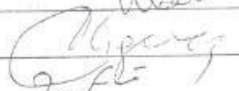

Tahsin YAMAK

Danışman: Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR

İstanbul, 2015

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politigi Anabilim Dalı 706210001 no'lu doktora öğrencisi Tahsin YAMAK' ın hazırladığı "Kurumsal Kalite ve Ekonomik Büyüme: Körfez Ülkeleri İçin Bir Uygulama" konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 28. maddesi uyarınca ...29.12.2015.. günü saat 12.00.. da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin KABUL ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR	Kabul	
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU	Kabul	
Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER	Kabul	
Doç. Dr. Hamdi GENÇ	Kabul	
Yard. Doç. Dr. Turgut ÜN	KABUL	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Tahsin YAMAK
Anabilim Dalı	: Ortadoğu Ekonomi Politikası
Programı	: Ortadoğu Ekonomi Politikası
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora - Aralık, 2015
Anahtar Kelimeler	: Körfez Ülkeleri, Ekonomik Büyüme, Yönetişim Kurumları, Kurumsal Kalite, Panel Veri

ÖZET

KURUMSAL KALİTE VE EKONOMİK BÜYÜME: KÖRFEZ ÜLKELERİ İÇİN BİR UYGULAMA

Ülkelerarası ekonomik performans farklılıklarının nedenleri ve kaynakları iktisat literatürünün önemli tartışma konularından birisini oluşturmaktadır. Konuyu açıklamaya yönelik geleneksel kuramlar, gerek sahip oldukları ciddi varsayımlar gerekse de ortaya çıktıkları dönemin sorunlarına çözüm getirme maksadı taşımaları nedeniyle söz konusu hususlara tam ve kesin bir açıklama getirememişlerdir.

Bu noktada, ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarının ortaya çıkmasında yalnızca ekonomik nedenlerin değil, ekonomi dışı faktörlerin de önemli rollerinin olduğunu belirten "Kurumsal İktisat" yaklaşımı ön plana çıkmıştır. Buna göre, ülkeler arasındaki farklar, "kurum" kavramı çerçevesinde açıklanmakta olup, "kurumsal kalite" düzeyi yüksek ülkelerde, mülkiyet haklarının korunacağı, yolsuzluğun engelleneceği, piyasanın çeşitli düzenlemeler vasıtasıyla destekleneceği, böylelikle ekonomik performansının arttırılacağı ve büyümenin gerçekleştirileceği belirtilmektedir.

Bu kuramsal çerçevede hazırlanan tez çalışmasıyla, 1995-2014 döneminde Körfez ülkelerinin kurumsal kalite düzeylerinde meydana gelen değişimlerin ekonomik büyüme performansları üzerindeki etkileri panel veri analizi yöntemiyle incelenmiş olup, neticesinde; işbu ülkelerde, "İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu" ile "Yolsuzluğun Kontrolü" kurumsal kalite değişkenleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Tahsin YAMAK
Field	: Middle East Political Economy
Programme	: Middle East Political Economy
Supervisor	: Professor Tiğınçe OKTAR
Degree Awarded and Date	: Doctorate - December, 2015
Keywords	: Gulf Countries, Economic Growth, Governance Institutions, Institutional Quality, Panel Data

ABSTRACT

INSTITUTIONAL QUALITY AND ECONOMIC GROWTH: AN ANALYSIS FOR GULF COUNTRIES

The causes and sources of economic performance differences among countries is one of the most contentious subject in the economics literature. Traditional theories that explain the same subject have not been able to give a full and accurate description to the issues, although they used to have serious hypotheses and aim to bring solutions to the problems arisen in that period.

At this point, "Institutional Economics" approach has come into prominence which has revealed that not only the economic factors but also the non-economic factors have important roles in the emergence of economic growth differences among countries. In this respect, the differences between countries is explained within the concept of "institution", and it is stated that in countries with high level of "institutional quality", property rights will be protected; corruption will be controlled; the market will be supported through a variety of regulations; thus, the improvement of economic performance and growth would be achieved.

In this theoretical framework, the thesis examined the effects of institutional quality in Gulf Countries on the performance of their economic growth between the periods of 1995-2014 by using the panel data analysis method. As a result of this, it has been concluded that there is a positive and significant relationship between economic growth and the institutional quality variables of "Voice and Accountability" and "Control of Corruption".

ÖNSÖZ

Kurumsal İktisat Ekolünün, geleneksel kuramlardan farklılaşan yönü, iktisadi olayların analizinde, sadece ekonomik faktörlerin değil ekonomi dışı faktörlerin de etkisinin bulunduğunu belirtmesi ve bu hususları analize dâhil etmek suretiyle daha gerçekçi çıkarsamalarda bulunulmasına imkân vermesi olarak özetlenebilir.

Bu kuramsal açılımın, çeşitli ortak özelliklere sahip bulunmakla, farklı ekonomik büyüme performanslarına sahip, Körfez İşbirliği Konseyi üyesi ülkelere dair yapılacak analizlerde kullanılmasının uygun olacağı değerlendirilmiş olup, işbu tez çalışmasıyla, Körfez ülkelerinde kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisi, panel veri analizi yöntemi kullanılarak incelenmiş ve çeşitli bulgulara erişilmiştir.

Uzun ve yoğun bir sürecin eseri olan bu tez çalışmasının meydana gelmesinde, büyük emeği, destek ve teşviği bulunan değerli hocam ve tez danışmanım Sn. Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR'a, her daim değerli fikirleri ile yol gösteren kıymetli hocam Sn. Doç. Dr. Hamdi GENÇ'e, tezin gelişimi süreçlerinde önemli desteği bulunan saygıdeğer hocam Sn. Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU ile yardım ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Sn. Yrd. Doç. Dr. Turgut ÜN'e teşekkürü bir borç bilirim. Aynı zamanda, fikirlerine başvurmaktan mutluluk duyduğum kıymetli hocam Sn. Yrd. Doç. Dr. İbrahim Murat BOZKURT'a ayrıca teşekkür ederim.

Diğer yandan, bu tez çalışmasının nihayete erdirilmesi için, her zaman önemli destek ve yardımlarda bulunan kıymetli dostum ve meslektaşım Sn. Dr. Emre SAYGIN'a özel olarak teşekkür ettiğimi belirtmek isterim.

Yine bu süreçte, katkılarından dolayı değerli dostum Sn. Doç. Dr. Hasan Murat ERTUĞRUL'a; teşvikleri için Sn. Atila AYDINER'e ve Sn. Dr. Hayri BARAÇLI'ya, ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Bununla birlikte, öğrenim hayatım boyunca desteklerini hep arkamda hissettiğim sevgili annem, babam ve kardeşime; varlıkları ile hayatımı anlamlı kılan sevgili eşim ve oğluma, bu süreçte göstermiş oldukları sabır, anlayış ve destekleri için teşekkür ettiğimi belirtmek isterim.

Tezin, bundan sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlaması umuduyla.

Tahsin YAMAK
İstanbul, 2015

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
GRAFİK LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
SİMGELER	xii
1. GİRİŞ	1
2. KÖRFEZ ÜLKELERİNİN EKONOMİK PERFORMANSINA İLİŞKİN BULGULAR	7
2.1. Ortadoğu Kavramı ve Körfez Bölgesi'nin Tanımlanması	7
2.2. Bölgenin Ekonomik Performansının Analizi	17
2.3. Bölgenin Ekonomi Politikası ve Bulgular	42
3. EKONOMİK BÜYÜME – KURUMSAL KALİTE İLİŞKİSİ: TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR	51
3.1. Ekonomik Büyüme: Kavramsal Çerçeve	51
3.2. Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri	56
3.2.1. Dışsal Ekonomik Büyüme Teorileri	57
3.2.2. İçsel Ekonomik Büyüme Teorileri	62

3.3. Ekonomik Büyüme: Kuramsal Sorun ve Kurumsal İktisat Açılımı	65
3.4. Kurum Kavramı ve Kurumsal İktisat Okulu	73
3.4.1. Kurum Kavramının Tanımlanması	74
3.4.2. Kurumsal İktisat Okulunun Gelişimi	78
3.4.3. Kurumsal İktisadın Farklılaşması: Eski ve Yeni Kurumsal İktisat	80
3.5. Kurumsal Kalite'nin Tanımlanması ve Ölçülmesi	86
3.5.1. Kurumsal Kalitenin Tanımlanması Sorunsalı	86
3.5.2. Kurumsal Kalitenin Ölçülmesi: Endeksler ve Tartışmalar	92
3.6. Kurumsal Kalite Faktörleri	100
3.6.1. İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu	101
3.6.2. Siyasi İstikrar ve Şiddet Yokluğu	104
3.6.3. Yönetimin Etkinliği	106
3.6.4. Düzenlemelerin Kalitesi	109
3.6.5. Hukukun Üstünlüğü	112
3.6.6. Yolsuzluğun Kontrolü	115
3.7. Ekonomik Büyüme-Kurumsal Kalite İlişkisi	118
3.7.1. Teorik Literatür	119
3.7.2. Bölge Ülkelerinin Kurumsal Kalite Performansları	129
3.7.3. Genel Değerlendirme	145
4. KÖRFEZ ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜME – KURUMSAL KALİTE İLİŞKİSİNE DAİR BİR UYGULAMA	148
4.1. Ampirik Literatür	148
4.2. Yöntem	161
4.3. Model ve Hipotez	168
4.4. Veri Seti	172
4.5. Bulguların Değerlendirilmesi	173

5. SONUÇ 182

KAYNAKLAR 189

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Körfez, MENA ve Dünya’da GSYİH’nın Sektörel Dağılımı 1990-2013 (%)	22
Tablo 2. Körfez Ülkelerinde etnik ve dini durum	37
Tablo 3. Körfez Ülkelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri - 2014 yılı	39
Tablo 4. Körfez Ülkelerinde Ekonomik Özgürlükler ve İnsani Gelişim	40
Tablo 5. Modelde Kullanılan Değişkenler, Açıklamaları ve Veri Kaynakları	173
Tablo 6. Model Tercihi İçin Uygulanan Testlerin Sonuçları	174
Tablo 7. Yatay Kesit Bağımlılığı, Varyans, Otokorelasyon İçin Uygulanan Testlerin Sonuçları	174
Tablo 8. Modele İlişkin Tahmin Sonuçları	175

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1 : Kurumsal Kalitenin Ekonomik Büyüme Etkileme Kanalları 126

GRAFİK LİSTESİ

	Sayfa No.
Grafik 1: Körfez ve Diğer Bölgelerde GSYİH Miktarı: 1990-2014	17
Grafik 2: Körfez, MENA ve Dünya’da GSYİH Büyüme Oranları: 1990-2014	19
Grafik 3: Körfez, MENA ve Dünya’da KBDMG Miktarı: 1990-2014	20
Grafik 4: Körfez, MENA ve Dünya’da Dışa Açıklık Oranı: 1990-2014	24
Grafik 5: Körfez, MENA ve Dünya’da Net Dış Ticaret Oranı: 1990-2013	25
Grafik 6: Körfez, MENA ve Dünya’da Toplam Doğal Kaynaklar Rantı: 1990-2014	26
Grafik 7: Körfez, MENA ve Dünya’da İşsizlik ve Göçmen Stoğu Oranı: 1990-2014	27
Grafik 8: Körfez ve Diğer Bölgelerde Petrol Rezervleri: 1980-2014	29
Grafik 9: Körfez ve Diğer Bölgelerde Petrol Üretimi: 1970-2014	29
Grafik 10: Körfez ve Diğer Bölgelerde Petrol Tüketimi: 1970-2014	30
Grafik 11: Körfez Bölgesinde Petrol Üretim, Tüketim ve Fiyatları: 1980-2014	31
Grafik 12: Körfez ve Diğer Bölgelerde Doğalgaz Rezervleri: 1980-2014	32
Grafik 13: Körfez’de Doğalgaz Üretim, Tüketim ve Doğalgaz Fiyatları: 1990-2014	33
Grafik 14: Körfez, MENA ve Dünya’da Askeri Harcamalar: 1990-2014	34
Grafik 15: Körfez, MENA ve Dünya’da Net DYSY Akımları: 1990-2014	35
Grafik 16: Körfez Ülkeleri ve Karşılaştırmalı Cari İşlemler Dengesi: 1990-2013	36
Grafik 17: Körfez ve Diğer Bölgelerde GSYİH Miktarı: 1960-2014	67
Grafik 18: Bahreyn’de Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014	133
Grafik 19: Kuveyt’de Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014	136
Grafik 20: Katar’da Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014	137
Grafik 21: Suudi Arabistan’da Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014	139
Grafik 22: Umman’da Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014	142
Grafik 23: B.A.E’de Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014	144

KISALTMALAR

A.e.	Aynı eser
age	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
bkz.	Bakınız
n/a	not available (ulaşılabilir değil)
p.	page (sayfa)
s.	sayfa
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
APC	Asia-Pacific (Asya-Pasifik)
ARE	United Arab Emirates (Birleşik Arap Emirlikleri)
BHR	Bahrain (Bahreyn)
BP	British Petroleum (İngiliz Petrolleri)
CC	Yolsuzluğun kontrolü
EAS	East Asia-Pacific (Doğu Asya-Pasifik)
EASCC	Körfez Ülkeleri İşbirliği Konseyi Ekonomik Sözleşmesi
ECS	Europe-Central Asia (Avrupa-Merkez Asya)
EEU	Europe-Eurasia (Avrupa-Avrasya)
GCC	Gulf Cooperation Council (Körfez İşbirliği Konseyi)
GDP	Gross Domestic Product (Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla)
GE	Yönetimin etkinliği
GFCF	Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu
GGFCE	Merkezi hükümet nihai tüketim harcamaları
GNI	Gross National Income (Gayrisafi Milli Hâsıla)
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KBDMG	Kişi Başına Düşen Milli Gelir
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
KWT	Kuwait (Kuveyt)
LCN	Latin America-Caribbean (Latin Amerika-Karayipler)

LE	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi
MENA	Middle East and North Africa (Ortadoğu ve Kuzey Afrika)
NAC	North America (Kuzey Amerika)
NRR	Doğal Kaynak Rantı
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
OMN	Oman (Umman)
PS	Siyasi istikrar ve şiddet yokluğu
QAT	Qatar (Katar)
RL	Hukukun üstünlüğü
RPLA	Resource-poor, labor-abundant (Doğal Kaynak Fakiri - İşgücü Yoğun)
RQ	Düzenlemelerin kalitesi
RRLA	Resource-rich, labor-abundant (Doğal Kaynak Zengini - İşgücü Yoğun)
RRLI	Resource-rich, labor-importing (Doğal Kaynak Zengini - İşgücü İthal Eden)
SAS	South Asia (Güney Asya)
SAU	Saudi Arabia (Suudi Arabistan)
SCA	South-Central Amerika (Güney-Orta Amerika)
SSF	Sub-Saharan Africa (Sahra-Altı Afrika)
TRD	Dış ticaret hacmi
UEA	Birleşik Ekonomi Sözleşmesi)
UN	United Nations (Birleşmiş Milletler)
VA	İfade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu
WB	World Bank (Dünya Bankası)
WLD	World (Dünya)

SİMGELER

\$	Amerikan Doları
€	Avro
∞	Sonsuz
β	Beta
μ	Mikro

1. GİRİŞ

İktisat yazını alanındaki çalışmalar hem nicelik hem de nitelik olarak sürekli bir artış göstermektedir. Bu çerçeveden ele alındığında, iktisat bilimi içerisinde münhasıran ekonomik büyüme olgusuna ilişkin ciddi bir teorik külliyatın da ortaya çıktığı görülmektedir. Zira gerek ekonomik büyümenin belirleyicileri ve kaynakları gerekse de ülkeler arası ekonomik büyüme farklılıkları gibi hususların açıklanmasına yönelik önemli araştırmalar yapılmaktadır. Bu eksende yapılan kuramsal açıklamalar incelendiğinde, her ülkede ekonomik büyümenin kaynaklarının ve belirleyicilerinin temelde benzeşmekle, ülkelerin sahip oldukları çeşitli potansiyeller, tarihi, coğrafi, kültürel ve sosyal farklılıklar nedeniyle ayrıştıkları, ülkeler arası büyüme farklılıklarının çeşitli ve çoğu kez birbirinden farklı nedenlerinin bulunduğu ifade edilmektedir.

Bu çerçevede, işbu hususların açıklanması noktasında çeşitli teorik izahatler ve ekoller ortaya çıkmış bulunmaktadır. Genel olarak dışsal ve içsel büyüme modelleri şeklinde bir tasnife tabi tutulabilecek bu kuramsal açıklamaların, ekonomik büyüme modeline dâhil edilecek faktörler ve bunların büyüme üzerindeki etki ve önem düzeyleri açısından farklılaştıkları görülmektedir. Buna göre, dışsal büyüme kuramları, tasarruf ve sermaye birikimi gibi faktörlerin ekonomik büyümenin en önemli belirleyicileri olduğunu ifade ederken, önemini ifade etmekle birlikte teknolojik gelişme dışsal bir değişken olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra, içsel büyüme kuramları ise söz konusu hususları eleştirmekle, teknolojik gelişme ve beşeri sermaye gibi faktörlerin ekonomik büyüme için önemini vurgulamakta ve içsel bir değişken olarak büyüme modeline dâhil etmektedir.

Ancak, gerek dönemsel sorunlara çözüm getirme maksadı taşımaları gerekse de sahip oldukları ciddi varsayımlar gibi sorunlar ihtiva eden bu iktisadi kuramlar, her ne kadar yatırımların arttırılması, doğal kaynakların daha etkin kullanılması, teknolojik yeniliğin sürdürülmesi ve beşeri sermayenin geliştirilmesi gibi bazı temel çözümler sunmakta iseler de ülkeler arası ekonomik büyüme farklılıklarını tam ve kesin olarak açıklayamadıkları gibi büyüme sürecinde meydana gelen ve önemli olabilecek pek çok

sorunsala da makul bir çözüm getirememişlerdir. Zira zaman içerisinde gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki zenginlik, teknolojik seviyeleri ve işgücü nitelikleri açısından farklar artmış, diğer bir ifade ile yakınsama hipotezi doğrulanamamış hatta çoğu kez bu farkın daha da açıldığı müşahade edilmiştir.

Bu görüşlerden hareketle, ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarının ortaya çıkmasında yalnızca ekonomik nedenlerin değil aynı zamanda sosyal, hukuksal, siyasal ve kültürel unsurlar gibi ekonomik dışı faktörlerin de önemli rollerinin olduğu hususuna vurgu yapan "Kurumsal İktisat" son yıllarda ön plana çıkmış, bu çerçevede ülkeler arasındaki performans farklılıkları "kurum" kavramı ile açıklanmış ve etkin kurumlara, kurumsal yapıya sahip ülkelerin ekonomik performansının yüksek olacağı ifade edilmiştir. Esasen bu kuramsal açılım, tez çalışmamızın teorik ve kavramsal çerçevesine de işaret etmektedir.

Ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarının ortaya çıkmasında yalnızca ekonomik nedenlerin değil aynı zamanda ekonomi dışı faktörlerin de önemine vurgu yapan "Kurumsal İktisat" yaklaşımı, ülkeler arasındaki farkın büyük bir bölümünü toplumsal kuralların niteliğini belirleyen ve bireysel ilişkileri koordine eden, bu çerçevede işlem maliyetlerinden, mülkiyet haklarına, hukukun üstünlüğünden ve siyasal istikrara kadar pek çok hususu ifade etmekte kullanılan "kurum" kavramı ile açıklamakta olup, mülkiyet haklarının güvence altına alınmadığı ve yolsuzluk olgusunun yaygın olduğu toplumlarda, büyümenin sürdürülebilir olamayacağı belirtilmektedir. Bu çerçevede, etkin kurumlara ve kurumsal yapıya sahip ülkelerin ise ekonomik performanslarını yükseltecekleri ve ekonomik büyüme hedeflerini gerçekleştirebilecekleri ifade edilmektedir.

Bu noktada, kaynak dağılımının etkinliğinin sağlanması, piyasa aksaklıklarının giderilmesi, pozitif dışsallıkların meydana getirilmesi, belirsizliklerin azaltılması ile girişimcilerin teşvik edilmesi suretiyle işlem maliyetlerinin azaltılması suretiyle ekonomik büyümeyi etkilediği varsayılan "kurumsal kalite" kavramı ön plana çıkmış ve

bu kavram ekonomik büyümenin belirleyicileri ve kaynakları arasında gösterilmeye ve ampirik çalışmalarda kullanılmaya başlanılmıştır.

Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki, Kurumsal iktisatçıların üzerinde ittifak ettikleri bir “kurum” kavramı bulunmadığı gibi, işbu kurumların kalite düzeyini ifade eden “kurumsal kalite” kavramının tanımlanması noktasında da bir ittifak söz konusu değildir. Diğer yandan, kurumların ve kurumsal kalitenin ekonomik büyümeyi hangi kanallar vasıtasıyla etkilediği, bu etkinin düzeyi, hangi kurumun ya da kurumsal kalite faktörünün büyüme üzerinde daha etkili olduğu, işbu değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı ve anlamlılığı ile yönü gibi hususların çoğunluğu halen tartışmalı olup, söz konusu hususlar konuya ilişkin teorik sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zira gerek kurum gerekse de kurumsal kalite gibi soyut ve ölçülmesi zor parametrelerin nicel verilere dönüştürülmesi hususu başlı başına önemli bir problemdir. Genelde bu kavramların ölçüldüğü veri setlerinde, öznel ve değerlendirmelere dayalı anket gibi araçlar kullanılmakta, bu husus ise veri setlerinin güvenilirliği konusunu tartışmaya açmaktadır. Diğer taraftan, işbu çalışmalarda kurum/kurumsal kalite kavramlarının farklı parametreler üzerinden tanımlandığını ve farklı veri setlerinin kurum/kurumsal kalite kavramını ifade etmek üzere kullanıldığını da belirtmek gerekmektedir.

Bu alanda yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde, kurumsal kaliteyi ifade etmek üzere çoğu kez yönetim ve ekonomik özgürlük gibi kavramlara atıfta bulunduğunu, diğer taraftan ülkelerin risk durumları, yolsuzluk düzeyleri, politik rejimleri, sivil ve insani haklara ilişkin düzenlemeler ile hukukun üstünlüğü gibi çeşitli değişkenlerin yer aldığı çalışmaların ya da veri setlerinin kurumsal kaliteyi ifade eden parametreler olarak kullanıldığı müşahede edilmektedir.

Bu çerçevede, kurumsal kalite göstergesi olarak genelde kullanılan veri setleri; Freedom House, Fraser Institute ve Heritage Foundation ait Ekonomik Özgürlük Endeksleri, PRS Group tarafından hazırlanan Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG)

Transparency International tarafından yayınlanan Yolsuzluk Algıları Endeksi, The Economist'in Demokrasi Endeksi, Transparency International'ın Yolsuzluk Algılama Endeksi ile Dünya Bankası tarafından üretilen Dünya Yönetişim Göstergeleri'dir.

Bu ve buna benzer veri setleri kullanılarak yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde ise, kurumsal kalitenin önemine vurgu yapılmakla, kurumsal kalite ile ekonomik büyüme arasında çoğu kez anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu yönünde sonuçlara erişilmektedir. Ancak bazı çalışmalarda işbu değişkenler arasında doğrudan ve güçlü bir ilişki olmadığına dair sonuçlara da ulaşılabilmektedir. Diğer yandan, işbu değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü konusunda da farklı sonuçlar bulunmaktadır.

Tüm bu teorik izahatın ertesinde, tez çalışmasının ortaya koyduğu temel sorunsalı, hipotezleri, coğrafi ve zaman kısıtları gibi hususları ifade etmek, akabinde çalışmanın genel kurgusu ve bölümlerinin içeriğinden bahsetmek faydalı olacaktır.

Bu çerçevede, tez çalışmasının teorik altyapısını Kurumsal İktisat ekolünün kuram, yöntem ve varsayımları oluşturmaktadır. Çalışmanın coğrafi sınırını Ortadoğu Bölgesinin hem fiili hem de teorik olarak merkezi konumunda olan Basra Körfezi içerisinde yer alan ve Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyi üyesi olan; Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, olarak belirlemiş bulunmakta olup, çalışma dönemi 1995-2014 yılları arasındadır.

Petrol ve doğalgaz zenginliği ile bu sayede temin edilen yüksek rant gelirleri çerçevesinde şekillenen doğal kaynaklara bağımlı ve çeşitlendirilememiş ekonomik yapı, otoriter özellikler arz eden yönetimler, düşük nüfus seviyesi, yüksek göçmen stoku, etnik, mezhepsel, siyasi nedenlere dayalı problemler ve güvenlik endişeleri ile bu çerçevede şekillenen çeşitli ortak özelliklere sahip Körfez ülkeleri, diğer yandan çeşitli farklılıklar barındıran ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel özelliklere sahiplerdir. Bununla birlikte, işbu ülkelerin kurumsal yapıları ile kurumsal kalite düzeyleri de birbirinden önemli farklılıklar ihtiva etmektedir.

İşbu hususlar tez çalışmasının cevap aradığı temel soru, diğer bir ifade ile tezin amacına karşılık gelmektedir. Körfez ülkelerinin kurumsal yapılarının ve kurumsal kalite düzeylerinin ekonomik büyüme performansları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmakta mıdır? Bu ülkelerde ekonomik büyüme ve kurumsal kalite faktörleri arasında anlamlı bir ilişki bulunuyor ise hangi kurumsal kalite faktörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi daha fazladır? Bu sorular perspektifin şekillenen tez çalışmasına dair temel hipotezler ise, işbu ülkelerde kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu ve kurumsal kalite faktörlerinde meydana gelen artışların, bu ülkelerin büyüme performanslarını arttıracacağı, şeklindedir.

Söz konusu ilişkinin araştırıldığı çalışmada, kurumsal kaliteyi temsilen çalışmanın amacı ve hipotezleri ile uyumlu olan, Dünya Bankası tarafından 1996 yılından (1996-2002 dönemi iki yılda bir, 2003 yılından sonra yıllık) bu yana birçok veri kaynağından derlenen veriler ile hazırlanmakta olan ve bu alanda yapılan birçok ampirik çalışmada kurumsal kalite göstergesi olarak kullanılan Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI) kullanılmıştır. Bu gösterge içerisinde, İfade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu (VA), Siyasi istikrar ve şiddet yokluğu (PS), Yönetimin etkinliği (GE), Düzenlemelerin kalitesi (RQ), Hukukun üstünlüğü (RL) ve Yolsuzluğun kontrolü (CC) olmak üzere altı farklı kurumsal kalite faktörü bulunmaktadır.

Bu hususlar perspektifinde hazırlanan tez çalışması, işbu bölüm harici dört bölümden meydana gelmektedir. Bu çerçevede, tezin ikinci bölümünde, çalışmanın coğrafi sınırını oluşturan Körfez ülkelerinin içerisinde yer aldığı Ortadoğu Bölgesine dair genel bazı bilgilerin verilmesinin akabinde, işbu ülkelerin genel ekonomik performansları değerlendirilmesi ile devam edecek ve "Rantiyeci Devlet", "Doğal Kaynak Laneti/Talihsizliği" ve "Hollanda Hastalığı" gibi önemli kavramlar çerçevesinde, bölgeye dair ekonomi-politik dengeler izah edilecektir.

Tezin üçüncü bölümünde, öncelikle ekonomik büyüme kavramı tanımlanacak ve hesaplanmasına ilişkin yöntemler ifade edilecektir. Akabinde ekonomik büyüme kavramının teorik temelleri belirtilmek suretiyle İçsel ve Dışsal Büyüme Teorileri

hakkında genel bilgiler verilecektir. Bu noktada, ekonomik büyüme kuramlarının ülkelerin ekonomik büyüme performanslarındaki farklılıkları açıklamadaki yetersizliklerine ilişkin tespit ve değerlendirmeler çerçevesinde “kuramsal sorun”dan bahsedilecektir. Bu çerçevede, tezin teorik altyapısını oluşturan “Kurumsal İktisat” ekolüne bağlantı kurulmuş olacaktır. Bu noktada, kurum kavramı tanımlanacak, Kurumsal İktisada ilişkin genel bilgiler ile Eski ve Yeni Kurumsal İktisat Okullarının temel özelliklerinden bahsedilecektir. Bunların akabinde, kurumsal kalite kavramının tanımlanacak, kurumsal kalitenin ölçülmesine ilişkin önemli veri setlerinden ve metodolojilerinden bahsedilecektir. Daha sonra, Dünya Yönetişim Göstergelerinde ifade edilen ve tez çalışmasının ampirik kısmında kullanılacak olan kurumsal kalite faktörlerinin detaylarından ve bunların ekonomik büyüme ile olan ilişkilerinden bahsedilecektir. Bunların ertesinde, ekonomik büyüme ve kurumsal kalite ilişkisine dair teorik açıklamalar yapılacak ve incelemeye konu Körfez ülkelerinde kurumsal kalitenin gelişimi ve buna dair değerlendirmelerde bulunmak suretiyle bölüm sonlandırılacaktır.

Tezin dördüncü bölümünde, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı çeşitli ampirik çalışmaların belirtilmesinin akabinde Körfez ülkelerinde kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisi, hem yatay kesit hem de zaman serilerinin birlikte yer almasına, yatay kesit ve zaman serilerine kıyasla daha kapsamlı modellerin kurulabilmesine, daha fazla bilgi edinilmesine ve böylelikle tahminlerin daha güvenilir olması imkan vermesi nedeniyle panel veri analizi yöntemi kullanılarak incelenecektir.

Tezin sonuç bölümünde, tez çalışması ve yapılan panel veri analizi kapsamında ulaşılan bilgiler değerlendirilecek ve bu çerçevede genel birtakım çıkarımlarda bulunulacaktır.

2. BÖLÜM

KÖRFEZ ÜLKELERİNİN EKONOMİK PERFORMANSINA İLİŞKİN BULGULAR

2.1.Ortadoğu Kavramı ve Körfez Bölgesi'nin Tanımlanması

Çalışmanın coğrafi sınırını oluşturan Körfez bölgesi, çeşitli akademik ve ticari kaynaklarda, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi içerisinde yer alan ekonomik bir alt bölge olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle, bölgenin tanımlanabilmesi için öncelikle "Ortadoğu" bölgesinin tanımının yapılması gerekmektedir. Ancak, Ortadoğu gerek kavramsal gerekse de coğrafi olarak net bir bölgeyi ifade etmemektedir. Bu durumu Cemil Meriç; "*Ortadoğu, parsellere ayrılan meçhulün bize tahsis edilen bölgesi. Kaypak bir mefhum, ortanın solu gibi. Ne zaman doğmuş, niçin doğmuş, hudutları ne?*" şeklindeki ifadeleri ile izah etmeye çalışmıştır.¹

Bu noktada, yirminci yüzyıla kadar literatürde yer almamış bir kavram olan Ortadoğu'nun, anlam ve içeriğine ilişkin bazı yazar ve kurumların tanımlamalarını ifade etmek gerekmektedir. Ancak, "Ortadoğu" tanımlanması açısından, zorluklar taşıyan bir bölge olup, tıpkı "Şark" ve "Yakındoğu" gibi Batı merkezli bir kavramdır. Esasen, toplumların kendi yaşadıkları coğrafyaları temel alarak diğer coğrafyaları bu çerçevede adlandırmaları sadece Batılılara has bir yöntem de değildir. Zira Osmanlılar'da, Batı dünyası için coğrafi konumdan çok etnisiteye vurgu yapan "Frangistan" kavramını kullanmışlardır.² Bu kapsamda, bölgeyi ifade eden özellikler ve buna bağlı sınırlar ve kısıtlar, dünya siyasal konjoktürüne, zamana ve bölgenin hangi perspektiften değerlendirildiğine bağlı olarak çeşitlikler göstermektedir.³

¹ Cemil Meriç, **Kırk Ambar**, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 70

² Davut Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 50, 2005, s.1235; Roderic H. Davison, "Where is The Middle East?", **The Modern Middle East**, Richard H. Nolte (Ed.), New York: s. 13-30

³ Beril Dedeoğlu, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, İstanbul: Derin Yayınları, 2002, s. 1-3

Esasen, Fransızların Osmanlı İmparatorluğunun coğrafi sınırları manasında kullandıkları “Yakın Doğu” tabiri, yirminci yüzyılın ilk dönemlerine kadar sıklıkla kullanılan "Ortadoğu" kavramının ilk kullanım hali olarak değerlendirilebilir. Aynı dönemde İngilizler ise, Hindistan ve Çin'i ifade etmek için “Uzak Doğu” kavramını kullanmaya başlamışlardır. Bu tanımlamalar, Uzak Doğu ile bağlantı kuran ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarını da ifade eden yeni bir kavramın kullanılması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede, İngilizler bu bölgeyi tarif ve ifade etmek için Ortadoğu kavramını kullanmaya başlamışlardır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasının akabinde bu kavram, yeni kurulan ülkeleri ifade etmek için de kullanılmış, İngilizler, İkinci Dünya Savaşı süresince, Batı Hindistan'a kadar olan Asya ve Kuzey Afrika toprakları tanımlamak için Ortadoğu kavramını kullanmışlardır.⁴

Konuya ilişkin olarak, Alfred Thayer Mahan, İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğünün korunması noktasında stratejik bir konuma sahip olan Basra Körfezi'nin öneminden bahsettiği "*The Persian Gulf and International Relations*"⁵ başlıklı makalesinde ilk kez bu kavramı kullanmış ve Hindistan'dan Aden Körfezi'ne kadar uzanan bölgeyi, Ortadoğu bölgesi olarak tanımlamıştır. Diğer bir ifade ile Süveyş'ten Singapur'a kadar uzanan bölge “Ortadoğu” olarak ifade edilmiştir.⁶

Bu çalışmadan sonra Valentine Chirol, Basra Körfezi'nin stratejik önemini ifade ettiği ve Almanya'nın Bağdat demiryolunu Basra'ya uzatmasının, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına vereceği muhtemel zararlara ilişkin değerlendirmelerde bulunduğu eserinde⁷ Ortadoğu kavramını, Hindistan'a giden yolda yer alan bölgenin tamamını ifade etmek için kullanmıştır.⁸

⁴ Serdar Sakin ve Can Deveci, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies**, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s. 283; Sedat Laçiner, “Ortadoğu Diye Bir Yer Var mı?” **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C:3, S:10, 2007, s.153-155

⁵ Alfred Thayer Mahan, “The Persian Gulf and International Relations”, **National Review**, C: 40, 1902, s.27-45.

⁶ Osman Nuri Özalp, “Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations”, **Turkish Journal of Politics**, Vol.2 No. 2, 2011, s.8; Bernard Lewis, “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XII, 1964, s.75

⁷ Valentina Chirol, **The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence**, London, John Murray, Albemarle Street, 1903

⁸ Laçiner, agm, s. 154; Dursun, agm, s. 1233

Mahan ve Chirol'un bu çalışmalarından sonra Hindistan merkezli Ortadoğu kavramı ve terimi uluslararası literatüre yerleşmiş ve çeşitli araştırmacılar tarafından kullanılmaya başlanılmıştır. Bu noktada, Angus Hamilton'un, 1909 yılında yayımladığı kitabıyla⁹ Ortadoğu kavramını literatüre taşıdığı¹⁰ kabul edilmekte olup, ilk zamanlarda münhasıran Basra körfezi bölgesini ifade eden kavramın, zamanla genişlediğini ve Orta Asya'dan Orta Afrika'ya, Hindistan'dan Atlantik sahillerine uzanan oldukça büyük bir bölgeyi ifade etmek için kullanıldığını, belirtmek gerekmektedir.¹¹

Bu çerçevede, Ortadoğu'nun coğrafi sınırlarına ilişkin bir tanım yapmak gerekir ise bölge, otuz sekizinci kuzey enlemi merkez almak kaydıyla, yedi milyon mil karelik bir alan üzerinde güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan bir alanı ifade eder. Şöyle ki, batıda Fas'ın Atlantik kıyılarıyla sınır olup, doğuda Kuzey Afrika boyunca İran üzerinden Arabistan Yarımadasına doğru uzanan ve nihayet Pakistan ve Afganistan üzerinden Güney Asya'ya dâhil olan, kuzeyde ise Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi ile sınırlanıp, Hindikuş dağlarına kadar uzanan bir bölge olduğu şeklindedir.¹²

Bütün bu farklı kullanımlar ve kapsamın değişkenliği dikkate alınmak kaydıyla dar bir tanım olarak Ortadoğu; Türkiye, İran ve Mısır üçgeninde yer alan ülkeleri kapsamaktadır. Geniş bir tanım olarak ise bu devletleri ve komşu Müslüman ülkeleri, yani Kuzey Afrika, Sudan, Somali ve Afganistan'ı içermektedir. Literatürde mutabık olunan tanımlardan biri de, Arap ülkelerine Türkiye, İran ve İsrail'in eklenmesiyle elde edilen bölge olmaktadır. En geniş anlamda Ortadoğu'yu tanımlamak ister isek, batısında Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'ın, doğusunda körfez ülkeleri Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, B.A.E. ve Umman'ın, kuzeyinde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İran, Afganistan ve Pakistan'ın, güneyinde ise Suudi

⁹ Angus Hamilton, **Problems of The Middle East**, London, E. Nash, 1909

¹⁰ Dursun, agm, s. 1233

¹¹ Lewis, agm, s. 75; Özalp, agm, s. 8

¹² Charles Lindholm, **İslami Ortadoğu, Tarihsel Antropoloji**, Balkı Şafak (Çev), İstanbul: İmge Yayınları, 2001, s. 31

Arabistan'dan Yemen'e kadar uzanan ve Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in de yer aldığı coğrafi bölge olarak tanımlayabiliriz. ¹³

Bu çerçevede Ortadoğu Bölgesi, Uzak Doğu, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında kültürel ve ekonomik bir bağlantı noktası konumundadır. Özellikle, 19'ncü yüzyılda petrolün bulunması ve bunun ifade ettiği stratejik önem nedeniyle Ortadoğu üzerindeki siyasi mücadele ve müdahaleler artmış ve bölgenin jeopolitik önemi en üst düzeye çıkmış, petrol kaynaklarına sahip olmak isteyen küresel güçler arasındaki mücadelenin en şiddetli noktaya ulaştığı bir coğrafi alana dönüşmüştür. ¹⁴

Ortadoğu kavramının tanımlanması ve kullanıma ilişkin bu bilgilerden sonra, çeşitli uluslararası kuruluşların Ortadoğu bölgesini nasıl tanımladığını ve bu ekseninde hangi ülkeleri bu ekonomik bölge içerisinde ifade ettiğini belirtmek istiyoruz. Bu kapsamda Dünya Bankası, Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) Bölgesini; petrol zengini Körfez ülkeleri ile kıt ekonomik kaynağın yanı sıra büyük bir nüfusa sahip olan Mısır, Fas ve Yemen gibi ekonomik farklılıklara sahip ülkeleri içerisinde barındıran bir bölge olarak tanımlamaktadır. Bölge Ülkeleri; Cezayir, Bahreyn, Cibuti, Mısır, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Malta, Fas, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus, BAE, Batı Şeria-Gazze (Filistin) ve Yemen'dir. ¹⁵ Çalışma konumuzu oluşturan Körfez ülkelerinin içerisinde yer aldığı Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesinin, Dünya Bankası'nca yapılan tasniflere göre üç ekonomik alt bölgeye ayrılmıştır. "Doğal Kaynaklar ve İşgücü Yoğunluğu" bakımından yapılan bu tasniflere göre oluşturulan üç alt ekonomik bölge ve bu bölgeler içerisinde yer alan ülkeler aşağıda belirtilmiştir. ¹⁶

¹³ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Bursa: MKM Yayıncılık, 5. Baskı, 2012, s.21; Dursun, agm, s. 1239

¹⁴ Sakin ve Deveci, agm, s. 285-286;

Ortadoğu bölgesi tarihi hakkında detaylı bilgi için bkz. Bernard Lewis, **Ortadoğu**, Selen Y. Kölay(Çev), Ankara: Arkadaş Yayınevi, 8. Baskı, 2011

¹⁵ World Bank, Middle East&North Africa; Countries,

<http://web.worldbank.org/wbsite/external/countries/menaext/0,,menuPK:247619~pagePK:146748~piPK:146812~theSitePK:256299,00.html>,(Erişim:05.03.2014)

¹⁶ The World Bank, Recent Economic Outcomes and Short-Term Development Prospects in MENA, Chapter I, s.1-2

http://siteresources.worldbank.org/INTMENA/Resources/EDP07_CHAPTER_1_APRIL13.pdf (Erişim: 10.10.2014)

1-RPLA resource-poor, labor-abundant (Doğal Kaynak Fakiri - İşgücü Yoğun) Ülkeler; Cibuti, Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus ile Batı Şeria ve Gazze (Filistin)'dir.

2-RRLA resource-rich, labor-abundant (Doğal Kaynak Zengini - İşgücü Yoğun) Ülkeler; Cezayir, İran, Irak, Suriye ve Yemen' dir.

3-RRLI resource-rich, labor-importing (Doğal Kaynak Zengini - İşgücü İthal Eden) Ülkeler ise; Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Libya'dır.

İfade edilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, çalışmanın coğrafi sınırını oluşturan Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri, Dünya Bankası'na yapılan tasnife göre, "Doğal Kaynak Zengini - İşgücü İthal Eden Ülkeler" sınıfında yer almaktadır.

Diğer bir uluslararası kuruluş olan IMF (Uluslararası Para Fonu) çeşitli yayımlarında, MENA'yı ekonomik bir bölge olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda, IMF'nin MENA tanımı içerisinde saydığı ülkeler; Petrol İhraç Edenler: İran, Suudi Arabistan, Cezayir, BAE, Kuveyt, Irak, Katar ve Sudan; Petrol İthalatçıları: Mısır, Fas, Suriye, Tunus, Lübnan, Ürdün, Cibuti ve Moritanya'dır. İsrail bölgenin içerisinde ifade edilmekle birlikte ayrı bir başlık altında analiz edilmektedir.¹⁷

Görüldüğü üzere, çeşitli sınır tanımlamaları bulunan Ortadoğu kavramının hangi coğrafi alanı ifade ettiği hususunda bir ittifak bulunmamaktadır. Bölge, genel olarak Batı merkezli bir bakış açısını yansıtan yapay bir kavram olarak kalmış, bu nedenle de bölge genelinde potansiyel bir bütünlükte söz konusu olamamıştır. Bütün bunların yanı sıra, bölge için Anglosakson dünyada rağbet gören kullanım, Fas'tan Endonezya'ya

¹⁷ IMF, World Economic Outlook, October 2010, s. 84-87, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/pdf/c2.pdf> (Erişim:25.08.2014)

kadar uzanan ve İslam kültürünün hâkim temel unsur olduğu coğrafyayı ifade etmektedir.¹⁸

Ortadoğu, sadece bugün değil, çeşitli dönemlerde de jeopolitik- jeokültürel- jeoekonomik¹⁹ açıdan dünyanın önemli bölgelerinden birisi olagelmıştır. Bölge, birçok medeniyetin doğduğu, geliştiği ve yayıldığı bir bölge olarak insanlık tarihinde rol oynamıştır. Bu çerçevede, üç kutsal dinin bölgede doğması ve yayılması da bölgeye dair önemli detaylardan birisidir. Afrika, Avrupa ve Asya kıtalarının kesiştiği önemli bir noktada bulunan bölge, bir yandan küresel doğal kaynak rezervlerinin önemli bir oranına sahip olması, diğer yandan önemli bölgesel ticaret merkezi olması ve medeniyetlerin kesişme noktasında bulunması gibi sebeplerle, küresel güçlerinin hegemonik rekabetine konu olmaktadır.²⁰

Ortadoğu'ya ilişkin yaptığımız bu tanımlamalardan sonra, tezin coğrafi sınırını oluşturan Körfez Bölgesine ilişkin açıklamalarda bulunulacaktır. Esasen uluslararası literatürde Güney Batı Asya olarak da ifade edilen bu bölge, İran ve Irak ile Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman olmak üzere sekiz ülkeden meydana gelmektedir. Bölgenin kuzeyi Ermenistan, Azerbaycan ve Türkmenistan, doğusu Afganistan, batısı Kızıldeniz, güneyi Arap Denizi ve Hint Okyanusu ile çevrilidir. Bahreyn, bölgenin tek ada devletidir. Diğer yandan, bölgenin isimlendirilmesi noktasında bir ittifak söz konusu olmayıp, kimi kaynaklarda Basra Körfezi kimi kaynaklarda ise Arap Körfezi ya da Fars (Persian) Körfezi şeklinde kullanımlar bulunmaktadır. Diğer yandan, esasen bölge dünya enerji kaynaklarının toplandığı bir merkez konumunda olmakla sanayileşme açısından geri durumdadır. Körfez'de yer alan zengin petrol ve doğalgaz kaynakları ise bölgeyi dünyanın diğer bölgelerinden stratejik ve politik olarak farklı kılmaktadır.²¹

¹⁸ Sakin ve Deveci, agm, s. 288

¹⁹ Ortadoğu Bölgesinin ekonomi politikğine ilişkin bu ekseninde yapılan değerlendirmeler için bkz. Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik - Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 15. Basım, 2004, s. 323-338

²⁰ Dursun, agm, s. 1240,1241

²¹ Tayyar Arı, **2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 4. Baskı, 1999, s.10; Arı, Geçmişten... 2012, s. 365

Bunun yanı sıra bölgenin, parlamenter sisteme dair bazı araçlara sahip olmakla, demokratikleşmenin tam olarak tesis edilemediği ve esasen hanedanlık rejimlerinin hüküm sürdüğü ülkelerden meydana geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Siyasi olarak otoriter özellikler arz eden işbu ülkelerde, karma ekonomik yapı bulunmakla, özel mülkiyet ve girişimcilik teşvik edilmekte ve yabancı sermayeyi çekmek için çeşitli önlemlere başvurulmaktadır. Örneğin, bölge ülkelerinden Bahreyn ve Katar dünyanın önemli bankacılık, finans ve sermaye piyasaları merkezleri arasında gösterilmektedir. Bu çerçevede işbu ülkelerde, liberalizm ve serbest piyasa ekonomisine geçişin, demokratikleşmeden daha hızlı gerçekleştiği ifade edilebilir.²²

Diğer taraftan, dünya kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin yaklaşık %47,7'si Ortadoğu Bölgesinde yer almakta olup, bunun hemen hemen tamamı -%99'u- Körfez ülkelerinde bulunmaktadır. Dünya petrol üretiminin %31,7'si Ortadoğu Bölgesi tarafından karşılanmakta olup, bu üretimin %98'lik kısmı da Körfez ülkelerine aittir. Diğer yandan, doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %42,7'si Ortadoğu Bölgesinde yer almakta olup, petrol rezervlerinde olduğu gibi bunun da hemen hemen tamamı -%98'i- bölge ülkelerinde bulunmaktadır. Doğalgaz üretimi açısından bakıldığında ise toplam üretimin %17,3'lük kısmı Ortadoğu ülkelerine ait olup, bunun da %96'lık kısmını Körfez ülkeleri karşılamaktadır.²³

Bölgeden, diğer bölgelere nazaran oldukça düşük maliyetler ile çıkarılan doğal kaynaklar çeşitli vasıtalarla dünyanın birçok ülkesine/bölgesine ihraç edilmekte olup, bu husus bölgenin önemini arttıran nedenlerdendir. Bununla birlikte, Çin ve Hindistan'ın, dünya ekonomisindeki artan payları ve yükselmesi muhtemel petrol talepleri ile bunun önemli bir kısmının bu bölgeden karşılanacağı şeklindeki değerlendirmeler de Basra Körfezi'nin kontrolü hususunun ABD'nin dış politikası açısından önemini ifade etmektedir. Buna göre, gerek sahip oldukları önemli doğal kaynaklar gerekse de jeopolitik konum gibi hususlar Körfez bölgesinin gelecekte önemini koruyacağı ve

²² Burcu Kaya Erdem, Orta Doğu'da "Küçük" Ama "Önemli" Olabilmek: "Katar" Örneği" **Akademik Orta Doğu**, Cilt 4, Sayı 1, 2009, s. 41; Arı, Geçmişten... 2012, s. 25

²³ BP Statistical Review of World Energy June 2015, <http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> (Erişim 20.10.2015)

küresel güçlerin egemenlik mücadelesini sürdüreceği bir alan olacağı hususunu ortaya koymaktadır.²⁴

Ancak, Sovyetler Birliği'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgali, yine aynı yıl yaşanan İran Devrimi, 1980-1988 yıllarında İran-İrak Savaşı, 1990 yılında Kuveyt'in Irak tarafından işgali ve 1991 yılında ABD öncülüğünde bir koalisyonun Irak'a harekât düzenlemesi ve akabinde yaşanan önemli siyasi gelişmeler²⁵, jeopolitik açıdan önemli bir konumda olan bölgeye yönelik bir takım tehditlerin kalkmasına neden olmaksızın da, esasen bölgenin istikrarsızlaşmasına ve güvenliği konusunun tekrar gündeme taşınmasına neden olmuştur.²⁶ Zira bölgenin güvenliğinin, doğal kaynakların güvenliği ekseninde küresel ekonomik sisteminin ve -bir şekliyle- gelişmiş ülkelerinin güvenliğini de ifade ettiği, söylenebilir.

Buraya kadar ifade edilen ve güvenlik endişesi olarak ifade edilebilecek bu temel motivasyon, bir yandan bölge ekonomisini ve istikrarını olumsuz etkilerken diğer taraftan bazı ekonomik işbirliklerin ortaya çıkmasına imkan sağlamıştır. Gerek doğal kaynak güvenliği, gerek devrim sonrası İran'ın bölgedeki etkinliğini arttırmak maksatlı yayımlı politikaları gibi çeşitli siyasi ve ekonomik nedenler çerçevesinde, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyini (Cooperation Council for the Arab States of the Gulf) kurmuşlardır. Bahse konu konsey, Basra Körfezi'ne sınırı olan dünya petrol rezervinin yaklaşık %38-40 ile dünya doğalgaz rezervinin yaklaşık %22-23'ne, dünya nüfusunun ise yaklaşık %0,6'nı oluşturan, güçlü akrabalık, kültürel ve yapısal bağlar ile gelecekteki ekonomik sorunlara karşı birlikte çalışılması gerektiği şeklinde temel bir motivasyona sahip, işbu altı Arap ülkesi tarafından 1981 yılında kurulmuştur. Konseyin kuruluşunun siyasi nedenleri çeşitli olsada ekonomik olarak, Avrupa Birliği'ne benzer bir oluşum amaçlanmıştır. İşbu konseyin amacı, ekonomik kurumsal yapıları yakınlaştırmak,

²⁴ A. Necdet Pamir, "Dünyada ve Türkiye'de Enerji, Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları", **Metalurji Dergisi**, 134. Sayı, s. 5-9; Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, s. 29

²⁵ İşbu siyasi gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Tayyar Arı, **Basra Körfezinde Güç Dengesi 1978-1991**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1992, s.251-278; Veysel Ayhan, **İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s. 333-362

²⁶ Arı, Geçmişten... 2012, s. 388, 399

sanayi, madencilik, tarım, su ve hayvancılık alanlarında bilimsel ve teknik ilerleme sağlamak için ortak projeler oluşturmak, ortak ekonomik ve sosyal girişimler gerçekleştirmek, ortak askeri güç meydana getirmek, ekonomi, finans, ticaret, gümrük, turizm, mevzuat ve yönetim gibi alanlarda benzer düzenlemeler yapmak, halkları arasındaki beraberliği kuvvetlendirmek ve "Khaleeji"²⁷ adı verilen ortak para birimi çıkartmak, olarak ifade edilebilir.²⁸

Konsey üyesi ülkeler, 1981 yılında imzaladıkları UEA (Birleşik Ekonomi Sözleşmesi) ile ekonomik bütünleşme ve sosyal birleşmeyi gerçekleştirme hedefi çerçevesinde 1983 yılında Serbest Ticaret Bölgesini faaliyete geçirmişlerdir. Ancak bölge ülkeleri, ortak pazar ve tam ekonomik bütünleşme hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla 2001 yılı Muscat Zirvesinde EASCC (Körfez Ülkeleri İşbirliği Konseyi Ekonomik Sözleşmesi) imzalamışlardır. Bu sözleşme, Gümrük Birliğinin kurulmasını da kapsıyordu ki, KİK üyesi ülkeler, 2003 yılında Ortak Gümrük Kanunu ile bu hedefi gerçekleştirmiş oldular. Diğer yandan, 2008 yılında ise Ortak Pazarı yürürlüğe koymuş bulunmaktadır. 2009 yılında ise entegrasyonun en önemli araçlarından birisi olan ortak para birimine geçilmesi yönünde çalışmalara başlanılmıştır. Çünkü EASCC 2010 yılı itibari ile parasal entegrasyon²⁹ ve tek para birimi kurulmasına dair bir mutabakatı da içermekteydi. Ancak, gerek KİK ülkelerinin Dünya Ticaret Örgütüne katılması, gerek ABD ve diğer başka ülkeler ile yapılan Serbest Ticaret Antlaşmaları gerekse de parasal birliğin devletlerin para ve kur politikasını kısıtladığı gibi temel ekonomik kararların alınması sırasında denetim yetkilerini azalttığı şeklinde çeşitli gerekçeler nedeniyle bu hususun gerçekleşmesinde zorluklar ile karşılaşmışlardır.³⁰

²⁷ Khaleeji sermayesinin temelleri/oluşumu ve Ortadoğu bölgesine etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Adam Hanieh, **Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf**, Notabene Yayınları, Bahadır Ahıska ve Sevgi Doğan (Çev), 1. Baskı, Eylül 2012, s. 155-233

²⁸ Harun Öztürkler, "Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyi ve Birleşik Bir Suudi Arabistan ve Bahreyn'in Ekonomik Açından Önemi", **Ortadoğu Analiz**, Haziran 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 42, s. 78; Birol Başkan, "Turkey-GCC Relations: Is There A Future" **Insight Turkey**, Vol.13, No. 1,2011, s. 159-161

²⁹ Parasal Entegrasyon hakkında detaylı bilgi için bkz. Micheal Sturm ve Nikolaus Siegfried, "Regional Monetary Integration In The Member States Of The Gulf Cooperation Council", **European Central Bank**, No:31, June 2005, s. 4-78

³⁰ Hanieh, age, s. 159-161

Diğer yandan, siyasi bir yapılanma olarak da görülebilecek işbu Konsey üyeleri, İran'ın Körfez bölgesinde uyguladığı yayılcı politikalar ve bölge ülkelerinde yaşayan şii nüfus üzerindeki artan etkinliği³¹ ile işbu kesim ile ülke yönetimleri arasındaki uyuşmazlık gibi hususlar nedeniyle özellikle güvenlikle ilgili konularda devletlerarası danışma işlevi gören bir tür ortak güvenlik sisteminin oluşturulması konusunda ittifak halindedir.³²

Bununla birlikte, bölge ülkelerine dair önemli bir başka hususta, bu ülkelerin kişi başına milli gelir düzeyleri bakımından dünya ortalamasının üzerinde yer almalarına rağmen, çevrelerinde Eritre, Cibuti, Sudan, Yemen ve Somali gibi dünya standartlarının oldukça altında kişi başına milli gelir büyüklüğüne sahip ülkelerin bulunması durumunun³³ bölge ülkeleri açısından kontrol altında tutulmayı gerektirir potansiyel bir riske karşılık gelmesidir.

Bu hususlardan da anlaşılacağı üzere, Körfez İşbirliği Konseyi üyesi ülkeler, yaptıkları ve yapmakta oldukları çeşitli düzenlemeler ile kurumsal yapılarını* ekonomik ve siyasal anlamda birbirlerine yakınlaştırmak gayreti içersindedirler. İşte bu noktada, bölge ülkelerinden Irak ve İran'ın çalışma kapsamı harici bırakılmasının nedeni ortaya çıkmaktadır. Zira bu ülkeler ekonomik, siyasal ve sosyal anlamda KİK üyesi ülkelere önemli ölçüde farklı olmakla birlikte, özellikle İran üye ülkelere karşı bir cephe olarak ortaya çıkmaktadır.

* Kurumsal yapı kavramı ve buna ilişkin detaylar çalışmanın ilerleyen kısımlarında verilecek olup, kısaca belirtmek gerekir ise, ekonomik faaliyetlerin gelişmesini teşvik edici çeşitli unsurlar olarak tanımlanabilir.

³¹ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Arı, Basra... 1992, s. 147-175; Arı, 2000'li... 1999, s. 151-157

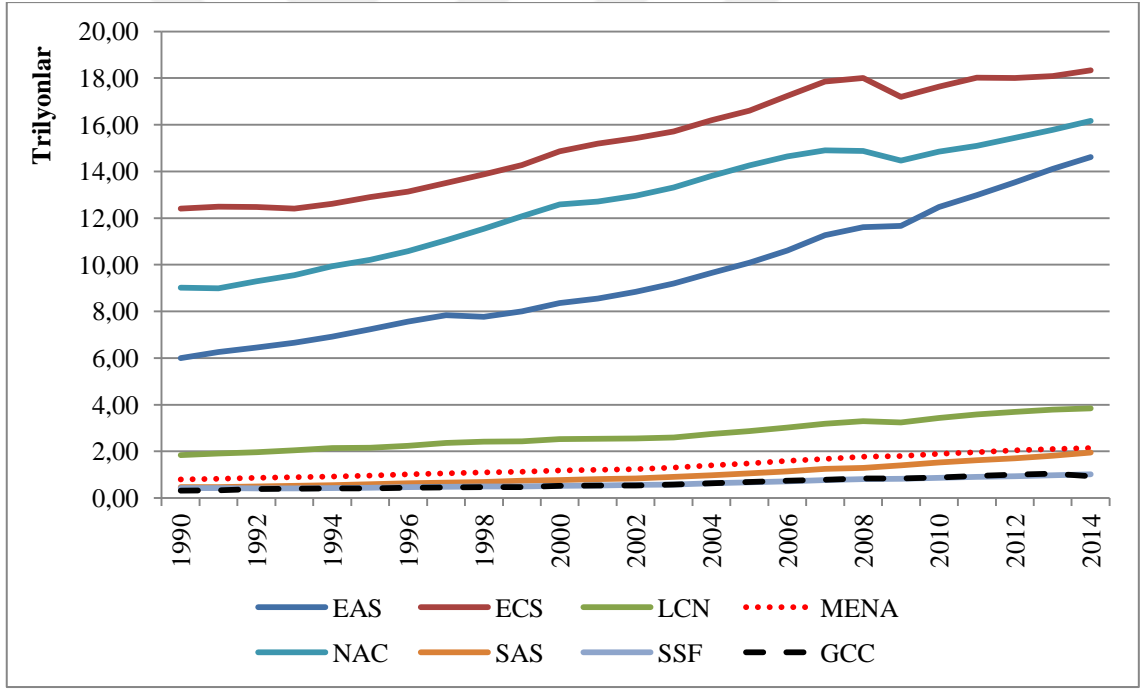
³² Öztürkler, agm, s. 78; Arı, Geçmişten... 2012, s. 400

³³ Başkan, agm, s. 159

2.2. Bölgenin Ekonomik Performansının Analizi

Bu bölümde; sosyal, ekonomik ve siyasal durumlarına ilişkin bir takım bilgiler paylaştığımız Körfez ülkelerinin, Dünya ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi içerisindeki yeri ve önemini daha iyi kavrayabilmek amacıyla -verilere ulaşılabilirlik çerçevesinde- hazırlanan grafikler ve tablolar analiz edilecektir. Bu kapsamda öncelikle bir ülkenin/bölgenin ekonomik performansını izleyebileceğimiz en temel göstergelerden birisi olan ve bir yıl içerisinde o ülkede üretilen toplam nihai ve mal ve hizmetlerin gayri safi piyasa değerini ifade eden GSYİH büyüklüklerine ilişkin hazırlanan Grafik-1 analiz edilecektir.

Grafik 1: Körfez ve Diğer Bölgelerde GSYİH Miktarı: 1990-2014

Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Erişim: 22.10.2015

Not: Veriler, 2005 yılı sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.

Kısaltmalar:

EAS: Doğu Asya&Pasifik - 37 ülkeden meydana gelmektedir.

ECS: Avrupa&Orta Asya – 57 ülkeden meydana gelmektedir.

LCN: Latin Amerika&Karayipler – 41 ülkeden meydana gelmektedir.

MENA: Ortadoğu ve Kuzey Afrika – 21 ülkeden meydana gelmektedir. (6 Körfez ülkesi de dâhil)

NAC: Kuzey Amerika – 3 ülkeden meydana gelmektedir.

SAS: Güney Asya – 8 ülkeden meydana gelmektedir.

SSF: Sahra Altı Afrika – 48 ülkeden meydana gelmektedir.

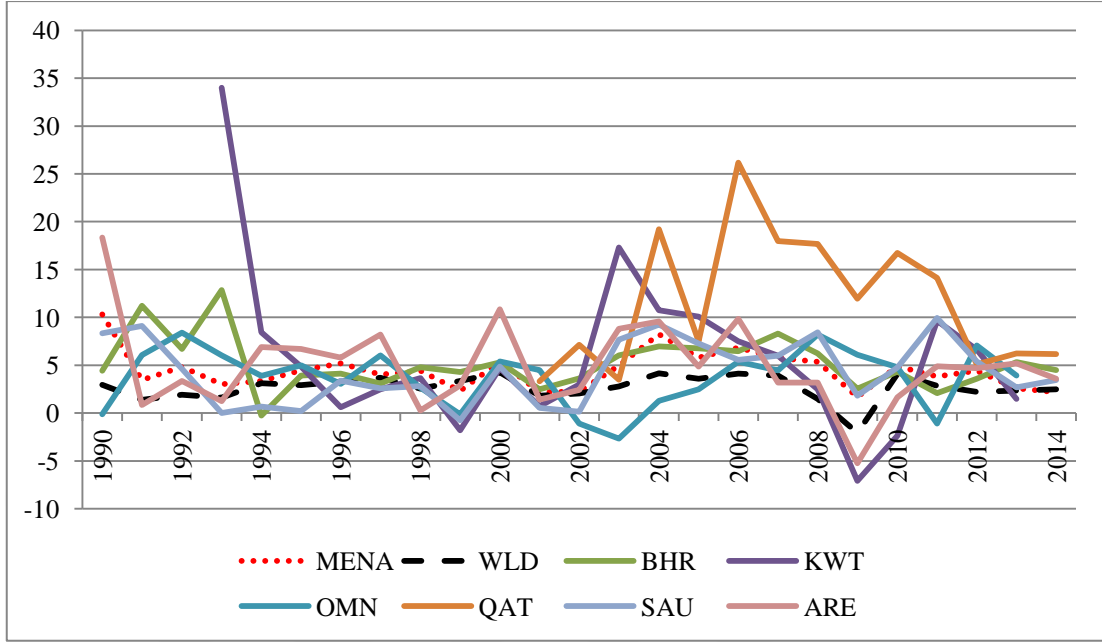
GCC: Körfez Ülkeleri – 6 ülkeden meydana gelmektedir.

Belirtmek gerekir ki, 21 ülkenin bulunduğu MENA Bölgesi içerisinde yer alan ve toplam bölge nüfusunun yaklaşık %14'lük kısmını oluşturan altı Körfez ülkesinin, MENA bölgesi toplam GSYİH büyüklüğünün yaklaşık %49'luk kısmını üretmekte olup* esasen MENA Bölgesi ve Körfez Bölgesine ait GSYİH trendleri de birbirine paralellik arz etmektedir. Bu çerçevede, Körfez ülkelerinin 1990 yılında 312 milyar dolar seviyelerinde olan toplam GSYİH büyüklüğünün 2014 yılına gelindiğinde 1 trilyon dolar düzeylerine ulaştığı görülmektedir. 2014 yılı itibarıyla dünya nüfusunun yaklaşık %6'sını oluşturan MENA Bölgesi, küresel GSYİH'nın yaklaşık %4'nü, bunun yanı sıra dünya nüfusunun yaklaşık % 0,6 karşılık gelen Körfez ülkeleri ise küresel GSYİH'nın yaklaşık %2'sini üretmekte olup, bu büyüklük 48 ülkeden meydana gelen Sahra Altı Afrika Bölgesi toplam üretim miktarı seviyelerindedir.

Diğer taraftan, ECS ve NAC bölgelerindeki artış trendleri ile özellikle toplam GSYİH büyüklüğü 6 trilyon dolar seviyelerinden 14 trilyon dolar seviyelerine yükselen Çin, Endonezya, Malezya, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerin de içerisinde yer aldığı -37 ülkeden meydana gelen- EAS Bölgesindeki artış trendinin dikkat çekici olduğunu belirtmek gerekmektedir.

* Grafikte yer almamakla birlikte, Körfez ülkelerinin nüfus ve GSYİH büyüklüklerinin MENA Bölgesi içerisindeki payları, World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hesaplanmıştır.

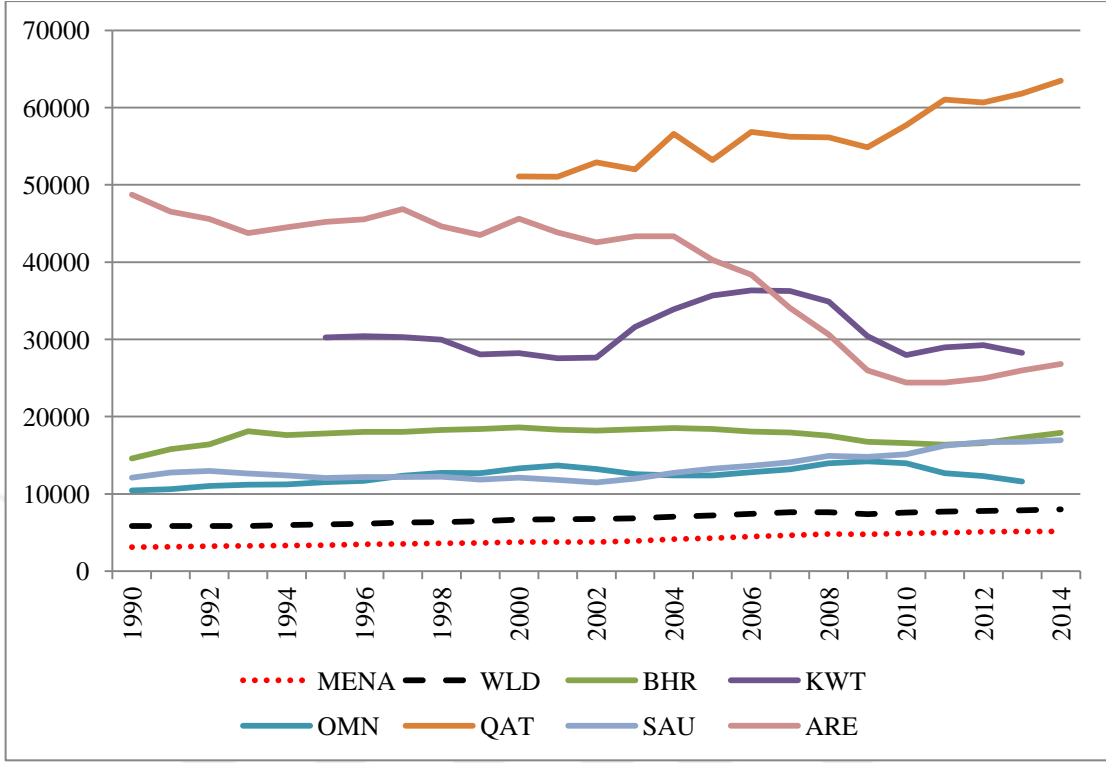
Grafik 2: Körfez, MENA ve Dünya’da GSYİH Büyüme Oranları: 1990-2014

Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.
Erişim: 22.10.2015

Diğer yandan GSYİH büyüme oranlarına ilişkin Grafik-2 den izlenebileceği üzere; MENA bölgesi ülkelerinin ortalama büyüme performanslarının dünya ortalamasının üzerinde seyrettiği görülmektedir. MENA bölgesinin toplam üretiminin yaklaşık % 49'luk kısmının gerçekleştiren Körfez ülkelerindeki büyüme trendlerinin dünya ortalamasının üzerinde seyretmesi MENA Bölgesi ortalamasının da dünya ortalamasının üzerinde seyretmesine sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte, siyasi, sosyal ve ekonomik hadiselerin -ki bunun içerisinde 1991 yılında Kuveyt'in Irak tarafından işgali ve akabinde ABD öncülüğünde başlatılan Körfez Savaşı, 2003 Irak'ın ABD tarafından işgali, 2008 yılı küresel mali kriz ve 2010 Arap Baharının başlaması gibi-konjontrürel etkilerin, ülkelerin büyüme performansları üzerindeki etkilerini görmek de mümkündür. Bunun yanı sıra, özellikle Katar'ın büyüme oranlarındaki yükseklik, grafiğin göze çarpan verilerinden birisidir.

Grafik 3: Körfez, MENA ve Dünya’da KBDMG Miktarı: 1990-2014

Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Erişim: 22.10.2015

Not: Veriler, 2005 yılı sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.

Grafik-3'te, Dünya, MENA bölgesi ve Körfez Bölgesi ülkelerinin KBDMG (kişi başına düşen milli gelir) büyüklükleri yer almaktadır. Bu bağlamda öncelikli tespitimiz, MENA bölgesinin ortalama KBDMG büyüklüğünün dünya ortalamasının altında olduğudur. 2014 yılında dünya ortalaması 7.995 dolar düzeyinde iken MENA ortalaması aynı yıl için 5.140 dolar düzeyindedir. Ancak, MENA bölgesi için durum böyle iken münhasıran Körfez Bölgesi ülkelerinin rakamlarına bakıldığında, dünya ve MENA ortalamasının çok üzerinde seyreden rakamlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin (2014 yılı rakamları ile) Katar'da KBDMG büyüklüğü 63.479 dolar, Kuveyt'te 28.258 dolar (2013 yılı verisi) Birleşik Arap Emirliklerinde ise 26.792 dolar düzeyindedir. Körfez ülkeleri içerisinde en düşük KBDMG büyüklüğü 11.595 (2013 yılı verisi) dolar ile Umman'a aittir ki bu rakam dahi dünya ve MENA ortalamasının çok üzerindedir. Esasen, MENA bölgesinin ortalamasını yükselten de bu altı Körfez ülkesidir zira MENA bölgesi içerisinde oldukça düşük düzeyde KBDMG düzeyine sahip ülkeler bulunmaktadır. Diğer yandan, Körfez ülkelerinin sahip oldukları bu büyüklük çoğu kez

OECD ve Avrupa Birliği ÷lkelerinin dahi üzerindedir. İfade edilen bu rakamlardan anlaşılmaktadır ki, Körfez Bölgesi MENA Bölgesi içerisinde yer almakta, ÷lkelerinin refah düzeylerinin karşılaştırılmasında kullanılan bir ölçüt olan KBDMG miktarı açısından belirgin ölçüde MENA bölgesi ÷lkelerinden farklılaşmakta ve gelişmiş ÷lkeler seviyelerinde bir büyüklüğe sahip bulunmaktadır. Körfez ÷lkeleri özelinde, B.A.E.'deki düşüş trendi ve Kuveyt'te, 2008 Küresel Mali kriz ertesinde yaşanan azalış ile diğer ÷lkelerdeki kısmi artışlar grafikten izlenebilmektedir.

Bu noktada, esasen Körfez ÷lkeleri GSYİH büyüklükleri bakımından ele alındığında, inceleme dönemi içerisinde yıllar itibariyle bir yükseliş trendine sahip oldukları görülmekte olup, kişi başına reel GSYİH büyüklükleri açısından ele alındığında ise bütün ÷lkeler için bu yönde bir trendin bulunmadığı müşahede edilmektedir. Esasen bu hususun nedenleri, bölge ÷lkelerindeki doğum oranlarındaki artıştan ziyade göçmen nüfus oranında meydana gelen yükselişler ile ilgili olup, bu nedenle, işbu ÷lkelerde GSYİH ve kişi başına GYSİH trendleri farklılık arz edebilmektedir. Diğer yandan, bu ölçütün ÷lkelerin gelişmişlik ve refah düzeyleri hakkında tam ve sağlıklı bir fikir veremediğini de ifade etmek gerekmektedir.

Tablo 1. Körfez, MENA ve Dünya’da GSYİH’nın Sektörel Dağılımı: 1990-2013 (%)

	Tarım			Hizmetler			Sanayi			İmalat Sanayi*		
	1990	2000	2012	1990	2000	2012	1990	2000	2012	1990	2000	2012
EAS	n/a	6	4	n/a	59	64	38	35	32	n/a	24	19
ECS	5	3	2	62	68	73	33	29	26	n/a	19	15
LCN	9	5	5	55	62	61	36	33	33	21	19	16
MENA	10	8	7	46	46	43	43	46	50	12	11	11
NAC	2	1	1	70	75	79	28	24	20	n/a	16	13
SAS	29	24	18	45	51	56	26	26	26	16	15	14
SSF	20	17	14	45	49	58	34	34	28	15	13	10
WLD	7	4	3	61	67	70	33	29	27	n/a	19	16
BHR	1	n/a	n/a	53	n/a	n/a	46	n/a	n/a	17	n/a	n/a
KWT	1	0	n/a	47	40	n/a	52	59	n/a	12	3	n/a
OMN	3	2	n/a	43	41	n/a	54	57	n/a	3	5	n/a
QAT	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
SAU	6	5	2	45	41	37	49	54	61	9	10	10
UAE	1	2	1	40	49	39	59	49	60	7	9	9

Not : * Sanayi Sektörünün %’si olarak hesaplanmıştır.

--- Veriler, 2007 yılına aittir.

--- Veriler, 2011 yılına aittir.

Kaynak : World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Erişim: 25.11.2014 (Not: Tablo, verilerin ulaşılabilirliği çerçevesinde tanzim edilmiştir.)

Tablo-1’de GSYİH büyüklüğü içerisinde tarım, hizmetler ve sanayi sektörünün payı ile sanayi sektörü içerisinde imalat sanayinin payına ilişkin veriler yer almaktadır. Öncelikli olarak yıllar itibarıyla dünya genelinde GSYİH’nın sektörel gelişim trendini ifade etmek istiyoruz. Buna göre tarım sektörünün 1990 yılında GSYİH içerisinde payı %7’ler seviyesinde iken 2012 yılına gelindiğinde bu rakam %3’ler seviyesine gerilemiştir. Hizmetler sektöründe ise % 61 olan oran % 70’ler düzeyine yükselmiş, sanayi sektörünün payı ise % 33’ten 27’e gerilemiş bulunmaktadır. Genel anlamda tarım ve sanayinin GSYİH payının azalması ve hizmetler sektörünün dünya genelinde artış eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. MENA ve Körfez Bölgesi harici diğer ekonomik bölgelerde de dünya ortalaması paralelinde bir gelişme seyri olduğu tablodan izlenebilmektedir. Buna karşılık, aynı yıllar için MENA Bölgesinde tarım sektörünün

%10'dan %7'ye, hizmetler sektörünün %46'dan %43'e düştüğünü bunun yanı sıra sanayi sektörünün payının ise %43'ten %50'ler düzeyine yükseldiğini müşahade etmekteyiz. Bu rakamlardan, tarım sektörü haricinde MENA Bölgesinin dünyanın genel trendinden farklı bir seyir izlediğini görüyoruz. Körfez ülkeleri özelinde incelediğimizde; tarım sektörü ve hizmetler sektöründeki azalmanın yanı sıra tıpkı MENA bölgesinde olduğu Sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki oranının yükseldiğini görebiliriz. Bu verilerden, petrol fiyatlarındaki artış doğrultusunda, gerek Körfez gerekse de MENA bölgesinde, dünyadaki genel değişim trendinden farklı olarak -petrol fiyatları ve buna dayalı olarak petrol üretiminin artmasından kaynaklı-sanayi sektörünün toplam üretim içerisindeki payının artmakta olduğu anlaşılmaktadır.

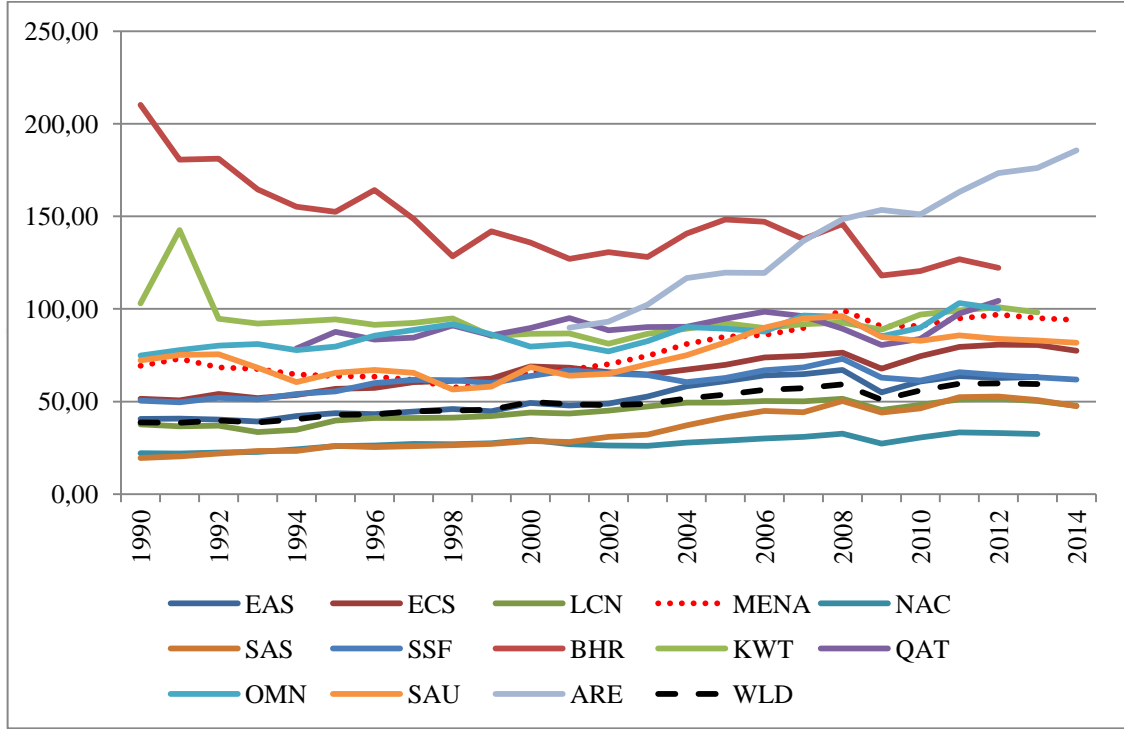
Grafik-4'te yer alan verileri değerlendirmeden evvel dışa açıklık kavramından bahsetmek istiyoruz. Ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyon derecesini de ifade etmek maksadıyla kullanılan ticari dışa açıklığın ölçülmesinde çeşitli göstergeler kullanılmakla birlikte, dış ticaret hacminin (ihracat + ithalat) GSYİH'ya oranında ticarete yaşanan küreselleşmenin (ticari dışa açıklığın) ölçülmesinde kullanılan önemli göstergelerden bir tanesidir. Bu çerçevede yapılan çalışmalarda, ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında anlamı bir ilişki³⁴ bulunduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu çerçevede, grafikte yer alan verileri analiz edecek olursak, dünya genelinde dışa açıklık oranlarının yıllar itibariyle bir artış trendinde olduğu öncelikli olarak belirtebiliriz. Ancak, gerek MENA bölgesi ortalaması gerekse de Körfez Bölgeleri özelindeki gelişim trendleri incelendiğinde, bu oranının diğer ekonomik bölgelerden ve dünya ortalamasından çok farklı olduğu göze çarpmaktadır. 2014 yılı MENA Bölge ortalaması %94 seviyesinde olup, aynı BAE'de bu oran %185 düzeyindedir. Suudi Arabistan'da %83 düzeyinde olan bu oran diğer Körfez ülkelerinde %100'ler seviyesinin üstünde seyretmektedir. Diğer bir ifade ile bu ülkelerin yıllık dış ticaret hacimlerinin toplam üretimlerinden daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bu husus, doğal kaynak zenginliği olan Körfez ülkelerinin önemli büyüklüklerde doğal kaynak ihracında

³⁴ Detaylı bilgi için bkz. Sinem Yapar Saçık, "Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme", **KMU İİBF Dergisi**, Yıl:11 Sayı:16, Haziran-2009, s.163-171

bulduklarının ve bu anlamda dünya piyasalarına entegre olduklarının, göstergelerinden birisidir.

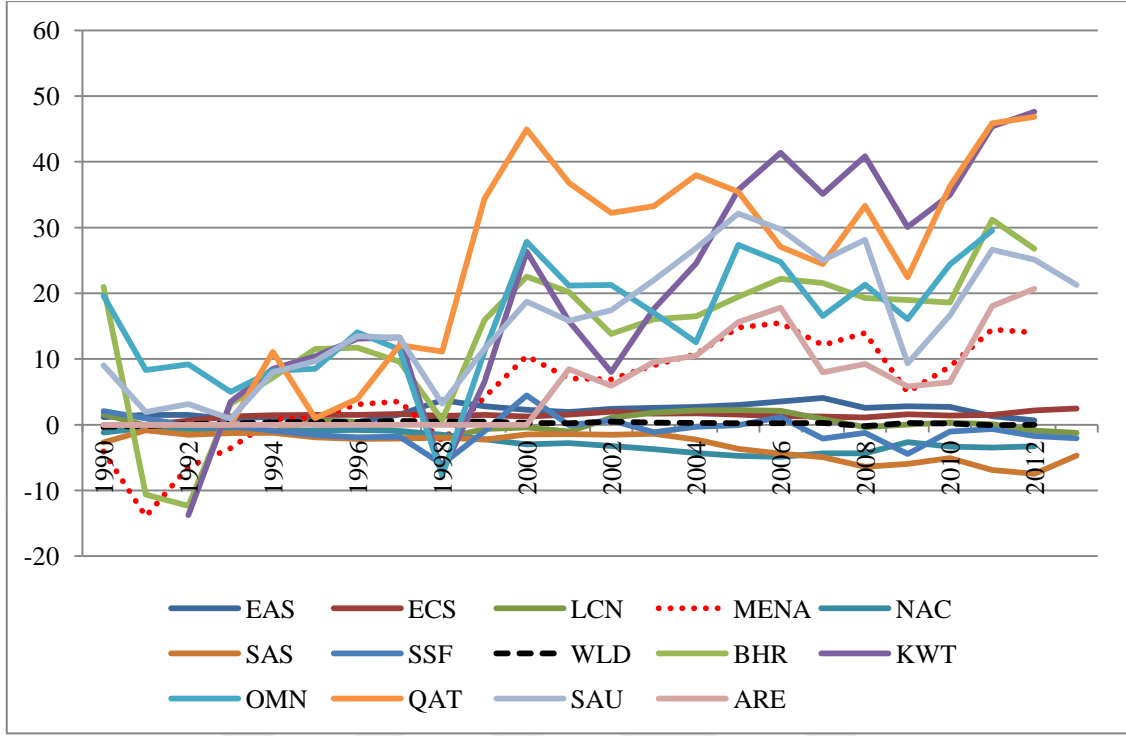
Grafik 4: Körfez, MENA ve Dünya’da Dışa Açıklık Oranı: 1990-2014

Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.
Erişim: 22.10.2015

Bundan önceki grafikte, gerek Körfez gerekse de MENA Bölgesinin dışa açıklık oranlarının dünya ve diğer bölge ortalamalarından bir hayli farklı ve yüksek olduğunu ifade etmiştik. Bu noktada, net dış ticaretin [$\text{İhracat}(X) - \text{İthalat}(M)$] GSYİH'ye oranına ilişkin Grafik-5'te yer alan verilerin değerlendirilmesi ile bölge/ülkelerin dış ticaret dengeleri analiz edilecektir.

Grafik 5: Körfez, MENA ve Dünya’da Net Dış Ticaret Oranı: 1990-2013

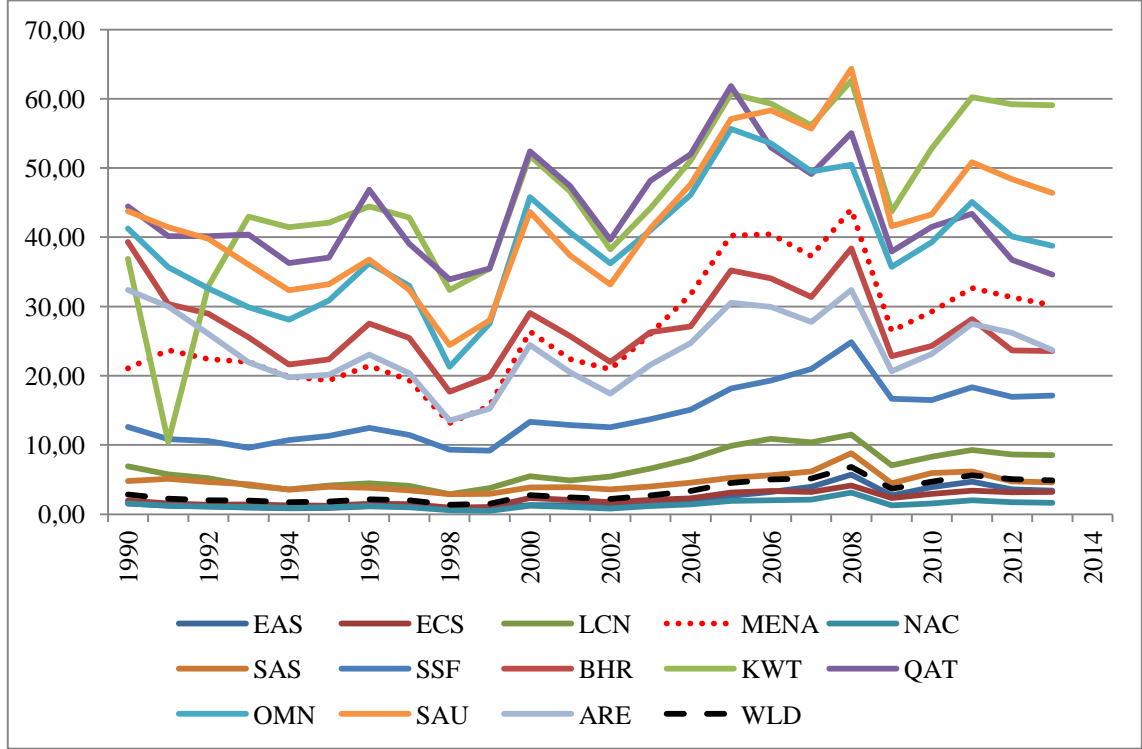

Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.
Erişim: 25.11.2014

Bu çerçevede; EAS ve ECS bölgeleri dış ticaret fazlası vermekte yani ihracatları ithalatlarından yüksek gerçekleşmekte; SAS NAC, SSF, LCN gibi bölgeler ise dış ticaret açığı vermekte, diğer bir ifade ile ithalatları ihracatlarından yüksek gerçekleşmektedir. MENA ve Körfez Bölgesi de tıpkı EAS ve ECS bölgelerinde olduğu gibi dış ticaret fazlası veren yani ihracatçı ekonomik bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve fakat MENA ve Körfez Bölgelerini, bu iki bölgeden ayıran temel özellik net dış ticaretin GSYİH'ya oranının, nispetleri arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. EAS'de bu oran 2012 yılı için %1'ler seviyesinde, ECS'de ise %2 ler seviyesindedir. Aynı yıl için MENA bölgesi için bu oran %13'ler seviyesinde bulunmakla, Körfez ülkeleri özelinde ise bu oran ortalama %20'lerden düzeyindedir. Kaldı ki, Kuveyt'de %47, Katar'da ise %46'lar düzeyinde yüksek oranların bulunduğu müşahede edilmektedir. Bu rakamlar, Körfez ülkelerinin GSYİH büyüklüklerinin önemli oranında net dış ticaret fazlası veren, doğal kaynak ihracatçısı ekonomiler olduğu yönündeki teorik açıklamaları destekleyen hususlardır.

Körfez ülkelerinin GSYİH büyüklüklerinin önemli bir oranı nispetinde net dış ticaret fazlası veren doğal kaynak ihracatçısı ülkeler olduğu ifade edilmişti, bu noktada doğal kaynak rantının GSYİH'ya oranına ilişkin verileri belirtmek suretiyle, ekonomik bölgelerin doğal kaynaklara bağımlılık düzeyleri analiz edilecektir.

Grafik 6: Körfez, MENA ve Dünya'da Toplam Doğal Kaynaklar Rantı: 1990-2014

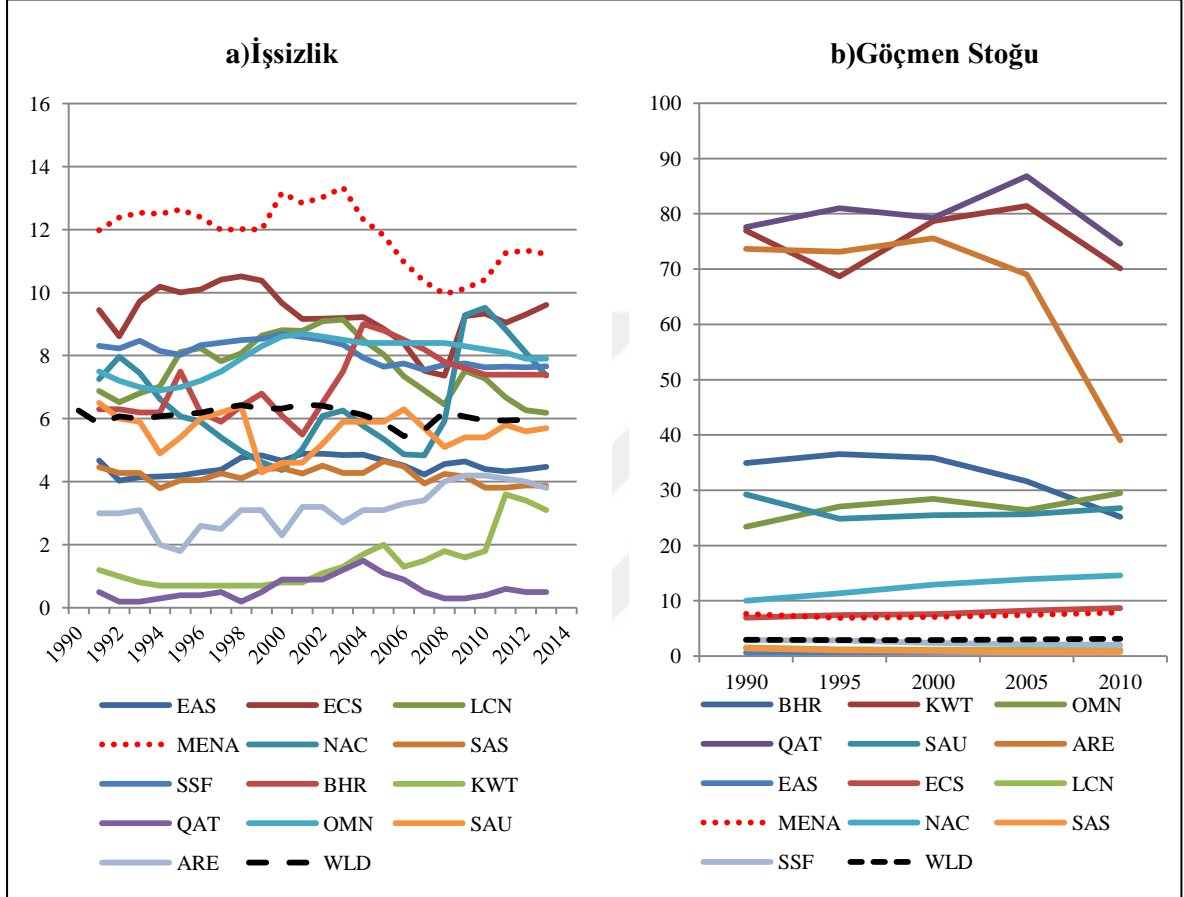

Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.
Erişim: 22.10.2015

Dünya genelinde toplam doğal kaynak rantının küresel GSYİH büyüklüğü içerisindeki oranı yıllar itibariyle artış göstermekle birlikte, 2013 yılı itibariyle bu oran %4,89 düzeyindedir. Aynı yıl diğer ekonomik bölgelerden LCN (%8,52) ve SSF (%17,15) tarafından, bu oranın aşıldığı, diğer bölgelerde ise oranın dünya ortalamasının altında seyrettiği görülmektedir. Bununla birlikte, MENA bölgesinde aynı yıl için bu oranının %30'lar düzeyinde bulunmaktadır. Körfez ülkelerinde ise bu oran %23 - %60 arasında değişmekte olup, konjonktürel dalgalanmaların yanı sıra genel olarak bölgede bir artış trendi bulunmaktadır. Toplam doğal kaynak rantının GSYİH'ya oranının, Kuveyt'de %59 ve Suudi Arabistan ise %46 seviyesinde olduğunu belirtmekte fayda

vardır ki esasen bu rakamlar Körfez ülkelerin doğal kaynaklara bağımlı yapısını ortaya koyan önemli verilerden bir diğeridir.

Grafik 7: Körfez, MENA ve Dünya’da İşsizlik ve Göçmen Stoğu Oranı: 1990-2014

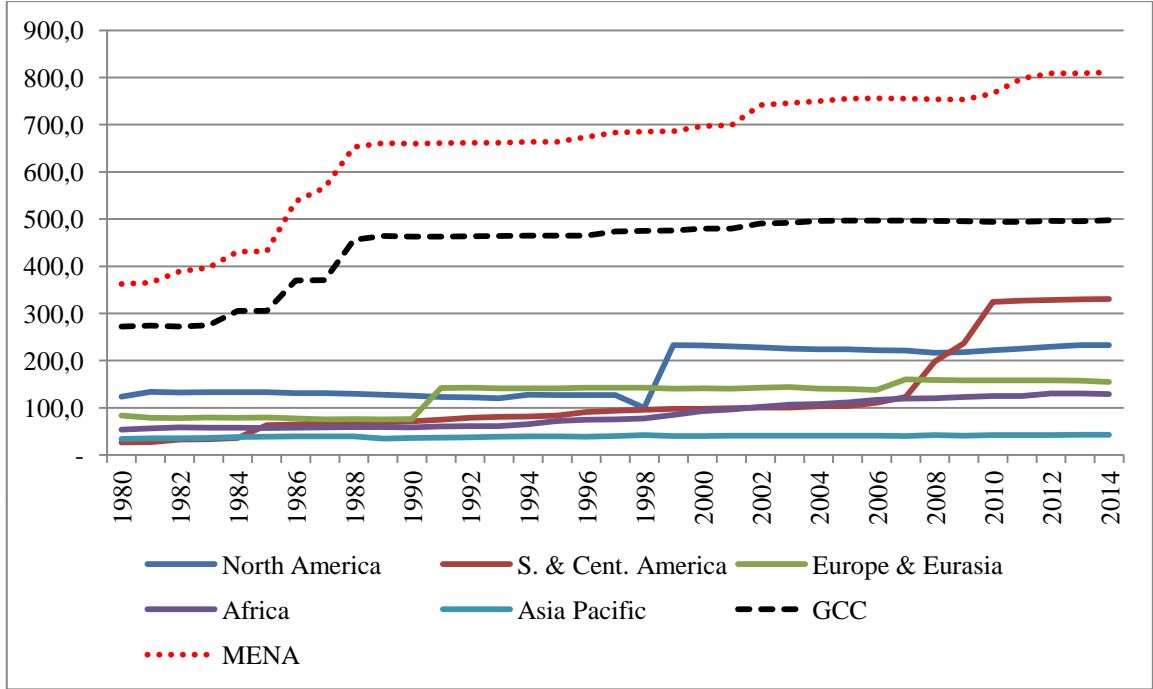
Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.
 Erişim: 22.10.2015

Dünya genelinde işsizlik ortalaması, 90'lı yıllardan günümüze ciddi bir değişiklik göstermeyerek %6'lar düzeyinde seyretmiş bulunmaktadır. Diğer yandan ECS, NAC ve SSF bölgelerinde ise dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşen işsizlik oranlarına şahit olmaktadır. Aynı yıllarda MENA bölgesinde, dünya ortalamasının yaklaşık iki katı düzeyinde gerçekleşen işbu oran, diğer ekonomik bölgelerin de oldukça üzerindedir. Bu rakamlar çerçevesinde işsizliğin Ortadoğu Bölgesi için önemli bir sorun olduğunu ifade etmek isteriz. Diğer yandan, Körfez ülkeleri incelendiğinde; en yüksek işsizlik oranına sahip ülkenin %7,9 ile Umman olduğunu, akabinde ise %7,4 ile Bahreyn'in geldiğini en düşük işsizlik oranının ise %0,50 ile Katar'da bulunduğunu görmekteyiz.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, göçmen stoğu oranı dünya genelinde 90'lı yıllar boyunca büyük bir değişiklik göstermemiş ve %3'ler seviyesinde gerçekleşmiştir. EAS SAS, LCN ve SSF bölgelerinde göçmen nüfusun toplam nüfusa oranı yani toplam göçmen stoğu rakamları dünya ortalamasının altında gerçekleşmiştir. MENA bölgesine ait oranlar incelendiğinde, 1990 yılında %7,6 düzeylerindeki oranın 2010 yılına gelindiğinde %7,8'ler düzeyine yükseldiğini bu haliyle de dünya ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleştiğini ifade edebiliriz. Esasen, MENA bölgesinin bu nispette göçmen nüfusu barındırmasının temel nedeni bu bölge içerisinde yer almakla, bölge genelinden farklı ekonomik özelliklere sahip olan Körfez ülkelerinden kaynaklanmaktadır. Dünya ortalamasından oldukça yüksek düzeylerde göçmen nüfus Körfez Bölgesi ülkelerinde bulunmakta olup, 2010 yılı rakamları üzerinden bir karşılaştırma yapılacak olur ise; Katar'da bu oran %74, Kuveyt'de %70, B.A.E'de %40, Umman'da %30, Suudi Arabistan'da %26, Bahreyn'de ise %25'ler seviyesinde olduğu müşahede edilmektedir.

Bu yüksek rakamlar, işbu ülkelere özellikle enerji fiyatlarının yükseldiği dönemlerde, doğal kaynak endüstrisinin doğrudan ve dolaylı etkileri sayesinde yaşanan bölge-içi ve bölge-dışı göçler nedeniyledir. Diğer yandan, bölge ülkelerinde devletin, her ailenin geçinmesine yetecek nispette gelirin çeşitli vasıtalar ile vatandaşlara sunulması nedeniyle, vatandaşlar emek-yoğun işlerde çalışmak istememekte, esasen özel sektörde bu işlerde daha düşük ücretlerle yabancı işçileri çalıştırmak istemekte, bu nedenlerle de emek-yoğun işler, genellikle göçmen nüfus tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu husus ise, Körfez bölgesi vatandaşları için işsizlik oranlarının artmasına neden olmaktadır.

Grafik 8: Körfez ve Diğer Bölgelerde Petrol Rezervleri: 1980-2014

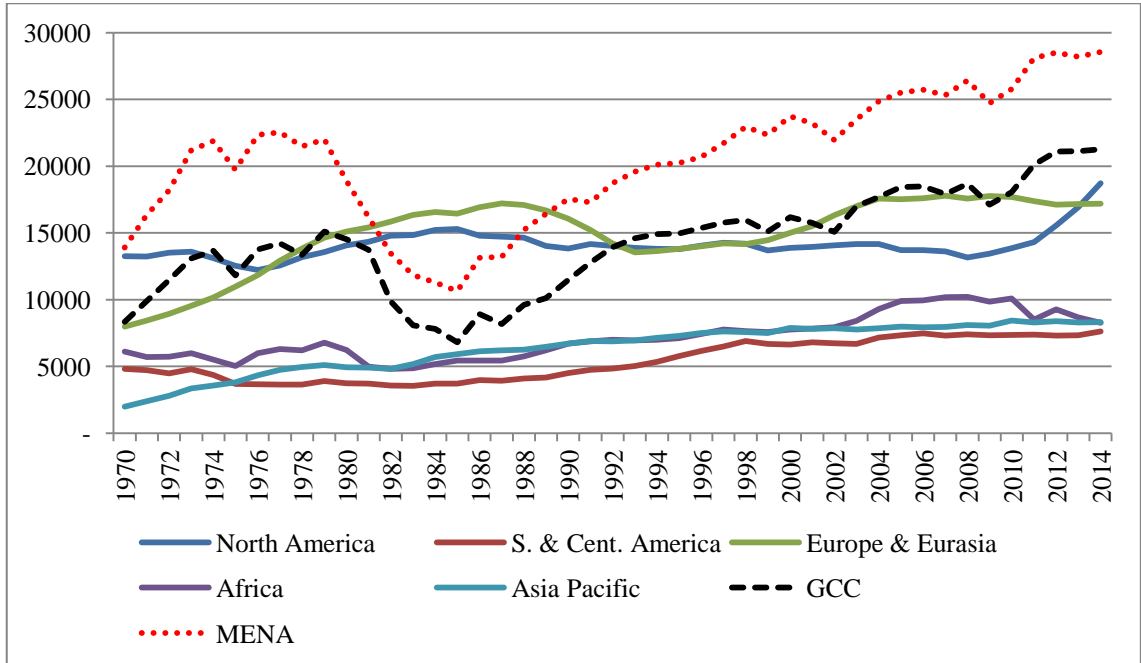

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015, istatistiklerinden derlenmiştir.

Erişim:20.10.2015

Not: Rezerv miktarları "Thousand million barrels"

Grafik 9: Körfez ve Diğer Bölgelerde Petrol Üretimi: 1970-2014

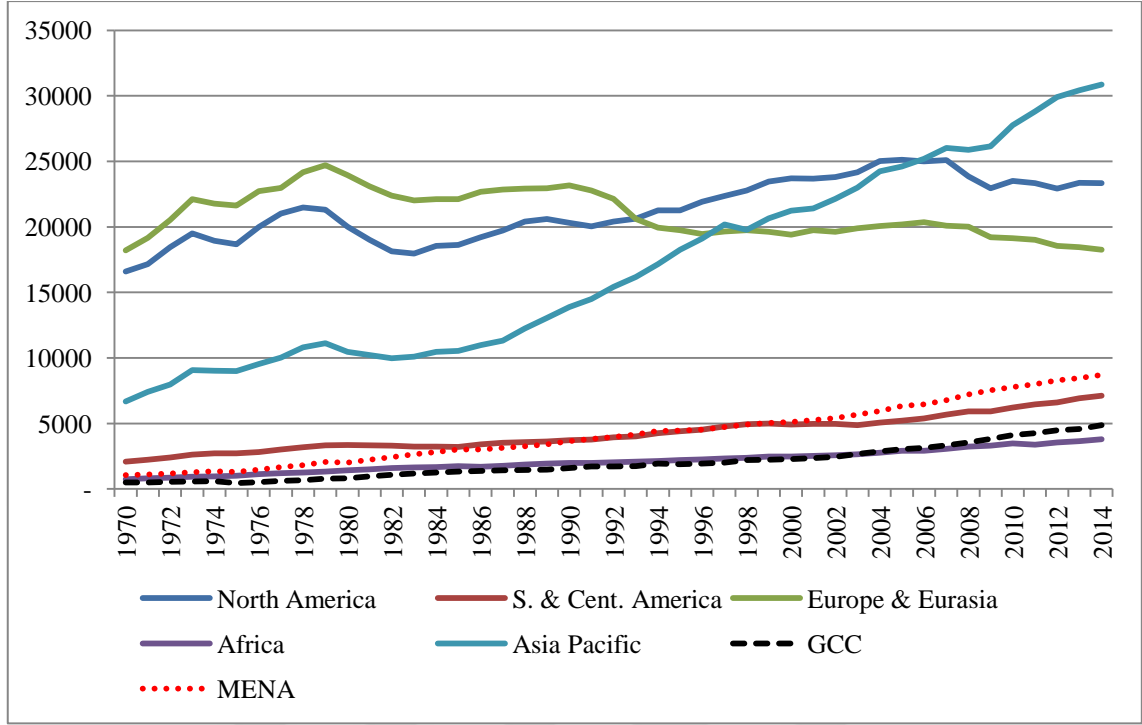

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015, istatistiklerinden derlenmiştir.

Erişim:20.10.2015

Not: Üretim miktarları "Thousand barrels daily"

Grafik 10: Körfez ve Diğer Bölgelerde Petrol Tüketimi: 1970-2014

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015, istatistiklerinden derlenmiştir.

Erişim:20.10.2015

Not: Tüketim Miktarları "Thousand barrels daily"

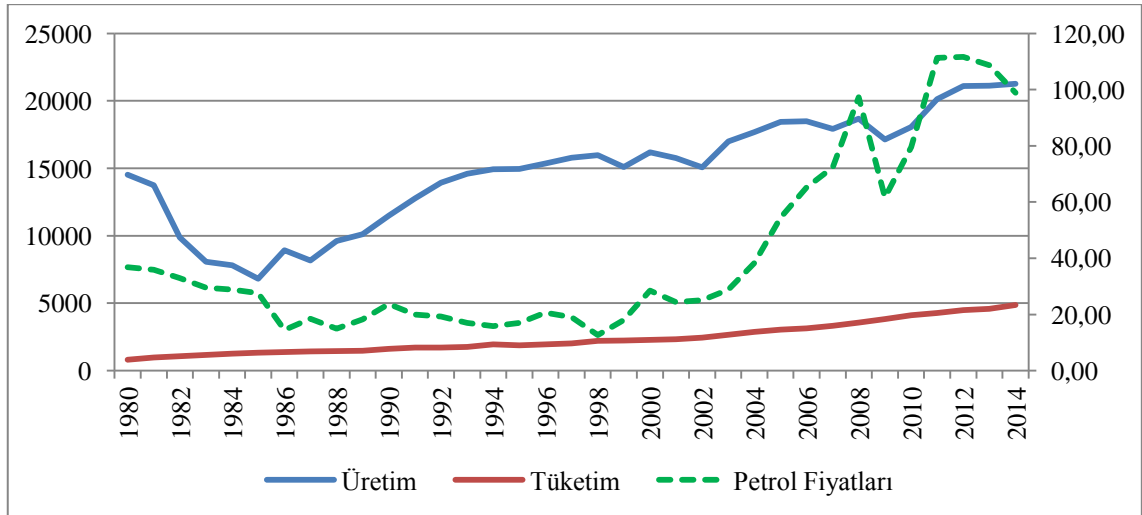
Yukarıda yer alan petrol rezervi, üretimi ve tüketimine dair Grafik 8-9-10 birlikte değerlendirildiğinde; Öncelikle, dünya genelinde en yüksek petrol rezervine sahip bölgenin -içerisinde Körfez ülkelerinin de yer aldığı- MENA Bölgesi olduğu ifade etmek gerekir. Diğer yandan, Körfez ülkelerinin petrol rezervlerinin ise 1988 yılından günümüze hemen hemen sabit bir eğilim izlediği ve fakat diğer bölgelerden fazla olduğu, petrol üretiminde ise -ki bunda 1973 petrol krizi ve akabinde yaşanan çeşitli siyasi ve ekonomik gelişmelerin de etkisi bulunmaktadır- konjonktürel dalgalanmalar olmakla birlikte hali hazırda dünya genelinde -MENA bölgesinin akabinde- en yüksek üretime sahip bölge olduğu, petrol tüketiminin ise artış trendini devam ettirmekle diğer bölgeler ile karşılaştırıldığında düşük düzeylerde kaldığını müşahade etmekteyiz. Diğer yandan; Kuzey Amerika ile Güney ve Orta Amerika Bölgelerinde petrol rezervleri açısından dikkat çekici artışların bulunduğu; üretim miktarları bağlamında, Kuzey Amerika'nın önemli bir bölge olduğu, bunun yanı sıra Avrupa&Avrasya bölgesindeki artış trendinin ise önemli olduğu; Asya Pasifik Bölgesinin yükselen bir eğilim izlemek suretiyle hali hazırda dünyanın en çok petrol

tüketen bölgesi olduğu, bununla birlikte Kuzey Amerika ve Avrupa&Avrasya bölgesinin de önemli petrol tüketim rakamlarına sahip olduklarını görmekteyiz.

Bu çerçevede, gerek rezerv gerekse de üretim miktarları bakımından Körfez bölgesinin dünyada önemli bir konuma sahip olduğunu görülmektedir. Diğer yandan rezerv, üretim ve tüketim rakamları ekseninde, dünyanın en büyük petrol tüketici konumunda olan Asya&Pasifik bölgesinin yeterli miktarda petrol rezervine ve üretimine sahip olmadığı, bu açığın özellikle Körfez bölgesinden temin edildiği ve Körfez ülkelerinin Avrupa Birliği ve ABD'ye çeşitli miktarlarda ihracatta buldukları görülmektedir. Bununla birlikte, Amerika kıtası içerisinde yoğun bir petrol ticareti olduğunu, Afrika ve Eski Sovyetler Birliği ülkelerinin ise genel olarak Avrupa ülkelerinin tedarikçisi konumunda bulduklarını belirtmek gerekmektedir.³⁵

Bu noktada, Körfez Bölgesi özelinde hazırladığımız ve petrol üretimi, tüketimi ve fiyatlarına ilişkin çift eksenli Grafik-11'yi analiz etmek istiyoruz

Grafik 11: Körfez Bölgesinde Petrol Üretim, Tüketim ve Petrol Fiyatları: 1980-2014

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015, istatistiklerinden derlenmiştir.

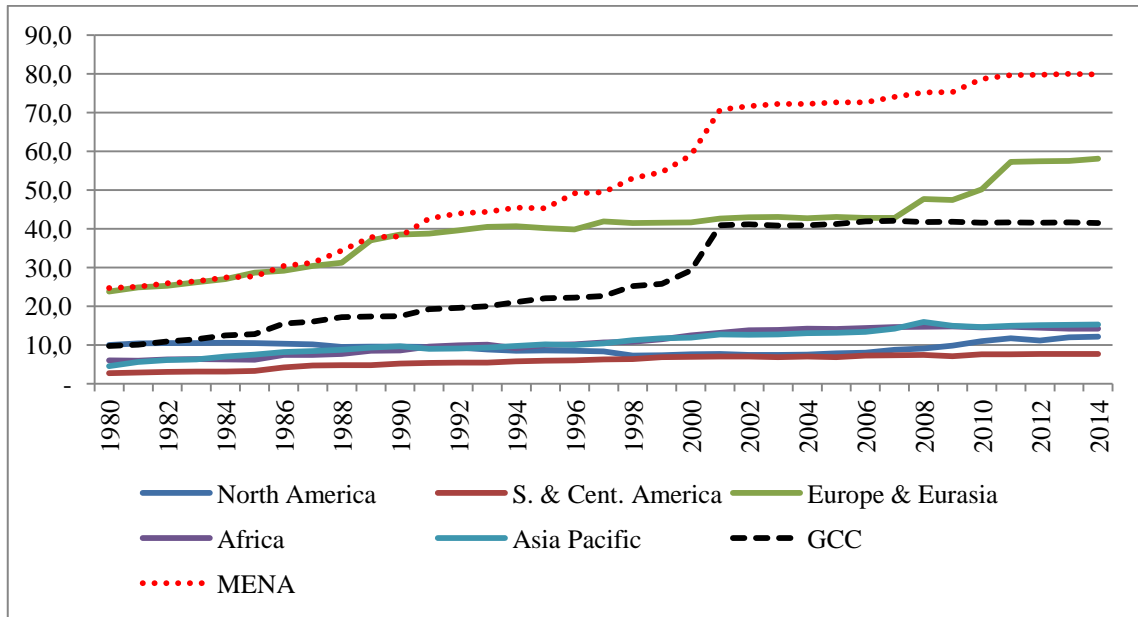
Erişim:20.10.2015

Not: Üretim ve Tüketim Verileri "Thousand barrels daily"& Fiyatlar, Brent, US dollars per barrel

³⁵ BP Statistical Review of World Energy, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> , s.18

Bu çerçevede, sol ekseninde petrol üretim ve tüketimine ilişkin, sağ ekseninde ise petrol fiyatlarının gelişimine ilişkin değerler yer almaktadır. Buna göre, Körfez bölgesinde yıllar itibariyle petrol üretimi ve fiyatlarında -konjonktürel dalgalanmalar olmakla birlikte- genel olarak artış trendi, tüketimde ise sabit eğilimli bir artış trendi, genel olarak petrol fiyatları ile etkileşim halinde bulunan bir üretim eğiliminin bulunduğu, Grafik-11'den izlenebilmektedir.

Grafik 12: Körfez ve Diğer Bölgelerde Doğalgaz Rezervleri: 1980-2014

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015, istatistiklerinden derlenmiştir.

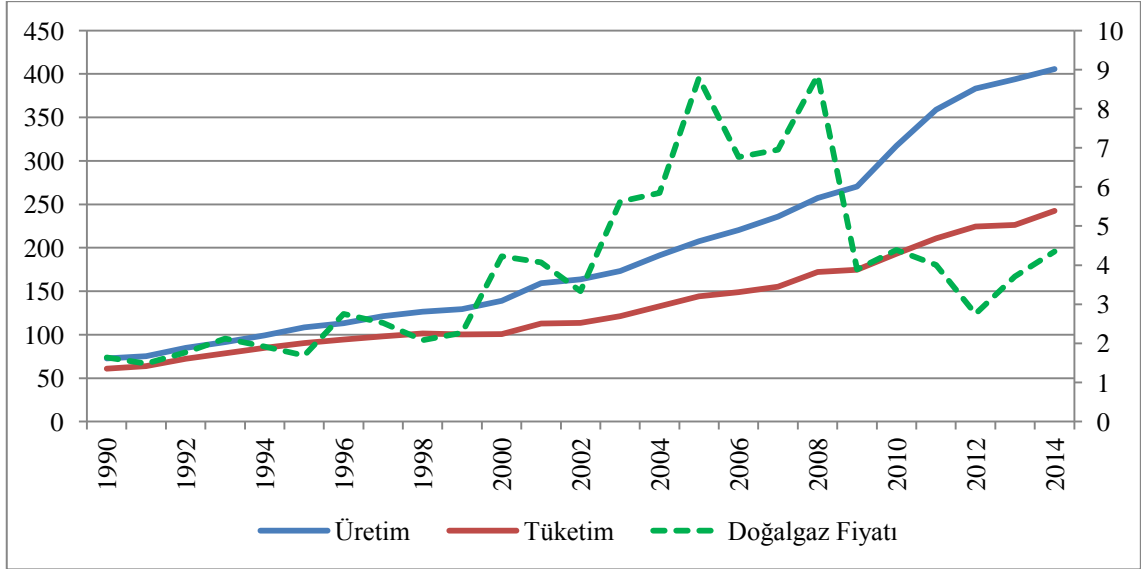
Erişim:20.10.2015

Not: Rakamlar trilyon m³ cinsindedir.

Doğalgaz rezervleri bağlamında, Körfez Bölgesi ve İran'ın -%18'lik rezerv miktarı ile en büyük rezerv sahibi- içerisinde yer aldığı MENA Bölgesi doğalgaz rezervleri bakımından dünyada ilk sırada yer almakta ve 90'lardan sonra diğer bölgeler ile arasındaki fark açılmaktadır. Bu bölgeden sonra, içerisinde %17'lik oran ile en büyük ikinci rezerve sahip Rusya'nın yer aldığı Avrupa&Avrasya Bölgesi gelmektedir. Münhasıran Körfez ülkeleri ise bu bölgelerden sonra en büyük rezerve sahip konumdadır. Doğalgaz rezervleri bakımından İran, Rusya ve Katar toplam rezervin %48,7'ne (2014 verisi) sahip olmaları nedeniyle oldukça önemli konumdadırlar. Ancak, son yıllarda A.B.D'nin artan potansiyeline dikkat çekmek isteriz.

Diğer yandan, Körfez'de doğalgaz üretim, tüketim ve fiyatlarına ilişkin olarak sağ ekseninde doğalgaz fiyatlarının sol ekseninde ise üretim ve tüketim miktarlarına ilişkin verilerin yer aldığı Grafik-13 analiz edecek olur isek;

Grafik 13: Körfez'de Doğalgaz Üretim, Tüketim ve Doğalgaz Fiyatları: 1990-2014

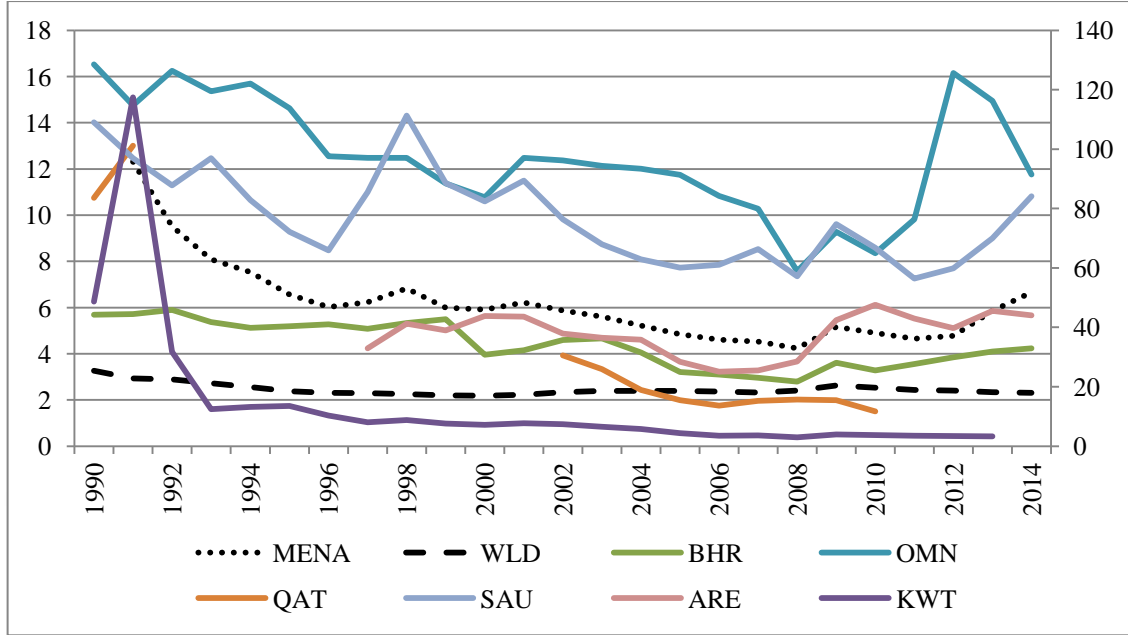
Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015, istatistiklerinden derlenmiştir.

Erişim:20.10.2015

Not: Üretim ve Tüketim miktarları, milyar m³ & Doğalgaz fiyatları, US Henry Hub- US dollars per million Btu

Körfez'de, 90'lı yıllarda üretim ve tüketim rakamlarının birbirine yakın olmakla birlikte, yıllar itibariyle üretim miktarındaki yüksek artış trendiyle birlikte üretim ile tüketim arasındaki farkın önemli ölçüde açıldığı görülmektedir. Diğer yandan, doğalgaz fiyatlarında ise çeşitli konjonktürel dalgalanmalar olmakla birlikte 1990'dan 2008 yılına kadar bir artış trendinin akabinde küresel mali krizin de etkisiyle bu yıldan sonra önemli oranlarda bir azalış trendinin bulunduğu müşahade edilmektedir. Bu hususun nedenleri oldukça karışık siyasi ve ekonomik gerekçeler ile açıklanmakta olup, esasen önemli rezerv sahibi Rusya ve İran özelinde değerlendirilebilecek çeşitli siyasi ve ekonomik hadiselerden kaynaklanmaktadır. Körfez özelinde fiyat ve üretim rakamlarını karşılaştıracak olur isek, uzun bir dönem üretim ve fiyatların beraber yükseliş trendlerini sürdürdükleri ancak özellikle 2008 küresel mali kriz ertesinde doğalgaz fiyatlarındaki düşüşe rağmen üretimin artış trendini sürdürme eğiliminde olduğu müşahade edilmektedir.

Grafik 14: Körfez, MENA ve Dünya’da Askeri Harcamalar: 1990-2014

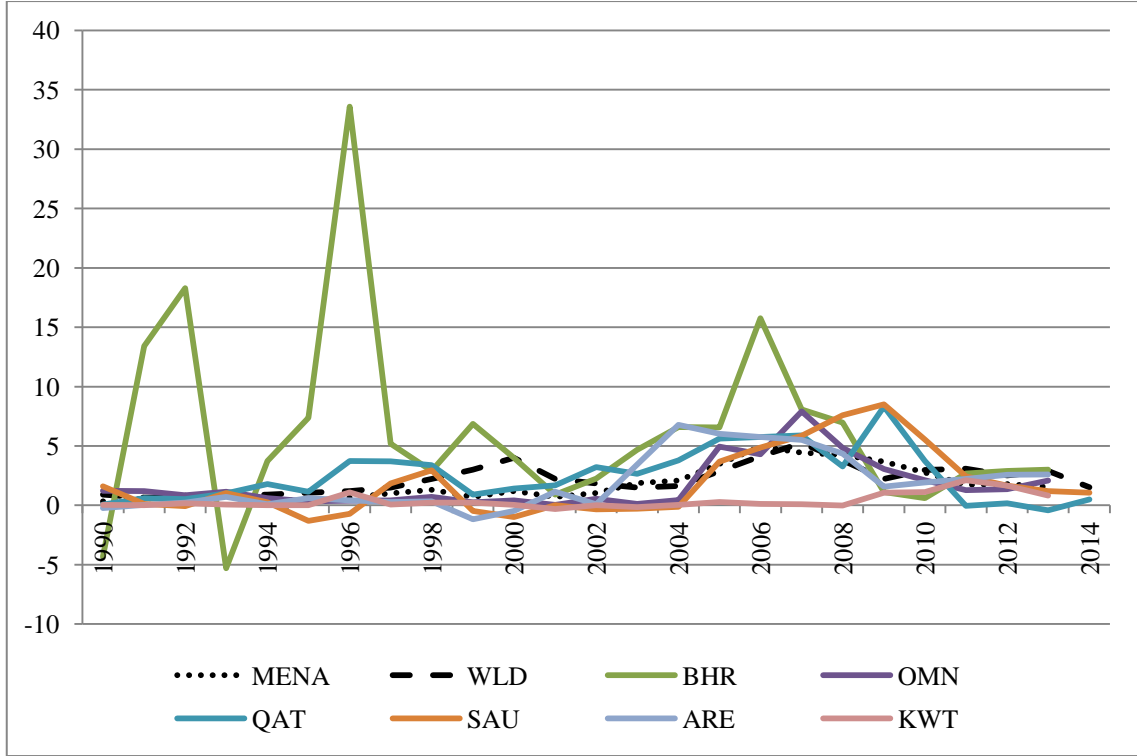
Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Erişim: 22.10.2015

Not : GSYİH'nin %'si olarak hesaplanmıştır.

İki eksenli olarak hazırlanan Grafik 14'te, askeri harcamaların GSYİH'ye oranına ilişkin veriler yer almaktadır. Sağ eksen yer alan veriler Kuveyt'e ilişkin sol eksendekiler ise diğer ülkelere/bölgelere ait verileri kapsamaktadır. Özellikle, Irak işgali ve akabinde gerçekleşen 1991 Körfez Savaşı esnasında yüksek miktarda askeri harcamada bulunan Kuveyt başka bir eksenle gösterilmek durumunda kalınmış olup, böylelikle grafikte yer alan trendlerin daha anlaşılır olması sağlanmıştır. Bu çerçevede, ifade etmek gerekir ki, dünya genelinde askeri harcamaların GSYİH'ya oranı yaklaşık %2'ler seviyesinde seyretmektedir. Buna karşılık MENA Bölgesine bakıldığında işbu oran farklılaşmakta ve 90'lı yıllarda %10'lar seviyesinde iken %5'ler seviyesine gerilediği görülmektedir. Körfez ülkeleri özelinde gelindiğinde ise, ekseriyetle dünya ortalamasından oldukça yüksek bir seyrin bulunduğu görülmektedir. Özellikle, Umman ve Suudi Arabistan'ın dünya ve MENA bölge ortalamasından ciddi oranda farklılaştığı grafikten izlenebilmektedir. Kuveyt'te ise durum daha öncede ifade edildiği üzere 1990 ve 1991 yıllarda -işgal ve savaş nedeniyle- %100'ler düzeyinde iken ilerleyen yıllarda dünya ortalaması seviyelere gerilemiş bulunmaktadır.

Grafik 15: Körfez, MENA ve Dünya’da Net DYSY Akımları: 1990-2014

Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.

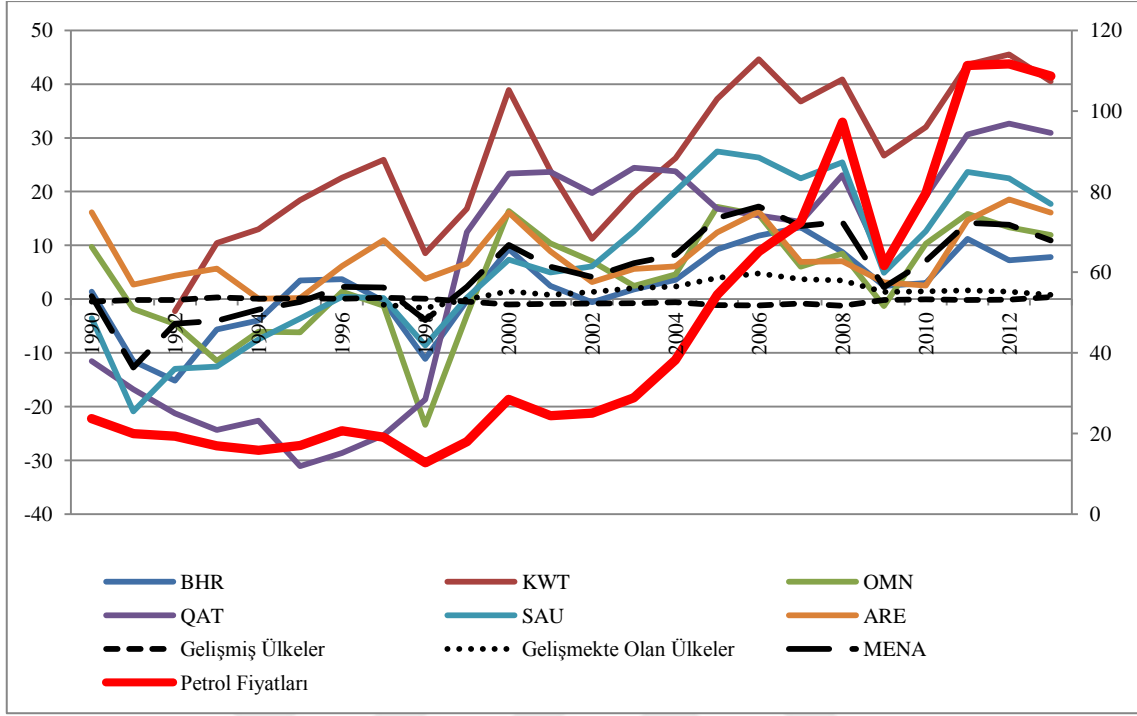
Erişim: 22.10.2015

Not : GSYİH'nin %'si olarak hesaplanmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH büyüklüğüne oranına ilişkin Grafik 15'i analiz edecek olur isek; MENA bölgesi ortalamasının dönemsel fazlalıklar bulunmakla birlikte son dönemde dünya ortalamasından düşük bir seyir izlediğini görebiliriz. Körfez ülkelerinin ortalamalarının da yüksek oranlarda seyretmediği yine grafikten izlenebilmektedir. Ancak özellikle 2004-2010 yılları arasındaki genel artış eğilimi Körfez ülkeleri için dikkat çekici bir veri olarak karşımızda durmaktadır. Bununla birlikte, Bahreyn'e* bazı dönemlerde önemli oranlarda- ki bu oran zaman zaman %33'ler düzeyinde gerçekleşmiştir- doğrudan yabancı sermaye girişi olduğunu, ülkenin böylelikle genel anlamda Körfez, MENA ve Dünya ortalamasının üzerinde bir trende sahip olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

* Bu noktada, Bahreyn'de modern bir iletişim ve ulaşım altyapısının bulunduğunu, dünyaya açık bir görünümünün arz ettiğini, çok sayıda çokuluslu şirkete evsahipliği yaptığını ve ABD ile serbest ticaret anlaşması bulunduğunu ifade etmekte fayda vardır. Detaylı bilgi için bkz. The Heritage Foundation, 2015 Index of Economic Freedom, s. 115

Grafik 16: Körfez Ülkeleri ve Karşılaştırmalı Cari İşlemler Dengesi: 1990-2013

Kaynak: International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2014
Erişim:14.12.2014

Körfez ülkelerine dair ekonomik analizlerimiz çerçevesinde hazırlanan, Grafik-16 Cari İşlemler Dengesine ilişkindir. Yine iki eksenli oluşturulan grafiğin sol ekseninde cari dengeye sağ eksen yer alan veriler ise petrol fiyatlarına ilişkindir. Bu kapsamda, Cari denge=(Mal ihracatı gelirleri+satılan hizmetlerden sağlanan gelirler+diğer gelirler)-(mal ithalatı giderleri+satın alınan hizmetlere ödenen giderleri+diğer giderler)+/-cari transferler şeklinde hesaplanmaktadır. Sonuç eksi işaret taşıyorsa yani açık veriliyor ise buna cari açık, artı işaret taşıyor yani fazla veriliyor ise de cari fazla söz konusu olmaktadır.³⁶ Grafikten izlenebileceği üzere, Körfez ülkeleri GSYİH büyüklüklerinin önemli bir oranında cari fazla vermektedir. Bahreyn'in görece düşük performansının yanı sıra Kuveyt ve Katar'ın dikkat çekici yüksek performans grafikten rahatlıkla takip edilebilmektedir. Bununla birlikte, gerek gelişmiş ülkeler gerekse de gelişmekte olan ülkelerin hemen hemen cari denge noktasında olduklarını ifade etmek önemlidir. Körfez ülkelerinin yüksek düzeylerde cari fazla vermelerinin en önemli nedeni sahip oldukları önemli doğal kaynaklar nedeniyledir. Çünkü

³⁶ Mahfi Eğilmez, Ekonomi Sözlüğü, Cari Denge Başlığı, <http://www.mahfiegilmez.com/p/ekonomi-sozlugu.html> (Erişim: 14.03.2015)

tüketimlerinin çok üzerindeki doğal kaynaklar ihraç edilmekte, bu nedenle de bölge ülkelerine önemli miktarda döviz girişleri olmaktadır. Bu da, işbu ülkelerde cari fazlanın temel nedenine işaret etmektedir. Son olarak ifade etmek gerekir ki, petrol fiyatlarındaki artış trendin bölge ülkelerinde cari fazlanın önemli nedenlerinden birisi olduğu ve bu iki değişkene ait trendlerin birbirine paralel bir görünüm arz ettiği grafikten anlaşılabilir.

Bu noktada, bölge ülkelerinin etnik, dini, sosyo kültürel ve kurumsal gelişmişlik düzeylerini değerlendirebilmek maksadıyla hazırlanan tabloları analiz etmek istiyoruz.

Tablo 2. Körfez Ülkelerinde etnik ve dini durum

Ülkeler	Etnik Gruplar	Oran	Din	Oran
Bahreyn	Bahreyn'li	46	Müslüman	70
	Asyalı	45	Hıristiyan	14
	Diğer Arap	4	Hindu-Budist	11
Kuveyt	Kuveyt'li	31	Müslüman	76
	Diğer Araplar	27	Hıristiyan	17
	Asyalılar	37	Diğer	6
Umman	Arap, Beluci, Güney Asyalı, Afrikalı	-	Müslüman	86
			Hıristiyan	7
			Hindu	6
Katar	Arap	40	Müslüman	78
	Hindistanlı	18		
	Pakistanlı	18	Hıristiyan	9
	İranlı	10		
Suudi Arabistan	Arap	90	Müslüman	Sünni
	Afro-Asyalı	10		Şii
B.A.E.	B.A.E'li	19	Müslüman	76
	Diğer Arap ve İranlı	23	Hıristiyan	9
	Güney Asyalı	50	Diğer	15

Kaynak: The World Factbook 2013-14. Washington, DC: Central Intelligence Agency
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (15.01.2015)

Daha öncede belirtildiği üzere, Körfez bölgesi ülkelerinde göçmen nüfus oranı oldukça yüksek seviyelerdedir. Bu durum, ülkelerin etnik ve dini yapısına sirayet etmek suretiyle nüfusun yapısının değişmesine sebebiyet vermektedir. Şöyle ki, bölge ülkelerinde yoğunlukla Müslümanlar bulunmakla, önemli sayılabilecek oranda Hıristiyan nüfusta yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Budizm ve Hinduizm gibi inançlarda bölge nüfusu içerisinde belirli bir orana karşılık gelmektedir. Müslümanlar bölgede hâkim olsalar dahi kendi aralarında çeşitli mezheplere ve gruplara bölünmüşlerdir. Diğer yandan, yerel nüfusun yanında önemli oranda Asyalı, Hindistanlı, Pakistanlı, İranlı, Afro-Asyalı nüfus, Körfez ülkelerinde yaşamakta olup, bu bakımdan bölgede dini çeşitliğin yanı sıra etnik çeşitlik de bulunmaktadır.³⁷

Bu noktada, telefon, bilgisayar, internet gibi teknolojilerin kullanımı bir kalkınmışlık ölçütü olarak literatürde değerlendirildiğini ve pek çok araştırmada kullanıldığını ifade etmek istiyoruz. Zira bu tür teknolojik ürünlerin kullanımının yaygınlaşması, şehirlerde yaşayan nüfusun artması, kişi başına düşen milli gelirin yükselmesi, ülke vatandaşlarının dünyada yaşanan gelişmeleri takip etme bilincinin gelişmesi gibi dinamiklerden beslenmekte olup, bu verilerde meydana gelen artış, gelişmişlik seviyesindeki yükselme olarak değerlendirilebilmektedir.³⁸

³⁷ Dursun, agm, s. 1252-1255

³⁸ Dursun, agm, s. 1261-1264

Tablo 3. Körfez Ülkelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri - 2014 yılı

Ülkeler	100 kişiye düşen sabit telefon aboneliği	100 kişiye düşen mobil telefon aboneliği	Bireysel İnternet Kullanım Oranları	100 kişiye düşen Sabit geniş bant abonelikleri	Hanehalkı Bilgisayar Erişim Oranı
Bahreyn	21,18	173,27	91,00	21,39	94,6
Kuveyt	14,20	218,43	78,70	1,38	66,9
Umman	9,56	157,75	70,22	4,51	82,9
Katar	18,41	145,76	91,49	9,90	97,1
Suudi Arabistan	13,36	179,56	63,70	10,36	80
B.A.E.	22,26	178,06	90,40	11,51	87,9

Kaynak: ITU World Telecommunication/ICT Indicators Database 2014 yılı istatistiklerinden faydalanılarak düzenlenmiştir. <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> (13.07.2015)

Not: Dursun, agm, s.1262 yer alan tablodan esinlenilerek hazırlanmıştır.

Körfez ülkelerine ilişkin veriler incelendiğinde, ifade edilen açıklamaları destekleyen bir tablo ile karşılaşmakta olduğumuz görülmektedir. Ekonomik refah açısından üst seviyelerde olan bölge ülkelerinden Bahreyn, Katar ve B.A.E'de, gerek sabit ve mobil telefon kullanım oranları, gerek sabit geniş bant abonelikleri, gerek bireysel internet kullanım oranları, gerekse de hane halkı bilgisayar erişim oranları verilerinin -dünya ortalamaları ile de karşılaştırıldığında- yüksek düzeylerde olduğunu görmekteyiz. Bu ülkelerin uluslararası ticaret, müteahhitlik, finans ve kıyı bankacılığı alanlarında önemli atılımlar yapmış olmalarının, bu oranların yüksekliği hususunda etkili olduğu söylenebilir. Diğer yandan, bölge ülkelerinden Suudi Arabistan, Kuveyt ve Umman da ise bu verilerde görece düşük düzeylerde bulunmaktadır.

Tablo-4’te Körfez bölgesi ülkelerine ait, farklı kurumlar tarafından hazırlanmış üç “Ekonomik Özgürlük” verisi ile “İnsani Gelişim Endeksi” verileri yer almaktadır.

Tablo 4. Körfez Ülkelerinde Ekonomik Özgürlükler ve İnsani Gelişim

Ülkeler	Ekonomik Özgürlük ¹ Freedom House PR/CL/Stat			Ekonomik Özgürlük ² Heritage Found. Ortalama Skor/Stat		Ekonomik Özgürlük ³ Fraser Ins. Skor/Rank		İnsani Gelişim İndeksi ⁴ Skor/Düzye	
	Bahreyn	7	6	NF	73,4	Genelde Özgür	7,55	24	0,815
Kuveyt	5	5	PF	62,5	Kısmen Özgür	7,46	31	0,814	ÇYİG
Umman	6	5	NF	66,7	Kısmen Özgür	7,21	59	0,783	YİG
Katar	6	5	NF	70,8	Genelde Özgür	7,77	13	0,851	ÇYİG
Suudi Arabistan	7	7	NF	62,1	Kısmen Özgür	6,95	81	0,836	ÇYİG
B.A.E.	6	6	NF	72,4	Genelde Özgür	8,15	5	0,827	ÇYİG

Kaynaklar:

1) Freedom House, Freedom in The World, http://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-world#.VD15Cv1_tRW (2014 yılına ait veriler)

PR: Political Rights (Siyasal Haklar) CL: Civil Liberties (Sivil Özgürlükler) Stat: Freedom Status (Özgürlük Durumu) NF: Not Free (Özgür Değil) PF: Partly Free (Kısmen Özgür)

2) The Heritage Foundation, Index of Economic Freedom, <http://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year> (2015 yılı verileri)

3) Fraser Institute, Economic Freedom of the World, <http://www.freetheworld.com/2015/economic-freedom-of-the-world-2015.pdf>

Rank: 157 ülke içerisindeki sıralama; Skor: 10 üzerinden (2013 yılı verileri)

4) UNDP Human Deveelopment Report 2015, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>

Ekonomik refah, kişi başına milli gelir yanında, işsizlik, kadın işgücü ve okuma yazma oranı, ortalama yaşam süresi, bebek ölüm oranı, elektrik ve temiz suya erişim,

siyasi haklar ve sivil özgürlükler, yolsuzluk ve çevrenin korunması gibi unsurları içeren geniş bir kavram olup³⁹, refah düzeyinin belirlenmesinde bir ölçüt olarak “İnsani Gelişim Endeksi”⁴⁰ oluşturulmuştur. İnsani gelişim endeksi, kişi başı milli gelir düzeylerinin yanı sıra sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlara erişim imkanlarını bir arada değerlendirmekte ve kalkınma içindeki insanın rolünü ifade etmeye çalışmaktadır.

41

Ekonomik özgürlük kavramı ise, ekonomik aktörlerin kısıtlama olmaksızın faaliyetlerde bulunmaları ile bu çerçevede elde ettikleri kazanımları istedikleri şekilde değerlendirebilmelerini, diğer bir ifade ile ekonomik aktivitelerde devletin herhangi bir sınırlamasının olmamasını ifade etmekte olup, tercih, mübadele ve rekabet özgürlüğü, faktörlerin tam mobilitesi ile mülkiyet haklarının korunması gibi çeşitli hususları içermektedir.⁴² Bu çerçevede, Heritage Foundation, Fraser Institute ve Freedom House tarafından ekonomik özgürlük endeksleri hazırlanmış olup, Freedom House’un çalışmaları ise ekonomik özgürlüklerden ziyade sivil ve politik özgürlüklere vurgu yapmaktadır.

Bu hususlar çerçevesinde hazırlanan Tablo-4’te yer alan veriler birlikte değerlendirildiğinde; Körfez ülkelerinin, politik ve sivil özgürlükler bağlamında *özgür olmayan* ve fakat ekonomik faaliyetler yürütme bakımından ise *kısmen/genelde özgür olan*, bunun yanı sıra *yüksek/çok yüksek* insani gelişmişlik düzeyine sahip olan ülkeler olduğu müşahade edilmektedir. Buna göre, Körfez ülkeleri genelinde politik ve sivil haklar bakımından baskıcı bir ortam bulunmakla birlikte, çalışma ve yatırım hayatında ise daha özgür bir ortam bulunmaktadır. İşbu değerlendirmelerimiz, siyasal yapıları genelde otoriter özellikler barındıran Körfez ülkelerinde, demokratikleşmenin tam olarak tesis edilemediği, özel mülkiyete, teşebbüslere imkan sağlandığı ve yabancı

³⁹ H.Bahadır Akın, “Türkiye’de İş Yapma Ortamının Girişimcilik ve Ekonomik Özgürlükler Açısından Değerlendirilmesi”, **Bilig**, Güz 2010, Sayı 55, s. 23

⁴⁰ UNDP, **Human Development Report**, The Human Development Index (HDI), <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/> (Erişim:23.04.2014)

⁴¹ Metin Yıldırım ve Özge Arpacıoğlu, “Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2011, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 63

⁴² James Gwartney ve Robert Lawson, “The Concept and Measurement Of Economic Freedom” **European Journal of Political Economy**, Vol. 19 (3) 2003, s. 406-407; Akın, agm, s. 22

sermayenin de teşvik edildiği karma bir ekonomik yapının bulunduğu şeklindeki, literatürdeki genel değerlendirme ve tespitleri teyit eder niteliktedir.

2.3. Körfez Bölgesinin Ekonomi Politikası ve Bulgular

Bir önceki kısımda çeşitli grafikler ve tablolar yardımıyla bölge ülkelerine dair bilgiler paylaşılmıştı. Bu kısımda ise ifade edilen tüm bu bilgiler çerçevesinde, bölge ülkelerinin ekonomi politikasına ilişkin bulgular, literatürde yer alan açıklamalar çerçevesinde izah edilmeye çalışılacaktır. Buna göre;

a) Ülke ekonomilerinin, hemen hemen her anlamda doğal kaynak merkezli bir yapı arz ettikleri, ekonomik çeşitlenmenin az olduğu ve doğal kaynak fiyatlarının bölge ülkelerinin ekonomik performansı için en önemli göstergelerden birisi olduğu,⁴³

b) Bölge ülkelerinin gelişmiş ülkeler nispetinde, kişi başına milli gelir düzeyine ve insani gelişmişlik seviyelerine sahip oldukları,

c) Genelde düşük nüfus büyüklüğüne ve fakat yüksek göçmen stoğuna sahip ülkelerin olduğu, diğer yandan işgücü arzının büyük bir bölümünün de -düşük ücretle istihdam edilen- bu göçmen nüfus tarafından karşılandığı,

d) Önemli miktarda dış ticaret ve cari fazlanın verildiği, dışa açıklık oranlarının yüksek olduğu ve dış ticarete konu en önemli ürünlerin doğal kaynaklar olduğu,

e) Güvenlik endişesi ekseninde gerçekleşen siyasi, ekonomik ve sosyal olaylar merkezinde ele alınabilecek pek çok değişkenden kaynaklanan nedenlerle bölgede askeri harcamaların yüksek olduğu,⁴⁴

⁴³ UNDP, **Arab Human Development Report 2009-Challenges to Human Security in the Arab Countries**, New York: 2009, s. 99

⁴⁴ Hamdi Genç, "MENA Bölgesinde Uygulanan İktisat Politikalarını Belirleyen Faktörler", **Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ekonomik Yapısı-MENA Ülkeleri Ekonomileri**, Hamdi Genç ve Ferhat Sayım (Der.), Bursa: MKM Yayıncılık. 2011. s. 24

f) Bölge ülkelerinde hanedanlık rejimlerinin bulunduğu ya da parlamenter sisteme geçilmiş olmakla demokratikleşmenin tam olarak tesis edilemediği, karma bir ekonomik yapıya sahip bu ülkelerde önemli doğal kaynak rantlarının bulunması ile bu rant gelirleri çerçevesinde şekillenen ekonomik yapının tesis edilmesi nedeniyle ekonomik yapının çeşitlendirilemediği gibi gelirin de adaletli bir şekilde dağıtılmadığı,

g) Siyasi ve ekonomik gücün elit bir zümre elinde tekelleştiği, güvenlik devleti ekseninde bir yapılanma ile her türlü asayiş aygıtının güçlendirildiği (ordu, istihbarat vb.) diğer yandan ekonomik alanda sıkı devlet müdahalelerinin bulunduğu,⁴⁵

Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesinde bulunmakla, işbu bölge içerisindeki diğer ülkelerden önemli farklılıklara sahip ülkelerden müteşekkil ekonomik bir alt bölge olduğu ifade edilebilir.

Bu tespit ve değerlendirmelerimiz, Dünya Bankası tarafından yapılan ve Bölge ülkelerinin tasnif edildiği “Doğal Kaynak Zengini-İşgücü İthal Eden” (RRLI resource-rich, labor-importing) ekonomik alt bölge sınıflandırması ile de uyum göstermekte olup, toplam nüfus içerisindeki payı oldukça yüksek olan ve genellikle de emek-yoğun sektörde düşük ücretlerle istihdam edilen göçmen nüfusun, milli gelirden düşük bir pay aldığını ve milli gelirin önemli bir çoğunluğunun, başta yönetimi elinde bulunduran elit kesim olmak üzere çeşitli kanallarla ülke vatandaşlarına dağıtıldığını belirtmek isteriz ki esasen bu husus, bölgeye dair yapılacak kuramsal açıklamalar için önem arz etmektedir.

Bu noktada, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi üzerine yapılan ekonomi-politik çalışmalarının, literatüre önemli katkılarından birisi olan ve bu coğrafyadaki ekonomi-politik dengeleri açıklamak üzere çeşitli çalışmalarda kullanılmakta olan "Rantiyeci Devlet" kavramından bahsedilecektir. Bu kavram, H. Mahdavy'in 70'li yıllarda İran ekonomisi ile ilgili yaptığı *The Patterns And Problems Of Economic Development In*

⁴⁵ Sadık Ünay, **Kalkınmacı Modernlik; Küresel Entegrasyon ve Ortadoğu Ekonomi Politikliği**, İstanbul: Küre Yayınları, Birinci Basım, Ocak 2013, s. 317

*Rentier States: The Case Of Iran*⁴⁶ adlı bir çalışmaya dayanmakta olup, bu kavramın kuramsallaşmasındaki diğer önemli çalışmalar ise Giacomo Luciani'nin *Allocation vs. Production State: A Theoretical Framework*⁴⁷; Hazem Beblawi'nin *The Rentier State in the Arab World*⁴⁸ isimli çalışmalarıdır.

Bu çerçevede rantiyeci devlet, gelirlerinin önemli bir bölümünü vergi gelirleri gibi yurtiçi kaynaklardan değil daha çok doğal kaynak ihracatı ile yurtdışından temin eden devlet olarak kavramsallaştırılabilir. Doğal kaynak ihracatı ve dış yardımlar gibi faaliyetlerden elde edilen bu gelirler, doğrudan gelir destekleri, bölgesel yardımlar ve benzeri yöntemler ile toplumun çeşitli kesimlerine aktarılmaktadırlar. Doğal kaynak ekseninde şekillenen işbu gelirler, rantiyeci devletin temel varlık koşuluna tekabül etmektedir. Kısmen demokratik bir yapı arz eden bu ülkelerde, devleti yönetenler, rejimin/yönetimin sürdürülebilir olması amacıyla, toplumun tamamına sâri bir vergilendirme sistemi kurmaktan imtina etmişlerdir. Bu durum ise halkın önemli bir kesimi tarafından yönetimin desteklenmesi sonucunu doğurmuş, demokratikleşme ve çeşitli insan hakları talepleri ötelenmiştir.⁴⁹

Bu gelirler, doğal kaynak üreticisi ülkelerde doğrudan, diğer ülkelerde ise nakil ücretleri, göçmen işçi gelirleri gibi çeşitli yöntemlerle halka iletilmekte olup, esasen bu durum toplumsal meşruiyetin satın alınması amacıyla kullanılacak ekonomik kaynakların çeşitlenmesine neden olmuştur. Ortadoğu ülkelerinde, 80'li yıllar sonrası liberal ekonomik politikalar uygulanırken, yönetim sistemleri daha otoriter bir yapıya evrilmiştir. Diğer bir ifade ile "Rantiyeci Arap Devletleri" yaygınlaşmıştır. Buna göre, devletin toplumun refahını arttırıcı ekonomik destek ve kaynak aktarımlarına karşılık, ülke vatandaşları bir takım siyasi hak ve özgürlüklerinden zımnen vazgeçmiştir. Ancak, rantiyeci devletler uzun vadede kaynakların dağıtımında beklentileri karşılayamayacak

⁴⁶ Hossein Mahdavy, "The Patterns And Problems Of Economic Development In Rentier States: The Case Of Iran" **Studies In The Economic History Of The Middle East From The Rise Of Islam To The Present Day**, M.A. Cook (Ed), London: Oxford University Press, , 1970, s. 428-467

⁴⁷ Giacomo Luciani, "Allocation vs. Production State: A Theoretical Framework", **The Arab State**, Giacomo Luciani (Ed), University of California Press, 1990, s. 65-84

⁴⁸ Hazem Beblawi, "The Rentier State in the Arab World" **The Arab State**, Giacomo Luciani (Ed), University of California Press, 1990, s. 85-98

⁴⁹ Ünay, age, s. 317; Mahdavy, age, s. 428

olur ise, siyasal tepkiler ve toplumsal şiddet eğilimleri artacaktır. Bu durumda, rantiyeci devletin sorgulanması ile bu zımni anlaşmanın son bulması suretiyle toplumsal çözülmenin başlaması muhtemeldir.⁵⁰

Bu çerçevede, krizle karşılaşma ihtimali bulunan bir rantiyeci devletin, bu krizleri önleyebilmek için önünde iki seçenek bulunmaktadır. Bunlar, ekonomik kaynakların daha etkin kullanımı ve çeşitlendirilmesi ile yeni rant imkânları oluşturulması ile bunları uygun vasıtalarla halka ulaştırılmasıdır. Zira rantiyeci devletin temel fonksiyonu bu rant gelirlerinin toplumsal desteği devam ettirecek şekilde dağıtmak suretiyle yönetimin sürdürülebilirliğini temin etmektir. Rantiyeci devletlerde, topluma sağlanan bu desteklerin miktar ve nitelikleri de konjonktürel olarak belirlenmektedir. Zira petrol zengini ülkelerdeki siyasi iktidarlar, rantiyeci devletin bir özelliği olarak, halktan vergi toplamaktan vazgeçtikleri ölçüde, siyasi katılımı da engellemişlerdir. Petrol gelirleri sayesinde, doğrudan vergi gelirlerine ihtiyaç duyulmaması, devletin pek çok alanda hareket kapasitesini genişletmiştir. Birçok kamusal hizmeti ücretsiz elde eden halk, vergi vererek katkıda bulunmadığı bir devletten fazla bir beklenti içerisinde olmamış, zira devlet işbu rant gelirleri vasıtasıyla halkı siyasal karar alma mekanizmasının dışında tutabilmiştir. Körfez ülkelerinde de, doğal kaynaklardan elden edilen yüksek rantın, çeşitli şekillerde vatandaşlara dağıtılan bu rant gelirlerinin halkın “iktidarı” meşru görmesini sağlayacak uygulamalarda kullanıldığı, bu durumun devletin halk tarafından meşru sayılmasına yol açtığı ve aynı zamanda muhalif siyasi oluşumları engellediği, böylelikle bölgedeki otoriter rejimlerin ortaya çıkmasına ve güçlenmesine sebebiyet verdiği, anlaşılmıştır.⁵¹

Ancak, bölgedeki söz konusu koşulların sürdürülebilir olmadığı, 80’li yıllardan itibaren bir çözülme sürecine girdiği müşahade edilmiştir. Şöyle ki, petrol fiyatlarının düşmesiyle, hükümetler mali krizin aşılması için sıkı ekonomi politikaları uygulamış ve devlet harcamalarının azaltılması yoluna gitmişlerdir. Böylelikle, esasen halkın siyasal

⁵⁰ Ünay, age, s. 318-319

⁵¹ Demirhan Fahri Erdem ve Çiğdem Erdem, “Ortadoğu’da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplulukları’nın Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme”, **Akademik Ortadoğu**, 14. Sayı, s. 232-233; Ünay, age, s.320-321; Beblawi, age, s. 89

katılma isteklerinin önüne geçebilmek ve muhalefeti etkisiz kılmak maksadıyla uygulanan bir model olan rantiyeci devlet, işbu krizlerle birlikte kesintiye uğramıştır. Bunun sonucunda, toplumdaki hoşnutsuzluk, yönetimlerin meşruiyetini tehdit etmiş ve başlayan mali kriz, siyasi krize dönüşmüştür.⁵² Krizleri bertaraf etmek maksadıyla reform çalışmalarını başlatan bu devletler ise çoğu kez kendi meşruiyetlerinin sorgulanması engelleyemedikleri gibi, adeta kriz sarmalı içerisine girmişlerdir.⁵³

Literatürde doğal kaynak zenginliğinin ekonomik büyümeyi arttıracığı yönünde genel bir görüş söz konusudur ve fakat doğal kaynak zengini ülkelere dair bir teorik açıklamaların bir kısmında ise, bu kaynakların bir lütuf/talih olmaktan ziyade lanet olduğu şeklindeki açıklama ve değerlendirmeler de bulunmaktadır. Doğal kaynak laneti ya da talihsizliği olarak da ifade edilen bu teorik açıklamalara göre, doğal kaynak zenginliği ile ekonomik performans arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile doğal kaynaklar açısından zengin olmanın, ekonomik açıdan negatif sonuçları bulunabilmektedir. Bu teorik açıklamalar; doğal kaynak zenginliğinin ülkelerin para birimlerini değerli yapacağı, bunun da ihracatı engelleyeceği, doğal kaynakların çıkarılmasının yüksek teknoloji düşük emek gerektiren bir sektör olması nedeniyle işsizliği arttıracığı, diğer yandan kaynakların dengesiz fiyatlanmasının büyümeyi istikrarsız yapacağı ve doğal kaynak zengini ülkelerin sürdürülebilir büyüme stratejileri izlemeyecekleri ayrıca bu rant gelirlerinin dağılımı üzerinde çatışmaların olabileceği, bu hususun ise yolsuzluğun artmasına sebebiyet vereceği şeklinde çeşitli görüşler ile desteklenmektedir. Aynı zamanda, yine doğal kaynak zengini ülkelerde, ekonomik açıdan çelişki olarak nitelendirilebilecek -diğer yandan kaynak talihsizliği/laneti olgusunun nedeni olarak da gösterilebilecek- bir husus olan "Hollanda Hastalığı" riski de bulunmaktadır. Hollanda Hastalığı kavramsal olarak, yeni bir doğal kaynağın keşfedilmesi ve ihracı ile ülkeye yüksek miktarda döviz girişi olması gibi bir nedene dayalı olarak, ülke parasının aşırı değerlendirilmesi ve ülkenin üretim yapısının değişmesi, buna bağlı olarak özellikle imalat sanayinin rekabet gücünün zayıflaması nedeniyle üretimin ve ihracatın azalması, ithalatın artması olarak tanımlanabilir. Kısaca, bir enerji

⁵² Meliha Benli Altunışık, "Petrol Gelirlerinin Orta Doğu'da Ülkesel ve Bölgesel Etkileri", **Avrasya Dosyası**, Cilt.3, Sayı 2, 1996, s. 175-176

⁵³ Erdem ve Erdem, agm, s. 234

kaynağının keşfi neticesinde imalat sanayi üretiminde meydana gelen azalış⁵⁴, olarak kavramsallaştırılabilir. İmalat sanayinde meydana gelen bu gerileme ise ekonomik büyümenin yavaşlamasına sebebiyet verecektir.⁵⁵

Körfez Bölgesi ülkeleri için potansiyel bir tehdit ise, dünya petrol ve doğalgaz üretiminde ABD'nin yıllar itibariyle artan payıdır. 2014 yılı rakamları üzerinden bir değerlendirmede bulunacak olur isek, dünya toplam petrol üretiminde %12,9'luk oran ile Suudi Arabistan lider konumdadır. Akabinden %12,7 ile Rusya Federasyonu gelmekte olup, bu ülkeyi bir önceki yıla göre üretim miktarını %15,9 oranında arttırarak dünya geneli toplam petrol üretiminin %12,3'nü gerçekleştirmekte olan ABD takip etmektedir. Diğer yandan ABD toplam doğalgaz üretiminin bir önceki yıla göre %6,1 artış göstererek %21,4'nü karşılamak suretiyle dünyada birinci sıradadır. Onu %16,7 ile Rusya Federasyonu, %5,1 ile Katar ve %5 ile de İran takip etmektedir. ABD'nin, özellikle "Fracking"* yöntemi ile petrol ve kaya gazı çıkarmaya başlamasının, üretim miktarlarında önemli artışlara sebebiyet verdiği ve kaya gazı devrimi olarak ifade edilen bu nedenle gelecekte de bu artışın süreceği beklenmektedir. İfade edilen bu hususlarda doğal kaynak odaklı ekonomik yapıya sahip olan Körfez ülkeleri için oldukça önemlidir. Zira doğalgaz ve petrol üretiminde ABD'nin artan payı son zamanlarda istikrarsız bir görünüm arz eden petrol ve doğalgaz fiyatlarında dalgalanmalara yol açabileceği gibi en büyük ihracatçı konumunda olan bölge içinde pazar kaybı manasına gelebilecek olup, diğer yandan dünya enerji dengeleri ve jeopolitiği yeniden biçimlenebilecektir.⁵⁶

* Kaya gazının çıkarılma yöntemi; hidrolik kırma.

Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Zafer Akbaş ve Esra Pala, "ABD'nin Küresel Hâkimiyet Rekabetinde Kaya Gazının Yeri: Engeller ve Avantajlar" **Bilgesam Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildirgeleri**, 2014, s. 232-247

⁵⁴ Sarvar Gurbanov, **Hollanda Hastalığı: Teori ve Ülke Örnekleri**, İstanbul: Akis Kitap, 2012, s. 13

⁵⁵ Harun Bal, Mehmet Demiral ve Emrah Eray Akça, "Doğal Kaynak Zenginliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Yönetişim Göstergelerinin Aracılık Etkisi: MENA ve Hazar Ülkelerinden Ampirik Bulgular", **International Conference On Eurasian Economies**, 2014, s.2; Joseph Stiglitz, "Kaynakların Lanetinden, Bereketi", **Ekonomik Forum**, Ağustos 2012, s. 88-89

⁵⁶ BP Statistical Review of World Energy June 2015, <http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> (Erişim 20.10.2015)

Tüm bu teorik açıklamaların yanı sıra, Ortadoğu bölgesinde son yıllarda yaşanan ve “Arap Baharı”⁵⁷ olarak adlandırılan dönüşümler (dış etkenler bir tarafa bırakıldığında) genel anlamda Hesapverilebilir bir yönetim yapısının olmadığı rejimlerin, değişmesine yönelik ciddi toplumsal taleplerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Esasen, her ne kadar pek çok farklı değişkenin etkileri bulunmakta ise de Arap Baharı'nın MENA Bölgesinin düşük ekonomik performansından kaynaklandığı hususu, genel kabul görmektedir.⁵⁷

Diğer yandan, Körfez ülkeleri her ne kadar bir takım ekonomik istatistiklerde yüksek performansa sahip iseler de, kaynak laneti (talihsizliği) ya da Hollanda Hastalığı gibi sorunlar ile karşılaşma riskleri her zaman bulunmaktadır. Bununla birlikte az önce belirtildiği üzere, ABD'nin son yıllarda doğalgaz ve petrol üretimindeki artan payı ve bunun doğrudan ve dolaylı etkileri de bölge ülkeleri için ayrı bir tehdit ve risktir.

Bunun yanı sıra, bölge ülkelerinde sürdürülebilir bir ekonomik yapıyı teşvik edecek düzeyde ekonomik çeşitliliğin bulunmaması, özel sektörün istenilen düzeyde gelişmemesi ve siyasal katılımcılığın sınırlı düzeyde kalması gibi sebepler de bölgenin genel ekonomik performansına önemli etkilerde bulunmaktadır. Bu noktada, söz konusu problemlerin tespiti, tanımlanması ve bertarafına yönelik olarak Dünya Bankası hazırlanan “*MENA Bölgesinde Kalkınma için İyi Yönetişim*”⁵⁸ adlı yayında, işbu hususlar, “Yönetişim Boşluğu” olarak tanımlamakta ve ekonomik ve sosyal kalkınma için iyi yönetim ilkelerini ifade etmektedir. Aynı eserde, bu yönetim boşluğunun üstesinden gelinebilmesi için Hesap Verilebilirliğe vurgu yapılmakta ve güçlendirilmesi tavsiye edilmektedir. Zira ülkeler, küresel liberal ekonomik sistemde, artık daha yüksek yaşam standartının sağlanabilmesini teminen

* 2010 yılının son haftalarında Tunus'ta Muhammed Bouazizi isimli şahsın bir takım kötü muamale ve durumları protesto etmek maksadıyla kendisi yakması ile başlayan ve daha sonra Mısır, Cezayir, Fas, Libya, Ürdün, Suriye, Bahreyn ve Yemen gibi Arap coğrafyasının farklı bölgelerine yayılan toplumsal olaylar ve halk ayaklanmalarına verilen genel addır.

⁵⁷ Adam Hanieh, **İşyanın Kökenleri-Kapitalizmin Ortadoğu'daki Sorunları**, Ali Toprak (çev.), Ankara: Notabene Yayınları, 2015, s. 263-270

⁵⁸ The World Bank, **Better Governance for Development in the Middle East and North Africa-Enhancing Inclusiveness and Accountability**, Washington DC, 2003

sürdürülebilir bir ekonomik yapı gereksinimlerine de uygun olarak Dünya Bankası, IMF, AB ve OECD gibi uluslararası kuruluşların tavsiye ve vizyonları çerçevesinde kurumsal yapılarını güçlendirme yoluna gitmektedirler.

Diğer yandan bölge ülkeleri, toplumsal refahın ve insani gelişimin arttırılmasına yönelik -ücretsiz eğitim, sağlık, barınma ve iş temini ya da doğrudan gelir destekleri- dağıtım politikaları ile ülke vatandaşlarının siyasete katılım taleplerine dair koşulları kısmen bertaraf etmeyi başarmış görünseler de toplumsal taleplerden vareste olmadıkları açıktır. Bunu örneklendirmek gerekir ise 2010 Arap Baharı'nın akabinde 2011 yılında Bahreyn'de başlayan ve fakat gerek askeri gerek siyasi gerekse de ekonomik bir takım tedbirler ile etkisini yitiren Halk Ayaklanması* bahsedilebilir. Yine Suudi Arabistan'da benzer bir takım siyasi karşılıklar gerek siyasi gerekse de ekonomik bir takım tedbirler vasıtasıyla engellenmeye çalışılmıştır. Öte yandan, Arap Baharı diğer Körfez ülkelerinde de bir takım siyasi ve ekonomik taleplerin dile getirilmesine ve protestolara sebebiyet vermiş bulunmaktadır.

Bu nedenle, çalışma konumuzu oluşturan ve teorik olarak rantiyeci devlet olarak tanımlanabilecek Körfez ülkelerinin, bu ve benzer nitelikli siyasi ve ekonomik riskleri ve krizleri bertaraf etmek ile sürdürülebilir bir ekonomik performansın sağlanabilmesi maksadıyla yaptıkları ve yapmakta oldukları reformların ve bu konuda gerçekleştirilen diğer çabaların -Dünya Bankasının tanımı ile ifade etmek gerekir ise- yönetim boşuklarını kapatmak/gidermek suretiyle kurumsal yapılarını geliştirip geliştirmediği, diğer bir ifade ile bölge ülkelerinde kurumsal değişimin**

* Esasen Bahreyn'deki ayaklanmayı mezhep temelli ve İran'ın bölgedeki politikalarının etkisini taşıyan bir Şii isyanı olarak tanımlayabiliriz. Detaylı bilgi için bkz. Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve "Arap Baharı", **Ortadoğu Analiz**, Cilt:5 Sayı:53, s. 71-78

** Tezimizin teorik altlığını Kurumsal İktisat ekolü oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında işbu ekolün kuram, yöntem ve temel varsayımlarında detaylı bir şekilde bahsedilecektir. Ve fakat bölümler arası bağlantı kurulur iken Kurumsal İktisadın bazı temel kavramlarına ihtiyaç duyulmakta ve zaruri olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda ifade edilmek gerekir ise, kurumlar, bir ekonomide teşvik yapılarını ortaya çıkaran hususlardır. Bu kurumsal çerçevenin sunduğu fırsatlardan yararlanmak için de kuruluşlar ortaya çıkmakta ve ekonomik yapının desteklediği bilgi ve yetenek türleri ise değişimin yönünü şekillendirmek suretiyle kurumsal çerçeveyi zamanla değiştirmektedir. İşbu kurumsal değişim ise kalkınmaya yol açan temel unsurlardan birisidir.

gerçekleşip gerçekleşmediği, gerçekleşti ise söz konusu değişimin bölge ülkelerinin kalkınmasına etkilerinin ne olduğu, genel olarak siyasal ve sivil özgürlüklere ilişkin kötü/zayıf kurumsal yapıya ve fakat ekonomik faaliyet özgürlüklerine ilişkin ise iyi kurumsal yapıya sahip Körfez ülkelerinin, ekonomik büyüme performansları ile kurumsal kalite düzeyleri arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığı, bulunuyor ise hangi kurumsal kalite faktörünün büyüme üzerindeki etkisinin daha fazla olduğunun belirlenmesi önem arz etmekte olup, esasen bu hususta çalışmamızın temel sorusuna işaret etmektedir.

3. BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME - KURUMSAL KALİTE İLİŞKİSİ: TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR

3.1. Ekonomik Büyüme: Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın temel kavramlarından olan “ekonomik büyüme” iktisat literatüründe çeşitli şekillerde tanımlanmış bulunmaktadır. Bu kapsamda, öncelikle kavrama ilişkin çeşitli tanımlamalara yer verilecek, akabinde ekonomik büyümenin hesaplanması ve buna ilişkin yöntemler belirtilecektir. Daha sonra, ekonomik büyüme kavramının teorik temelleri ifade edilmek suretiyle İçsel ve Dışsal Büyüme Teorileri hakkında genel bilgiler verilecektir. Bu noktada, ekonomik büyüme kuramlarının ülkelerin ekonomik büyüme performanslarındaki farklılıkları açıklamadaki yetersizliklerine ilişkin tespit ve değerlendirmeler çerçevesinde “kuramsal sorun”dan bahsedilecektir. **Ekonomik Büyüme: Kuramsal Sorun ve Kurumsal İktisat Açılımı** başlığı, tezimizin teorik altyapısını oluşturan Kurumsal İktisat ekolüne bağlantı kuracağımız ve ekonomik büyümenin açıklanmasında mezkûr teorilerin yaşadığı açmazları ortaya koyacağımız önemli bir fasıl olacaktır.

Öncelikle, çalışma konumuzun temel kavramı olan ekonomik büyüme; *ekonominin üretim hacminde dönemler itibarıyla meydana gelen artış, diğer bir deyişle, ekonomide zaman içerisinde üretilen mal ve hizmet miktarında yaşanan artışlar,*⁵⁹ *mal ve hizmet üretim kapasitesindeki genişleme,*⁶⁰ *kişi başına reel hâsıladaki artışlar,*⁶¹ şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere, ekonomik büyüme, belli bir dönemde bir ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarındaki artış yani ekonominin üretim

⁵⁹ Erdal M. Ünsal, **Makro İktisat**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 6. Baskı, 2005, s. 14

⁶⁰ İlker Parasız, **Ekonomik Büyüme Teorileri**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2008, s. 10

⁶¹ Aykut Kibritçioğlu, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ocak - Aralık 1998, Cilt 53, No: 1 - 4, s. 215

hacminde meydana gelen yükselme; diğer taraftan ise mal ve hizmet üretim kapasitesinin genişlemesi ⁶² yani ekonomik üretim kapasitesini tanımlayan bir kavram olarak tanımlanmış bulunmaktadır.

Ekonomik büyümede meydana gelen artışlar, ancak ülkenin üretim imkânlarının genişlemesi ve/veya daha verimli kullanılması sayesinde meydana gelecektir. Bu noktada, konuyu açıklamaya yönelik, önemli bir kavram üretim olanakları (ürün dönüşüm) eğrisinden bahsetmek istiyoruz. Üretim Olanakları Eğrisi, “*bir toplumda kaynak miktarlarının belirli ve sabit bir teknolojik yapı içerisinde, farklı iki maldan üretilebilecek en yüksek bileşimidir*” Bu çerçevede, işbu eğrinin genişlemesi ile daha fazla mal ya da hizmet üretme imkânı oluşacak ve üretim miktarı artabilecek, mevcut üretim olanakları eğrisinden, bir üstte yer alan eğriye geçmek ise, ekonomik büyüme anlamına gelecektir. ⁶³

Ekonomik sistemleri ve yapıları değişse de ülkelerin temel hedeflerin birisi ekonomik büyümenin sağlanması ve böylelikle ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesidir. Bu noktada “ekonomik büyüme” ve “ekonomik kalkınma” kavramları arasındaki farklılığın ortaya konulması gerekmektedir. Genel anlamıyla "kalkınma" ya da "gelişme", ekonomik, siyasal ve sosyal yapısında geliştirilmesi ile insani gelişimin ilerlemesi ve bu suretle toplum refahının artırılması manasını taşır. İkinci Dünya Savaşı ertesinde büyümenin yanı sıra kalkınma çabalarının başlatılması/sürdürülmesi amaçlanmış, ekonomik istikrar, yönetim, kurumların güçlendirilmesi, toplumsal yapının yeniden şekillendirilmesi gibi çeşitli hususlara da odaklanılmıştır. Küresel ekonomik sistemde 90'lı yıllardaki gelişmeler ise kalkınma anlayışındaki değişikliğin önemli sebeplerinden olup, bu tarihten sonra ekonomik büyümenin ötesinde yaşam kalitesi ve koşullarının iyileştirilmesiyle ilgili bir kavram olarak kullanılmıştır. ⁶⁴

⁶² Yahya Sezai Tezel, “Türkiye’de “Sanayileşme”, “İktisadi Büyüme” ve “Piyasa Toplumu”, **TÜSİAD Görüş**, Sayı 21, Temmuz-Ağustos 1995, s. 27

⁶³ Halil Seyidoğlu, **İktisat Biliminin Temelleri**, İstanbul: Güzem Can Yayınları No:21, 2006, s.40-44

⁶⁴ Seyidoğlu, age, s. 829; Esra Siverekli Demircan, “Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21, Temmuz-Aralık 2003, s. 98-99

Bu çerçevede, kalkınma ve büyüme kavramları birbirlerini temel almakla, farklı anlamlar ihtiva eden iki kavram olduğunu belirtmek gerekir. Ekonomik büyüme; yatırım, üretim, tüketim ve gelir cinsinden ekonominin ölçęindeki sayısal/niceliksel değişimi içermekteyse de, ekonomik kalkınma, üretimin dağılımı ve ekonomik yapıdaki değişimlerle beraber ekonomik büyümeyi de kapsayan, bununla birlikte teknolojik yeniliği de içeren, niteliksel, teknik, kurumsal ve yapısal değişimlerinin tamamını ifade etmektedir.⁶⁵ Bu değişimler, ülkenin üretim yapısını değiştirmekte, böylelikle yüksek katma değer içeren ürünler üretilebilmekte, bu sayede ortaya çıkan gelir ise adaletli bir şekilde dağıtılmak suretiyle ülke vatandaşlarının refah düzeyleri yükseltilmektedir.⁶⁶

Bu noktada, farklı bir bakış açısı sunması bakımından ekonomik büyümenin maliyet ve faydalarından bahsetmek uygun olacaktır. Zira ekonomik büyüme arzu edilen ve tüm toplumlarca ulusal hedef olarak görülen bir husustur. Ancak iktisat literatüründe ekonomik büyümenin faydalarının yanı sıra bazı maliyetlerinin olduğuna dair izahatlar da bulunmaktadır. Öncelikle, şimdiki neslin gelecekteki nesilden daha fazla üretim yapabilmesi için, bazı tüketim alışkanlıklarını terk etmesi ve sermaye birikimi maksadıyla tasarruf miktarını arttırması hususu ekonomik büyümenin bir maliyeti olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik büyümenin bir başka maliyeti de beraberinde önemli ve zaman zaman karşı konulamaz değişimler getirmesidir. Örnek vermek gerekirse, 19. yy da Sanayi devriminde yaşananlardır. O dönemde yaşanan hızlı kentleşmeye karşılık yetersiz düzeydeki altyapı hizmetleri gibi sorunlar yoksul kent nüfusunun artmasına sebebiyet vermiştir. Büyümenin maliyetlerinden birisi de önemli çevre sorunlarını da beraberinde getirmesidir. Sanayileşme ile birlikte sera gazı salınımının artması böylelikle çevre kirliliğinin kritik düzeylere ulaşması hâlihazırda gelişmekte olan birçok dünya ülkesinin de en temel sorunlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka perspektiften bakıldığında, gelişmiş toplumların çevre problemlerine daha duyarlı olduğü şeklinde genel bir kabul de söz konusudur. İfade

⁶⁵ Cengiz Yavilioğlu, “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2002, s. 65-66

⁶⁶ Kalkınma İktisadı hakkında detaylı bilgi için bkz. Muhteşem Kaynak, **Kalkınma İktisadı**, Ankara: Gazi Kitabevi, Üçüncü Baskı, 2009

edilen bu hususlar genel anlamda ekonomik büyümenin maliyetleri olarak değerlendirilebilecektir.⁶⁷

Maliyetlerine ilişkin bir takım bilgiler paylaştığımız ekonomik büyümenin bu noktada faydalarından bahsedilecektir. Belirtmek istediğimiz ilk fayda büyüyen/gelişen ülkelerin doğal afetlerle mücadele etme kapasitesinin yüksek olmasıdır. Böyle durumlarda çeşitli bölgelere acil gıda yardımı yapılması mümkün olmaktadır. Ekonomik büyüme ile birlikte toplam nüfus içerisindeki en fakir nüfusun oranı giderek azalmaktadır. Ekonomik büyümenin bir diğer faydası yaşam süresinin yükselmesi ve çocuk ölümlerinin azalmasına sağlayacak yapının oluşmasına ortam hazırlamaktır. Ekonomik büyüme ile birlikte eğitim olanakları artmakta, toplumsal okuryazarlık oranı ve belki de en önemlisi kadınların okullaşma oranları önemli ölçüde yükselmektedir. Eğitim imkânlarının gelişmesi daha donanımlı gelecek nesillerin inşası anlamında da önemli bir husustur. Bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkan bir diğer fayda ise daha donanımlı toplumların insani haklarını savunma ve kendilerini ifade etme konusundaki istekli ve kararlı tutumlarıdır. İktisadi büyüme beraberinde daha serbest uluslararası ticareti getirmekte olup, bu husus da toplumlar arası ilişkilerin daha sağlıklı ve barışçıl bir şekilde ilerlemesine imkân sağlar. Ekonomik büyüme ile birlikte kısa vadede insanlar arası eşitsizlik artsa bile uzun dönemde insanlar arasındaki gelir dağılımı daha adil bir seyre ulaşacaktır. Büyümenin dışsal faydalarından birisi de az gelişmiş ülkelerin gelişimi ülkelerin tasarruflarından faydalanmasına imkân sağlamasıdır. Gelişmiş ülkelerdeki tasarruf sahipleri daha yüksek getiri sağlamak amacıyla ekonomik özgürlükleri iyileştirilmiş, mülkiyet haklarına garanti veren az gelişmiş ülkeleri tercih edeceklerdir. Bu husus da ekonomik gelişmenin faydalarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸

Bu noktada, ülkelerin ekonomik performanslarının karşılaştırılmasında kullanılan temel bir kavram olan ekonomik büyümenin, hesaplanmasında kullanılan temel ölçüt olan “Gayri Safi Milli Hâsıla” ve “Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla”

⁶⁷ Wolfgang Kasper, **Ekonomik Özgürlük ve Gelişme, Mülkiyet Hakları, Rekabet ve Refah Üzerine İnceleme**, Bahadır Akın (Çev), Ankara: Liberte Yayınları, Nisan 2007, s. 28-30

⁶⁸ Kasper, age, s. 31-32

kavramlarından bahsetmek istiyoruz. *Belirli bir dönemde bir ülkenin sınırları içinde, üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları toplamına “gayri safi yurtiçi hâsıla” (GSYİH) denilir. Gayrisafi milli hâsıla (GSMH) ise ülke vatandaşları tarafından belirli bir dönemde üretilen toplam mal ve hizmetlerin gayri safi piyasa değerini ifade etmektedir. Bununla birlikte, belirli bir yılda üretilen nihai mal ve hizmetlerin yine o yılın piyasa fiyatlarıyla ölçülmesine nominal GSYİH; belirli bir yılda üretilen nihai mal ve hizmetlerin baz olarak alınan bir yılın piyasa fiyatlarıyla değerlendirilmesine ise reel GSYİH denir. Bir ülkenin gayri safi yurtiçi hâsılasının (GSYİH) o ülkenin nüfusuna oranına kişi başına düşen GSYİH denilmektedir.* ⁶⁹ Bu kavram, o ülkedeki yaşam standardı hakkında diğer ölçütlerden daha iyi bilgi vermektedir. Ancak, dikkat edilmesi gereken nokta, bu ölçütün elde edilen gelirin nasıl paylaşıldığı hakkında bir fikir vermediğidir. Diğer bir ifade ile ekonominin bir önceki yıla göre büyümüş olması o ülkenin refah düzeyinin de mutlak olarak arttığı anlamına gelmemektedir. Bu husus, büyüme nedeniyle elde edilen gelirin dağılımında adaletin sağlanmış olmasına bağlıdır. Ekonomik büyüme ise reel GSYİH’da meydana gelen artışlar olarak tanımlanabilmekte ve artışların yıllar itibariyle yüzde cinsinden ifadesine ise brüt büyüme hızı denilmektedir. Brüt büyüme hızı olarak ifade edilen bu kavramdan, ülkenin nüfus artış hızının düşülmesiyle net büyüme hızına ulaşılmaktadır. ⁷⁰

Ekonomik performansın temel göstergelerinden birisi kabul edilen GSYİH’nın, üç farklı metodla hesaplanması mümkün olup, esasen hangi yöntemle kullanılırsa kullanılsın, dışa kapalı bir ekonomide, toplam üretim, gelir ve harcama eşitliği söz konusu olması nedeniyle, bulunan değerler birbirine eşit olacaktır. Bu yöntemler; Harcama Yöntemi, Gelir Yöntemi ve Üretim (Katma Değer) Yöntemi olmak üzere üç farklı şekildedir. ⁷¹

⁶⁹ Seyidoğlu, age, s. 431, 432, 447, 466

⁷⁰ Merter Akıncı, **Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki**, Bursa: Dora Yayınları, 2014, s. 113

⁷¹ Söz konusu hesaplama yöntemleri Nobel Ekonomi Ödülü sahibi **Simon Kuznets** tarafından geliştirilmiş olup, işbu yöntemler hakkında detaylı bilgi için bkz. Seyidoğlu, age, s. 447-476

3.2. Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri

Üretim olanakları eğrisi ekseninde düşünüldüğünde, işbu eğrinin sağa (dışarıya) doğru kaymasına yol açan nedenler ile ülkelerin üretim/üretim ölçeklerine ilişkin kararların hangi kıstaslar perspektifinde belirlendiği ve bu hususların büyüme üzerindeki rolü/önemi gibi konular ekonomik büyüme teorilerinin konusunu oluşturmaktadır.⁷² Diğer yandan, ülkeler arasındaki ekonomik performans farklılıklarının hangi sebeplerden kaynaklandığı ve büyümenin kaynaklarının neler olduğu hususları da ekonomik büyüme teorilerinin araştırdığı ve cevap aradığı hususlardandır.

Bu çerçevede, söz konusu hususları açıklamaya yönelik ekonomik büyüme teorilerinin kökenleri Merkantilist İktisatçılara dayandırılmakla, bu düşünceye tepki olarak ortaya çıkan Fizyokrat İktisatçıların da ekonomik büyümeye ilişkin değerlendirmeleri bulunmaktadır. Ancak, ekonomik büyüme teorilerinin temeli Adam Smith'in "*Ulusların Zenginliği*" isimli çalışması görülmektedir. Bununla birlikte, Walras, Wicksell'in durağan denge analizi, Keynes'in kısa dönem tam istihdam denge analizi, Harrod ve Domar'ın dengede istikrarlı büyüme analizi, Ramsey, Solow'un dışsal teknolojik yenilik çerçevesinde uzun dönem dengeli büyüme ve analizi, Lucas, P. Romer, Aghion-Howitt, Grossman-Helpman'ın beşeri sermaye, teknolojik yenilikler çerçevesinde uzun dönem dengeli içsel büyüme analizleri ile Swan, Cass ve Koopmans gibi iktisatçıların da ekonomik büyüme teorilerinin gelişimi açısından önemli katkıları olmuştur.⁷³

Ekonomik Büyüme Teorileri, Dışsal Ekonomik Büyüme teorileri ve İçsel Ekonomik Büyüme teorileri olarak iki şekilde tasnif edilebilir. Buna göre, Dışsal büyüme teorilerinde ekonomik faktörleri etkilediği ve fakat kendisinin etkilenmediği varsayılan teknolojinin gelişimi "dışsal" olarak değerlendirilmiştir. Akabinde,

⁷² Özgür Uysal, "Sürdürülebilir Büyüme Kavramının Çevre ve Ekonomik Boyutlarının Ayrıştırılması", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Yıl:2013, C:5, S:2, s. 112; Kibritçioğlu, agm, s. 207

⁷³ Hasan Gürak, *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*, Ankara: Ekin Kitabevi, 2006, s.69; Parasız, age, s. 21

teknolojinin çeşitli ekonomik değişkenler çerçevesinde ortaya çıktığına yönelik sonuçlar elde edilmesi üzerine, teknoloji ekonomik yapı açısından içsel bir süreç olarak değerlendirilmiş olup, bu kapsamdaki teoriler ise İçsel Büyüme Teorileri olarak nitelendirilmiştir.⁷⁴

3.2.1. Dışsal Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme olgusunu içsel dinamiklerinden bağımsız değişkenler vasıtasıyla açıklamaya çalışan Dışsal Büyüme Teorileri kapsamında öncelikle Klasik, akabinde Keynesyen ve son olarakta Neo-Klasik İktisatçıların görüşlerinden bahsedilecektir.

Ekonomik büyüme kavramına ilk değinen iktisatçı, üretim yapılırken “iş bölümünün” ortaya çıkardığı uzmanlaşma, zaman tasarrufu ve verimlilik artışı üzerinde duran ve söz konusu hususların, verimlilik düzeyi artırması nedeniyle emek başına artan verimlerin geçerli olmasına sebebiyet vereceğini belirten Adam Smith’dir. Smith’in, büyümeye etkisinin bulunduğunu belirttiği bir başka unsur da, “sermaye birikimidir”. Esasen sermaye birikimi, işgücünün verimliliğini attıran teknolojinin satın alınmasını sağlayacak, bu husus ise, yatırımların artması sonucu milli gelirin yükselmesine sebebiyet verecek ve böylelikle toplumun refahı yükselecektir. Bunun yanı sıra Smith, uzun dönem dengede, kar oranlarının düşeceğini ve ekonomik büyümenin duracağını da, ifade etmektedir.⁷⁵

Klasik iktisatçılardan Malthus, büyümeyle ilgili olarak “nüfus” kavramının üzerinde durmuş ve yüksek nüfus artışını ekonomik büyüme için zararlı görmüştür. Malthus'a göre⁷⁶, bir toplumun nüfusu geometrik olarak artar iken, gıda üretimi ancak aritmetik oranda artmaktadır ki, bu hususta arzı sınırlı gıda maddeleri üretimi ile nüfus

⁷⁴ Seyidoğlu, age, s. 844-845

⁷⁵ Gürak, age, s. 72-75; Detaylı bilgi için bkz. Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği**, Haldun Derin (Çev), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006

⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz. Thomas Malthus, **An Essay on the Principle of Population**, Printed for J. Johnson, in St. Paul’s Church-Yard, London, 1798

artış hızı arasında bir dengenin oluşmaması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun nedeni ise üretim faktörlerinden toprağın miktarının sabit olması yani arzının arttırılamamasıdır. Bu çerçevede, nüfus artış hızının yüksek olması büyük bir problem olarak ifade edilmekte olup, hızlı nüfus artışı tarım sektöründe “azalan verimlerin” geçerli olmasına ve kişi başına üretimin düşmesine sebebiyet vermektedir. Diğer yandan Malthus’a göre, işbu nüfus artış hızı kontrol edilmeli ve sınırlanmalıdır. Aksi halde, açlık, savaş ve hastalık gibi sebepler kaçınılmaz olacak ve bu şekliyle nüfus artış hızını azalacaktır.⁷⁷

Diğer Klasik iktisatçı Ricardo, büyüme modelini azalan verimler ve bölüşüm üzerinde şekillendirmiş, artan nüfusun gıda ihtiyacının karşılanması sorunsalını çerçevesinde yaptığı analizlerde, ekonomi büyüdükçe daha verimsiz toprakların kullanılacağını, tarımda azalan verimlerin geçerli olacağını savunmuştur. Diğer yandan, tarımda azalan verimlerin hemen hemen bütün ekonomiyi etkisi altına alacağını, yine aynı çerçevede, emek miktarındaki artışın ise emeğin verimliliğini azaltacağını belirtmiştir. Tarımsal ürün miktarının azalmasının, fiyatların artmasına neden olacağını, artan maliyetler nedeniyle ücret düzeyi yükseleceğini, kar oranları düşeceğini, yatırım oranları azalacağını ve bu sebeple de ekonominin uzun dönemde durağan bir dengeye gireceğini, ifade etmiştir.⁷⁸

Bu perspektiften ele alındığında Klasik iktisatçılara göre, büyümenin nedeni, işbölümü, makineleşme, sermaye birikimi, yatırımlar ve tasarruflar çerçevesinde meydana gelen üretim artışlarıdır. Bu kapsamda ekonomide, sermaye birikimine ve yatırıma sevk eden temel husus kâr saiki olarak belirtilmiş ve kâr oranları ne kadar yüksekse yatırımlarında o nispette artacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, teknolojik gelişmenin, artan makineleşmeyle işbölümünü sağlayacak, sermaye birikimine dayandığı belirtilmiştir. Bu çerçevede, artan kar nedeniyle sermaye birikimi ve

⁷⁷ Osman Murat Telatar ve Harun Terzi, “Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 2, 2010, s.199; Nazım Öztürk, “Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü”, **Çalışma ve Toplum**, 2010-1, s.66; Aysıt Tansel, **2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış**, T/2012-11/536, İstanbul: TÜSİAD, Kasım 2012, s. 30

⁷⁸ Gürak, age, s. 75-78

yatırımlarda bir artış sağlayacağı böylelikle büyümenin gerçekleşeceği belirtilmiştir.⁷⁹

Ancak, genel olarak Klasik büyüme teorilerinin temel varsayımları ülkelerin ekonomik büyüme tecrübelerine uymamaktadır. Zira Klasik iktisadın temel varsayımı olan “otomatik denge mekanizması” nedeni ile ekonominin sürekli tam istihdam ve tam rekabet koşullarında olduğu varsayımı ile “her arz kendi talebini yaratır” düşüncesi tecrübelerine uymamaktadır. I. Dünya Savaşına kadar genel kabul gören bu görüşler, 1929 Ekonomik Krizi ile önemli ölçüde sarsılmıştır. Bu krizin ertesinde, durgunluğun giderilmesi ve ekonomik büyümenin yeniden sağlanmasına yönelik para ve maliye politikalarının kullanılması gerektiğini ifade ederek, krizin nedenleri ile çözümleri hakkında araştırma yapan Keynes, klasik iktisatçıların teorilerini eleştirmiş ve ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde bulunmadığını, bunun özel bir durum olduğunu ve her zaman ulaşılabilir bir sonuç olmadığını, diğer yandan eksik istihdamda da dengenin olabileceğini, ifade etmiştir. Bunun nedenini ise, fiyatların esnek olmaması şeklinde izah etmiştir. Keynes’e göre, yatırımlar, gelir seviyesinden bağımsız, üretim kapasitesini artırıcı etkiye sahip olan ve kısa dönemde dengeyi oluşturan ve talep oluşturan harcamalar olup, yatırımların artması ekonomide üretilen çıktı düzeyini yükseltecektir. Klasiklerden farklı olarak talebin arzı ortaya çıkarttığını belirten Keynes, ekonomideki durgunluğu talep eksikliğine bağlamış, toplam talebin artması halinde, stokların azalacağını ve yatırımların artış göstereceğini belirtmiştir. Artan yatırımların ise ekonomik büyümeyi hızlandıracağı, diğer yandan kurumsal müdahalelerle “tam istihdam dengesinin” sağlanabileceğini, dengede tam istihdam sağlanamamışsa kamu müdahalesine gerek olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰

Ekonomik büyümenin açıklanmasına yönelik bu çalışmalar, akabinde Harrod ve Domar’ın çalışmalarıyla devam etmiştir. Bu çerçevede Harrod, 1937 yılında yayınlanan makalesiyle⁸¹, Keynes’in esasen geleneksel kuramı yeniden uyarladığını, üzerinde

⁷⁹ Ahmet İncekara ve Ferda Yerdelen Tatoğlu, **Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyüme Rakamlarının İç Piyasa Üzerinde Etkileri**, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No: 2008-56, s. 22

⁸⁰ Eckhard Siggel, **Development Economics: A Policy Analysis Approach**, Ashgate Publishing Limited, 2005, s.39; Gürak, age, s.84-87; İncekara ve Tatoğlu, age, s. 23

⁸¹ Roy F. Harrod, **Mr. Keynes and Traditional Theory**, *Econometrica*, Cilt.5, No.1, 1937

durulan hususların değişmesini sağladığını belirtmiş ve kısa dönem denge analizine katıldığını ifade ederek, uzun dönem ekonomik büyümeyi açıklayan dinamik bir analiz üzerinde çalışmıştır. 1946 yılında Domar⁸² ise, yatırımlar ekseninde büyümenin uzun dönemli dinamiklerini araştırmıştır. Bu iki çalışmanın benzerliklerinin fazla olması nedeniyle modele “Harrod-Domar Modeli” denilmektedir. Bu kapsamda, Keynes’in modelinin bir devamı olarak görülebilecek Harrod-Domar modelinin temel çerçevesi, dengede istikrarlı bir büyüme modelinin ortaya konulmasıdır. İki faktörün olduğu ve kapalı bir ekonomi öngören bu modelde tek bir ürün üretilmekte, ölçeye göre sabit getiri bulunmakta, teknolojik yenilik ve parasal fiyatlar bulunmamakta, devlet ekonomide yer almamakta, büyüme tasarrufların bir fonksiyonu olarak ifade edilmektedir. Modele göre, net yatırımlar bir yandan üretim için talep oluşturmakta ve ekonominin kapasitesini arttırmakta olup, yatırımların talep ve kapasite etkileri ortaya çıkmaktadır. Modelde Keynes’in modelinde olduğu gibi teknolojik gelişimin ve nitelikli işgücünün ekonomik büyümeye etkilerine dair bir değerlendirme bulunmamaktadır.⁸³

Ancak, Harrod-Domar Modeli de çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bunlar, modelin gelişmiş ülkeler dışında diğer ülkelerde ekonomik performans farklılığını izah edemediği, diğer yandan piyasa kararsızlıkları ve teknolojik gelişim ile nitelikli işgücünün modelde yer almadığı şeklinde özetlenebilir. Modelde ifade edilen tasarruf eğilimi, sermaye/çıktı artış oranı gibi kavramların hesaplanması oldukça zor olup, aynı zamanda ulaşılan sonuçların güvenilirliği de tartışmalıdır. Aynı şekilde ekonominin tamamına yönelik tek bir sermaye çıktı artış oranı hesabında ekonomik gerçeklikler ile bağdaşmamaktadır. Esasen, modelin sürdürülmesi zor bıçak sırtı denge şartları çerçevesinde kamu müdahalesine gerek duyulduğunu ifade etmesi hususu, temel eleştiri noktasını oluşturmaktadır.⁸⁴

⁸² Detaylı bilgi için bkz. Evsey D. Domar, **Capital Expansion, Rate of Growth and Employment**, *Econometrica*, Cilt.14, No.2, 1946

⁸³ Gürak, age, s.87-89; Parasız, age, s. 89-96

⁸⁴ Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Trabzon: Derya Kitabevi, 3. Baskı, 2006, s. 109; Özel, agm, s. 65; Osman Demir ve Adem Üzümcü, “İçsel Büyüme Kaynakları” **İİBF Dergisi**, Cilt 17 Ekim 2003, Sayı:3-4, s. 17

Harrod ve Domar modelini çeşitli yönlerden eleştiren iktisatçılar, genellikle Klasik iktisadın varsayımlarını kullanmışlardır. Bu ekseninde yapılan çalışmalar kapsamında Solow⁸⁵, teknolojik gelişimin/yeniliğin büyüme üzerinde etkilerini vurgulayan ilk iktisatçı olmuş ve yaptığı çalışmasında, büyümenin teknolojik değişim/yeniliklerden kaynaklandığı belirtmiştir. Ancak, modelde teknolojik gelişme/değişim, içsel bir değişken olarak değil kaynağı belirsiz -kara kutu- ancak büyümenin motoru olarak ifade edilmiştir. Gelişiminde Solow'un yanı sıra Swan ve Meade gibi iktisatçıların da büyük etkisi bulunan Neo-Klasik Büyüme Teorisi, üretim, sermaye, işgücü ve bilgi olmak üzere dört değişkene dayanmakta olup, sermaye ve emek miktarında gelişmenin ve teknolojik ilerlemenin birbirlerini nasıl etkilediğini incelemektedir. Bu bağlamda, ölçüğe göre sabit getirinin olduğu, sermayenin marjinal verimliliğinin düştüğü, teknolojinin dışsal olarak belirlendiği, faktörler arası ikame imkanının olduğu ve tasarruf-yatırım eşitliğinin sağlandığının varsayıldığı modele göre, teknoloji sabit iken üretim faktörlerinin artması, üretim faktörleri sabitken teknolojinin gelişmesi ya da her ikisinin aynı anda gerçekleşmesi halinde ekonomik büyüme meydana gelecektir. Teoride, teknoloji düzeylerinin bütün ülkelerde aynı olduğu ve değişmediği varsayımı altında, gelişmekte olan ülkelerde sermaye ve yatırımlardaki artışların daha hızlı büyümeyle sonuçlanacağını, böylelikle ülkeler arasındaki farkın zaman içinde kapanacağını öne sürülmüştür. Diğer bir ifade ile azalan verimler gereği, sermayenin kıt olduğu fakir ülkelerde gelişmenin daha hızlı olacağı, sermayenin bol olduğu zengin ülkelerde ise daha yavaş olacağı, uluslararası sermayenin fakir ülkelere gideceği, zengin ülkelerin durgunluğa gireceği ve böylelikle fakir ülkelerin zamanla zengin ülkeleri yakalacağı öngörüsünde bulunulmuştur. Ülkeler arasındaki gelir farkının uzun dönemde kapanacağı görüşü “yakınsama hipotezi” olarak nitelendirilmekte, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalamalarına da “yakalama süreci” adı verilmektedir. Ancak teorinin aksine, ülkeler arasındaki fark yıllar itibariyle daha da artmıştır. Yani Neo-Klasik İktisatçıların saf yakınlaşma hipotezi gerçekleşmemiş, diğer yandan teknolojik ilerlemenin sabit ve dışsal bir unsur olmadığı anlaşılmıştır.⁸⁶

⁸⁵ Detaylı bilgi için bkz. Robert M. Solow, “Ekonomik Büyüme Teorisine Katkı”, **Journal of Economics and Political Economy**, Vol.1 (1), 2014, s. 77-99

⁸⁶ Kibritçioğlu, agm, s. 214-215; İncekara ve Tatoğlu, age, s.25; Demir ve Üzümcü, agm, s. 18

3.2.2. İçsel Ekonomik Büyüme Teorileri

Esasen Dışsal Büyüme Modellerinin ekonomik büyümeyi açıklama noktasındaki teorik izahatları, bu olguyu tam ve herhangi bir tereddüte mahal bırakmayacak şekilde açıklayabilmiş değildir. Aynı zamanda, ifade edilen bu kuramsal açıklamaların, bilgi, beşeri sermaye, teknolojik gelişim ve işbölümü gibi büyüme unsurlarını dışsal olarak ifade etmeleri, kaynağını açıklamamaları ile neden olan hususları tam olarak ortaya koyamamaları da eleştiriye konu olan önemli bir husustur. Diğer yandan bu teorilerin, gerçek hayatla tam örtüşmeyen, doğrulamayan çeşitli varsayımları -yakınsama hipotezi vb- ile gibi eksiklikler iktisatçıları, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabileceği bir kuramsal çerçeve oluşturabilme gayreti içerisine sokmuştur. İçsel büyüme modelleri de, bu çabaların sonucu olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. İşbu modellerde, ekonomik büyüme dışsal faktörlere bağlanmamakta, teknolojik gelişme modelin içerisinde belirlenen içsel bir değişken olarak ele alınmaktadır.⁸⁷

Bu perspektiften ele alındığında İçsel büyüme modellerinde, büyümenin içsel kaynakları olarak, teknolojik gelişim, bilgi ve beşeri sermaye, işbölümü, dışsallıklar ile ölçek ekonomileri gibi unsurlar yer almaktadır.⁸⁸ Model büyük ölçüde, Romer'in, sermaye stokunun yükselmesine rağmen marjinal verimliliğinin azalmadığı yönündeki çalışmasına, Lucas'ın, ekonomik büyüme için beşeri sermayenin önemini ortaya koyan çalışmasına ve Rebelo'nun sermaye ve beşeri sermayeyi içselleştirilen çalışmasına dayanmaktadır⁸⁹, denilebilir. Bu alanda yapılan çalışmalar, ekonomik büyümenin, ekonomik sistemin işleyişi içerisinde meydana gelen etkileşimler neticesinde ve içsel olarak gerçekleştiğini belirtmesi yönünden, Neo-Klasik Büyüme Teorisi'nden farklılaşmakta olup, kuram çerçevesinde bilgi, beşeri sermaye, AR-GE ve teknolojik

⁸⁷ Muhsin Kar ve Sami Taban, "Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri", **Ankara Üniversitesi. SBF Dergisi**, 58-3, s. 149; Munise Tuğba Türker, "İçsel Büyüme Teorilerinde İçsel Büyümenin Kaynağı ve Uluslararası Ticaret Olgusuyla İlişkisi", **D.Ü Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:25, Aralık, 2009, s. 88; Demir ve Üzümcü, agm, s. 17-18

⁸⁸ Demir ve Üzümcü, agm, s. 18

⁸⁹ Gökhan Demirtaş, **Yönetişimin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar, 2009, s. 49

gelişim gibi kavramlar kullanılmakta, bunun yanı sıra teknolojik gelişimin belirleyicileri üzerinde durulmaktadır.⁹⁰

İçsel büyüme teorilerine göre, fiziksel sermayeye yapılan yatırımlar, üretimin artmasını ve beşeri sermayenin gelişmesini sağlamakta ve azalan verimler uyarınca beşeri sermayedeki bu gelişim de, ekonomik büyümeye kaynaklık etmektedir. Diğer taraftan İçsel Büyüme Teorisi, Neo-Klasik yaklaşımın yakınsama hipotezini reddetmekle, gelişmekte olan ülkelerin gerekli adımları atmazlarsa gelişmiş ülkelerle arasındaki gelir farkının zaman içerisinde artabileceğini, diğer yandan ise sermayenin - beşeri sermayeyi de ihtiva eden- artan getirisi olabileceğini, bunun da büyümeyi azaltmayacağını belirtmektedir. Aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerin, teknolojik gelişim/değişim maksadıyla AR-GE yatırımları, nitelikli işgücünü teminen eğitim harcamaları ile verimli alanlara yapılan kamu harcamaları gibi politika araçları vasıtasıyla ekonomik büyümelerini hızlandırabilecekleri ifade edilmektedir.⁹¹

Bu noktada belirtmek gerekir ki, konuyla ilgili çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen Romer'in çalışması⁹² ön plana çıkmakta olup, teknolojik gelişme modelde içsel olarak ele alınmış ve yapılan yatırımların teknolojik gelişimi ve bilgiyi arttırdığı, bu bilginin ise diğer süreçlerde bedava kullanılması nedeniyle yarattığı etkinin sektörün geneline yayıldığı, bu nedenle yatırımların daha düşük maliyetle yapıldığı ve getirinin arttığı ifade edilmiştir. Romer'in çalışması ekonomik büyüme sürecinde teknolojik gelişmeyi içselleştiren Arrow'un çalışmasına⁹³ dayanmakta olup, bazı sektörlerde zamanla maliyetlerin azalması ile kalitenin ve üretimin artması hususuna, yaparak öğrenme (learning by doing) denilmektedir. Üretim yapan firma zaman içerisinde bu işi daha iyi yapmayı öğrendiği için maliyetlerini azaltabilmekte, ürünlerini farklılaştırabilmekte, kalitesi yükselmektebilmekte, ürünlerini geliştirebilmekte ve

⁹⁰ Sanlı Ateş, **Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 1998, s. 26; Özel, agm, s. 67

⁹¹ Hasan Alp Özel, "Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri", **Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1 Bahar 2012, s. 70; Kar ve Taban, agm, s. 149, 152

⁹² Detaylı bilgi için bkz. Paul M. Romer, "Increasing Returns and Long-Run Growth", **The Journal of Political Economy**, Vol. 94, No. 5. (Oct. 1986), s. 1002-1037

⁹³ Detaylı bilgi için bkz. Kenneth J. Arrow, "The Economic Implications of Learning by Doing", **The Review of Economic Studies**, Volume 29, Issue 3, (Jun 1962), s. 155-173

üretimini hızlandırabilmektedir. Bu husus ise, üretim hacmi genişleyen firmanın verimliliğinin de artmasına neden olmaktadır.⁹⁴

Bunun yanı sıra, İçsel Büyüme Teorilerine katkı yapan bir diğer iktisatçı Lucas'ın⁹⁵ modelinde, tam rekabet şartlarında çalışan kapalı bir ekonomi, ölçeğe göre sabit getiri, fiyatlar için rasyonel beklentiler bulunduğu varsayılmakta ve bu çerçevede, tek sektörlü bir ekonomide, ekonomik büyümenin, beşeri sermaye birikiminin bir sonucu olduğu ifade edilmektedir. Lucas, beşeri sermaye artışının bireyin kendi verimliliğini yükselttiğini, bununla birlikte diğer üretim faktörlerinin de verimliliğine katkı sağladığını ifade etmiş, bu nedenle beşeri sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi, fiziki sermaye yatırımlardan daha çok etkileyeceğini savunmuştur. Lucas'ın beşeri sermayeye önem veren bu çalışması işbu hususu önceleyen pek çok içsel büyüme modelinin oluşmasına sebebiyet vermiştir.⁹⁶

Bir diğer iktisatçı R. J. Barro, kamu harcamalarının, ekonomik büyümeye etkilerini incelediği modelinde⁹⁷; işbu harcamaların GSYİH'ye oranının, büyüme üzerinde önemli etkilerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Kamu harcamalarının milli gelirdeki oranı azadıkça büyüme oranı üzerindeki etkisi pozitif olup, harcamalar arttıkça etkinliğin azalması nedeniyle olumsuz etkileri olacaktır. Diğer yandan içsel büyüme modeline dâhil edilen kamu harcamalarının, verimli alanlara yapılması halinde ekonomik büyümenin artacağı belirtilmiştir. Ancak, kamunun ekonomideki payının fazla artması etkinliğinin azalması sonucunu doğuracak böylelikle de ekonomik büyümeyi olumsuz etkilenecektir. Bunun yanı sıra, altyapı yatırımlarının özel sermayenin verimliliğini arttıracığı, ülkeler arası büyüme farklılığının işbu kamu harcamalarının etkinliği ile ilgili olduğunu da ifade edilmiştir.⁹⁸

⁹⁴ Muhsin Kar ve Hüseyin Ağır, "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi, 1926-1994", **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 6(11), 2006, s. 55,56

⁹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Robert E. Lucas, "On The Mechanics of Economic Development", **Journal of Monetary Economics**, 22 (1988) s. 3-42

⁹⁶ Kar ve Ağır, agm, s.58; Ateş, age, s. 58-60

⁹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Robert J. Barro, "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth," **Journal of Political Economy**, 98, 1990, s. 103-125

⁹⁸ Ateş, age, s.149; Kar ve Taban, agm, s. 152

Ana akım iktisatta, firma ve teknoloji ilişkisine dair, tam rekabet şartları geçerli iken firmaların için aynı teknolojik düzeye sahip olduğu kuramsallaştırılmış ve bu noktada teknoloji, verimlilik artışı sağlayan ve fakat kaynağı bilinmeyen bir parametre olarak ifade edilmiştir. Ancak, iktisadi ve teknolojik gelişmeye ilişkin önemli açıklamalarda bulunan ve bu hususa evrimsel ve kurumsal bir bakış açısı getiren Schumpeter, karı yenilikçi girişimciliğin fonksiyonu olarak görmüş, yeniliğin önemine vurgu yapan İçsel Büyüme modellerinin temel fikirlerini ortaya koymuştur. Bu çerçevede, “inovasyon”, “girişimci”, “icat”, “yaratıcı yıkım” ve “iş çevrimleri” gibi kavramları literatüre taşımıştır. Gelişmeyi ekonominin kendi işleyişinden kaynaklanan niteliksel değişimler, kalkınmayı ise, inovasyon tarafından yönetilen yapısal değişikliklerin tarihsel süreci olarak nitelendiren Schumpeter, kısa dönemde inovasyona bağlı olarak azalan verimlerin gerçekleşmeyeceğini savunmuştur.⁹⁹

3.3. Ekonomik Büyüme: Kuramsal Sorun ve Kurumsal İktisat Açılımı

Çalışmanın bu kısmına kadar, kıt kaynakların nasıl dağıtılması gerektiği, bu suretle sınırsız ihtiyaçların nasıl giderileceği hususunda ekonomik problem ile karşılaşan iktisatçıların ekonomik büyümeyi izah etmek üzere kurguladıkları teorilerinde çeşitli ve önemli farklılıkların bulunduğu, Dışsal ve İçsel büyüme teorilerinden bahsedilmek suretiyle ifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu kuramsal açıklamalar, ekonomik büyüme farklılıklarını tam ve kesin olarak açıklayamadıkları gibi büyüme sürecinde meydana gelen ve önemli olabilecek pek çok sorun/sorunsala da makul bir çözüm getirememişlerdir.

Zira zaman içerisinde gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki zenginlik, teknolojik düzey ve işgücü nitelikleri açısından farkların giderek arttığı

⁹⁹ Ceyhan Gürkan, “Veblen, Schumpeter ve Teknoloji”, **Kurumsal İktisat**, Eyüp Özveren (Der), İstanbul: İmge Yayınları, 2007, s. 237, 253; Karol Sledzik, **Schumpeter’s View On Innovation And Entrepreneurship, Management Trends in Theory and Practice**, Stefan Hittmar (ed.), Faculty of Management Science and Informatics, University of Zilina & Institute of Management by University of Zilina, s. 90-91; Demir ve Üzümcü, agm, s. 18

gözlenmiştir. Bu çerçevede, 19'ncü yüzyılın ilk dönemlerinde en zengin ülke ile en fakir ülke arasındaki kişi başına gelir düzeyleri arasındaki fark, dört buçuk kat düzeyinden ikiyüz altmış sekiz kat seviyelerine çıkmıştır. Diğer yandan, 50'li yıllarda az gelişmiş ülkelerdeki insanlar, gelişmiş ülkelerdeki insanların %20'si oranında kişi başına milli gelir seviyesine sahipken, günümüzde bu oran yaklaşık %10'lar seviyesine gerilemiştir.¹⁰⁰

1950-2000 döneminde ülkelerin uzun dönem büyüme performansları karşılaştırıldığında; gelişmiş ülkelerin kişi başına milli gelir düzeyleri arasında yakınsama tespit edilmiş ve fakat gelişmekte olan ülkeler için bu yönde bir tespit yapılamamıştır. Diğer yandan, dünya ülkeleri genelinde de mutlak bir yakınsama sonucuna ulaşılamamıştır. Öte yandan diğer tespit ise, ülkelerarası büyüme oranlarının farklılaştığı ve dalgalandığına yöneliktir. Özellikle, Uzak Doğu Asya ülkeleri özelinde ciddi bir büyüme ve gelişmiş ülkelere bir yakınsama sonucu literatürde ilgi çekmiş ve bu hususun nedenleri araştırmalara konu olmuştur.¹⁰¹

Yine yapılan çalışmalarda, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Malezya gibi bazı ülkeler bir kenara bırakıldığında, az sayıda gelişmekte olan ülkenin gelişmiş ülkeleri yakalayabildiği, hatta bazı az gelişmiş ülkenin gittikçe daha yoksullaştıkları, bazı gelişmiş ülkelerin ise daha da zenginleştikleri müşahade edilmiştir. Buna göre, Neo-klasik kuramın uluslararası sermayenin, marjinal etkinliği daha yüksek olduğu gerekçesiyle yoksul ülkelere yöneleceği şeklindeki varsayımı gerçekleşmemiş, bu sermaye zengin ülkeler arasında dolaşmış diğer yandan gelişmiş ülkeler uzun dönem dalgalanmalardan daha az etkilenmiş ve daha istikrarlı bir büyüme performansı sergilemişlerdir.¹⁰²

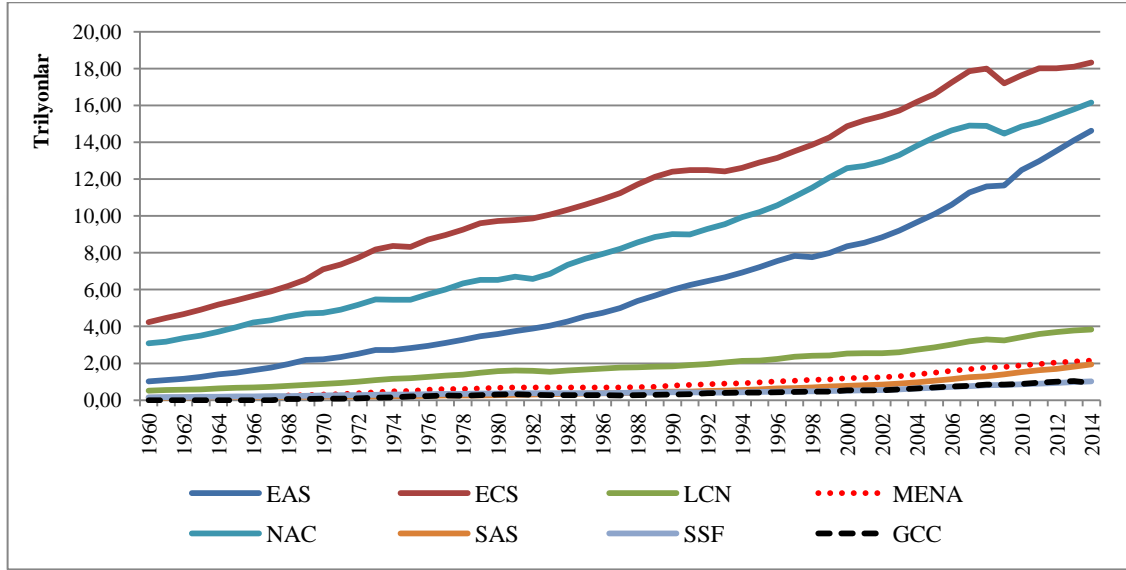
¹⁰⁰ Devrim Dumludağ, "Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Kalkınma", **Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar**, Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Ed), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014, s. 16; Gürak, age, s. 36

¹⁰¹ Türkiye Ekonomi Kurumu, "Büyüme Stratejileri", **Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu Tartışma Metni**, 2003/5", Aralık 2003, s. 4-5

¹⁰² Demir ve Üzümcü, agm, s. 18

Bu hususlar çerçevesinde, ülkeler arası gelir ve refah farklılıkları, iktisat literatürü açısından cevaplanması gerektiren önemli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle çeşitli ekonomik bölgelerin yıllar itibariyle büyüme performanslarının karşılaştırılabilmesi amacıyla Grafik-17'i hazırlanmıştır.

Grafik 17: Körfez ve Diğer Bölgelerde GSYİH Miktarı: 1960-2014

Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Erişim: 22.10.2015

Not: Veriler, 2005 yılı sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.

Ekonomik bölgelerin sabit fiyatlarla GSYİH büyüklüğünün 1960-2014 yılları arasındaki seyrini gösteren Grafik-17 incelendiğinde; ECS NAC ve EAC bölgelerinin yıllar itibari ile artan performansları göze çarpmaktadır. Europe-Central Asia Bölgesinin 4 trilyon dolar düzeylerinde olan GSYİH miktarı 17 trilyon dolar seviyelerine yükselmiştir. North America'da 3 trilyon dolar düzeyinden 15 trilyon dolar düzeyine bir yükselme söz konusudur. East Asia-Pacific bölgesinde ise 1 trilyon dolar seviyesinde olan GSYİH miktarı yaklaşık 14 trilyon dolar düzeyine çok ciddi bir artış söz konusudur. Buna karşılık, diğer ekonomik bölgelerde bir artış olmakla birlikte az önce ifade edilen bölgelerdeki kadar bir artış söz konusu olmamıştır. Sadece bu rakamlar ve grafikte yer alan trendler bile gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki farkın yıllar itibariyle kapanacağı şeklindeki Neo-Klasik görüşe (yakınsama hipotezi) karşıt bir sonuç ortaya koymaktadır. Esasen bütün ekonomik bölgelerde yıllar itibariyle bir artış

söz konusudur ve fakat oransal olarak büyüme miktarlarında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu husus ise daha önce de ifade edildiği üzere, yıllar itibariyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın kapanacağı yönündeki yakınlaşma hipotezinin gerçekleşmediğini -ancak bu noktada Doğu Asya Pasifik bölgesindeki hızlı büyüme trendi ve gelişmiş ülkelere yakınsama olduğunu ifade etmek gerekir ki, zaten literatürde bu yönde çalışmalar bulunduğundan bahsedilmişti- gösteren ve büyüme teorileri açısından açıklamayı gerektir kuramsal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdi işbu sorunsala dair literatürde yer alan açıklamaları belirtmek suretiyle tezin teorik çerçevesini izah etmeye gayret edeceğiz.

Esasen geleneksel büyüme teorileri gerek ortaya çıktıkları dönemin sorunlarına çözüm getirme arzusu taşımaları ve gerekse de sahip oldukları ciddi varsayımlar nedeniyle, iktisat biliminin en temel sorunlarından addedilen *"Neden bazı ülkeler diğerlerine nazaran daha zengindir? Ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının sebepleri nelerdir? Bir ülkenin zenginliği, bir başka ülkenin fakirleşmesi pahasına mı gerçekleşmiştir? Toplumların farklı ekonomik performansları hangi gerekçelerden kaynaklanmaktadır? Zengin ülkelerle aradaki farkı kapatabilen ülkeler var mıdır? Var ise bunu nasıl gerçekleştirmişlerdir? Ekonomik büyümenin itici gücü esasen nedir?"* şeklindeki sorulara/husurlara tam, kesin ve herkesi ikna edebilecek bir açıklama getirememiştir.¹⁰³

Daha somut bir örnek çerçevesinde analizi genişletecek olur isek, dünya ölçeğine bakıldığında, "Zengin Batı" ile "Fakir Afrika" gibi belirgin bir sorunsal ile karşımıza çıkmaktadır. Zira *"Diğer ülkeler hemen hemen yerinde sayar iken son üçyüzyılda Batı nasıl hızla büyümüş ve zenginleşmiştir?"* sorusu halen daha tam ve kesin bir cevaba ulaşmış değildir. Esasen bu soru, zenginlik ve fakirliğin alın yazı mı olduğu, fakir ülkelerin hangi şartları yerine getirmeleri halinde zenginleşebilecekleri

¹⁰³ Dumludağ, age, s. 16

gibi soruların ve bu çerçevede geliştirilecek çözüm önerilerinin de ilham kaynağı olmuştur.¹⁰⁴

Buna göre, dünya ekonomisinin son yüzyıllarını inceleyen iktisatçıların bir kısmı, ekonomik büyümenin yatırım için mevcut tüketimin gözden çıkarılmasını, doğal kaynakların daha etkin kullanılmasını, teknolojik yeniliğin sürekli sağlanmasını, beşeri sermayenin geliştirilmesini savunmuşlardır. Bu tespitler önemli olmakla beraber bazı soruların gündeme gelmesine neden olmuştur. Örneğin, niçin Avrupalılar son yüzyıllarda, Çinlilere göre daha fazla yatırım yaptı, doğal kaynaklarını daha etkin kullandı, neden daha yetenekli ve bilgi düzeyi yüksek girişimcilere sahip oldular? Ya da neden gelişmiş ülkeler doğru siyasetin verimli döngüsünü, içerisinde yer alıp yüksek büyüme hızına sahipken, az gelişmiş ülkeler bu hatalı siyasetin kısır döngüsüne, kapılıp daha az büyüdüler? Zira İkinci Dünya Savaşı sonrası Japonya ve Hong Kong gibi ülkelerin hızlı iktisadi dönüşüm süreçlerinin temel dinamiği nedir? Ya da 19 yüzyılın sonlarında en gelişmiş ülkeler kadar zengin bir ülke olan Arjantin’de günümüzde işçi başına düşen gelir ortalaması ABD işçilerinin hemen hemen yarısı düzeyine gerilemiştir. Ancak ifade etmek gerekir ki, bu soruların cevabının toplumların biyolojik özellikleri ile açıklanması mümkün gözükmemektedir.¹⁰⁵

Konu hakkında birçok teorik ve ampirik çalışma bulunmasına rağmen, iktisat yazını hala ekonomik büyüme üzerinde etkili tüm değişkenlerin belirlenmesinde yetersiz kalmakta ve birçok model tutarlı görünmesine rağmen, gereken ekonomi politikalarının izlenmesinde yardımcı olacak derslerin çıkarılmasında etkili çözümler sunamamaktadır. Bu çerçevede, yukarıda ifade edilen sorun(sal)a açıklama getirmek ve ülkeler arasındaki farklı büyüme oranları ve gelir seviyelerini açıklamaya yönelik çeşitli kuramsal açıklamalarda bulunulmuştur. Esasen, ülkeler/bölgeler arası gelişmişlik farklarının tarihi, coğrafi ve sosyo-politik gibi pek çok farklı sebepleri bulunabilmektedir.

¹⁰⁴ Ahmet İhsan Kaya, “İktisadi Büyüme ve Kurumlar”, s. 4
<https://iktisatvehukuk.files.wordpress.com/2013/06/iktisadi-bc3bcyc3bcme-ve-kurumlar.pdf> (Erişim: 04.07.2015)

¹⁰⁵ Mehmet Uğur, “Institutions And Economic Performance: A Review Of The Theory And Evidence”, **MPRA**, Paper No. 25909, posted 18, 2010, s.6-7; Parasız, age, s. 19

Bunlardan birincisi; Harrod, Domar, Solow, Swan vd. iktisatçılar tarafından geliştirilen ve büyümenin genelde dışsal faktörler tarafından belirlendiğini savunan geleneksel büyüme teorisyenlerinin görüşleridir. Bu teorik çerçevede, ülkelerarası farklılıklar, yatırım-tasarruf oranları ve faktör donanımları farklılıkları yanı sıra, sermayenin azalan verimliliği gibi hususlara dayandığı ifade edilmekteyse de yapılan çalışmalar, söz konusu hususların doğruluğunu tam olarak desteklememektedir. Diğer taraftan, Solow tarafından temellendirilen büyüme teorisinin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farkının uzun dönemde kapanacağına ilişkin görüşünü yansıtan “yakınsama hipotezi” öngöürüsü de, bu alanda yapılan çalışmalar neticesinde ortaya konulan gözlemlere uymamaktadır. Bunun yanı sıra ilerleyen yıllarda, Romer AR-GE faaliyetlerinin, Lucas beşeri sermayenin, Barro da kamu harcamalarının, önemini vurgulamak ve teknoloji, sosyal, beşeri ve fiziki sermayeyi içselleştirmek suretiyle ekonomik büyüme modellerini geliştirmişlerse de adı geçen iktisatçılar da ülkeler arası kalkınma farklılıklarını tam ve kesin bir şekilde açıklayabilmiş değillerdir.¹⁰⁶

Bu hususlara ilişkin diğer yaklaşım ise; coğrafi konumların, doğal kaynakların ve tarihi gelişimin bölgelere/ülkelere nasıl bir avantaj ya da dezavantaj sağladığına yönelik açıklamalarda bulunan yeni ekonomik coğrafya yaklaşımıdır. Gelişmişlik farklılıklarının asıl nedenin coğrafi farklılıklar olarak gören bu yaklaşıma göre, doğal koşullar ve mevsimsel değişimler, farklı sosyo-kültürel yapılaraya sahip toplumların ekonomik faaliyetlerini etkileyebilmekte ve bu da ekonomik büyüme performanslarını farklılaştırmaktadır.¹⁰⁷

Esasen coğrafi konum ve iklim koşulları taşıma maliyetleri, hastalık yükü, tarımsal verimlilik ya da başka kanallarla gelir seviyesi ve büyüme oranları üzerinde önemli etkiye sahiptir. Diğer yandan coğrafi konum ekonomi-politik tercihleri dahi etkileyebilmektedir. Kıyılardan, okyanuslardan ve nehirlerden uzak bölgeler dış ticarete yüksek taşıma maliyetlerine, tropikal kesimde yer alan bölgeler ise ağır hastalık

¹⁰⁶ Dumludağ, agm, s. 17,18; Kibritçioğlu, agm, s. 215

¹⁰⁷ Paul Krugman, “The Role of Geography in Development”, **International Regional Science Review**, 22-2, 1999, s. 142-161

yüküne sahip olmaları gibi nedenlerle coğrafi açıdan dezavantajlı olarak tanımlanmakta, bu hususlarında bu bölgelerin ekonomik performanslarına tesir ettiği ifade edilmektedir.¹⁰⁸ İfade edilenler çerçevesinde ele alınacak olur ise, coğrafi yapı ve iklimsel farklılığın ekonomik performans üzerindeki etkileri göz ardı edilemez ve fakat benzer coğrafi yapıya sahip ekonomilerin farklı gelişmişlik seviyesinde bulunmaları, bu yaklaşımın soruna tam olarak açıklama getiremediği şeklinde yorumlanabilir.

Son olarak belirtmek istediğimiz yaklaşım; ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarının nedeninin, sadece ekonomik nedenlerden değil bununla birlikte, ülkelerin sahip oldukları sosyal, kültürel, siyasal yapılarını da içeren farklı kurumsal yapılarından kaynaklandığı savunan ve son dönemde pek çok iktisatçı tarafından savunulan “Kurumsal İktisat” açılımıdır.

Bu noktada, Batı'nın zenginliğinin sebeplerine dair yaptıkları ve ekonomik refaha erişme noktasında sihirli bir formülün bulunmadığı, Batı'nın zenginleşmesinde pek çok unsurun etkili olduğu ve bu unsurların ise ancak uzun zaman içerisinde ortaya çıkacak kurumsal faktörlere bağlı olduğunu ifade eden Rosenberg ve Birdzell'in yaptıkları çalışmanın önemini vurgulamak gerekmektedir. Yazarlar bu çalışmalarında, Batı'nın siyasi ve sosyal kurumlarının -ki bunlar; sigorta ve muhasebe sisteminin ortaya çıkması, müsadere yerine vergilendirme gibi çeşitli kurumlar bulunmaktadır- gelişimini ayrıntılı bir şekilde analiz etmek suretiyle, işbu kurumların zaman içerisinde gelişimi ve değişimi ile günümüzdeki durumlarını net bir şekilde ortaya koymuşlardır.¹⁰⁹

Bu teorik çerçevede, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın büyük bir bölümünü toplumsal kuralların niteliğini belirleyen ve bireysel ilişkileri koordine eden, bu çerçevede işlem maliyetlerinden, mülkiyet haklarına, hukukun üstünlüğünden ve siyasal istikrara kadar pek çok hususu ifade etmekte kullanılan “kurum” kavramı ile açıklanmaktadır. Buna göre, mülkiyet haklarının gerektiği ölçüde korunamadığı ve yolsuzluğun yaygın olduğu toplumlarda, iktisadi

¹⁰⁸ John L. Gallup, Jeffrey D. Sachs ve Andrew D. Mellinger, “Geography and Economic Development”, **NBER Working Paper** No. 6849, December 1998, s.3-81

¹⁰⁹ Kaya, agm, s. 4-5

büyümenin sürdürülebilirliği sınırlı belirtilmekte olup, etkin kurum ve kurumsal yapıya sahip ülkelerin ekonomik performansının artacağı ve ekonomik büyümenin gerçekleşeceği belirtilmektedir.¹¹⁰

Bu hususlar muvacehesinde, ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarının ortaya çıkmasında yalnızca ekonomik nedenlerin değil aynı zamanda sosyal, hukuksal, siyasal ve kültürel unsurlar gibi ekonomi dışı faktörlerin de önemli rollerinin olduğu, günümüz iktisat literatüründe en çok vurgu yapılan konulardan birisi haline gelmiş ve ülkelerin farklı ekonomik büyüme performanslarının nedenlerinin açıklanmasında "Kurumsal İktisat"¹¹¹ yaklaşımı ön plana çıkmıştır. Bu noktada, ülkeler/bölgeler arasındaki ekonomik performans farklılıklarının, formel ve enformel kurumlar tarafından belirlendiğini ifade eden North'un çalışmalarının, kurumsal faktörler ve ekonomik büyüme ilişkisine dair literatüre önemli katkılar sağladığını ifade etmek, önem arz etmektedir.

Bu yaklaşıma göre, Batı Avrupa'nın başarısının temel nedeni kurumlardaki aşamalı değişim/gelişimlerdir. Zira Ortaçağdaki birkaç yüzyılda gelişen ve yüzyılda teknolojik lider konumuna gelen Çin, neden bu konumunu sürdürememişti sorusu bu noktada önem kazanmaktadır. Esasen Çin, kâğıt, pusula, saat, barut, gemi yapımı, demir/ çeliğin işlenmesi gibi pek çok keşfi, Batı Avrupa'dan çok önce yapmıştı. Ve fakat 16'ncı yüzyıla gelindiğinde, bu keşiflerin önemli bir şekilde geliştirilemedi. Bu nedenledir ki, Çin'in yerine Batı Avrupa sanayi devrimini başlatmak suretiyle kendi ekseninde yeni bir dünya düzenin kurulmasına öncülük etti. İktisatçılar arasında araştırma/tartışma konusu olan bu hususa dair en önemli açıklama kurumsal iktisadi yaklaşım çerçevesinde getirildi. Buna göre, Batı Avrupa'nın başarısının asıl temeli girişimciliği teşvik eden kurumların varlığı olarak ortaya konulmuştur. Esasen, kurumların sağladığı taahhüdün güvenilirliğinin artması, daha verimli teknolojilerin kullanımına ve buna ilişkin mekanizmaların gelişimine imkân sağlar. Bu çerçevede, Batı Avrupa'daki başarılı ekonomik performansın temel nedeni etkin kurumsal yapının oluşturulması/geliştirilmesidir diyebiliriz. Bunun yanı sıra, Almanya ve İngiltere ile

¹¹⁰ Dumludağ, agm, s.18

¹¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Ömer Demir, **Kurumcu İktisat**, Ankara: Vadi Yayınları, 1996, s. 64-77

Tayvan ve Hong Kong arasında kurumsal açılarından farklılıklar bulunmaktaysa da işbu ülkelerin milli gelirleri yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu hususlardan anlaşılmaktadır ki, farklı ülke ve şartlarda aynı etkiyi gösteren benzer kurumların varlığı söz konusu değildir. Buna verilebilecek güzel bir örnek benzer yasaları ve çözümleri uygulayan ancak çok farklı ekonomik performans gösteren Latin Amerika ülkeleridir. Bu bilgiler çerçevesinde, etkin ekonomik kurumlara sahip toplumların, işlem maliyetlerini azaltan siyasi ve ekonomik faaliyetleri imkân veren kurumsal yapılar ile piyasalarını geliştirdiği ve refaha ulaşmada öne geçtiği, ifade edilebilir.¹¹²

Diğer yandan, tez çalışmasının coğrafi sınırı oluşturan Körfez ülkelerinin de içerisinde yer aldığı Ortadoğu Bölgesindeki ekonomik az gelişmişliğin nedenlerine dair yaptığı çalışmasında Timur Kuran; Kurumsal İktisat perspektifinde bir değerlendirmede bulunmak suretiyle, bölgede az gelişmişliğin nedenlerine dair çeşitli kurumsal kanıtlar sunmuştur. Yazar, İslam'ın ekonomik rolü çerçevesinde, İslami ortaklık sistemi, İslami miras sistemi, İslam hukukunda korporasyon yokluğu, İslam'da faiz yasağı, vakıf sistemi gibi kurumsal araçlar üzerinden yaptığı değerlendirmeler ile bölgede az gelişmişliğin kurumsal kökenlerine dair açıklamalarda bulunmuştur.¹¹³

3.4. Kurum Kavramı ve Kurumsal İktisat Okulu

Çalışmanın önceki kısmında, ülkelerin ekonomik performanslarını belirleyen en önemli unsurlardan birisinin kurum ve kurumsal yapı olduğunu, işlem maliyetlerinin azaltılması ve mülkiyet haklarının korunması suretiyle ekonomik performansın artırılmasında kurumların ve kurumsal yapının önemli olduğu, bu hususlara engel olacak kurumların bulunmaması durumunda ekonomik birimlerin üretimden vazgeçmelerinin muhtemel olduğu ifade edilmişti.

¹¹² Parasız, age, s. 19-20; Kasper, age, s.11-12

¹¹³ Timur Kuran, **Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukun Rolü**, Nurettin Elhüseyni (Çev), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012

Bu kısımda ise, ekonomik büyüme farklılıklarının açıklanmasında önemi ifade edilen “kurum” kavramı tanımlanacak ve bu kavrama ilişkin diğer kavramlar ifade edilmek suretiyle Kurumsal İktisat ekolünün gelişiminden bahsedilecektir. Akabinde Kurumsal İktisat okulundaki farklılaşmaya dair bilgi verilecek ve “ekonomik büyüme” gibi tez çalışmasının temel kavramlarından birisi olan “kurumsal kalite” kavramına ilişkin bilgiler paylaşılacaktır.

3.4.1. Kurum Kavramının Tanımlanması

Kurum kavramını; Veblen, “belirli bir dönemde yaygın olarak kabul gören düşünce ve davranış alışkanlıkları”¹¹⁴; Commons, “bireysel eylemin genişletilmesi, serbestleştirilmesi ve denetiminde ortaya çıkan toplu eylem”¹¹⁵; Mitchell, “yaygın kabul gören, iyi düzeyde standartlaştırılmış sosyal alışkanlıklar”; Hamilton, “sürekliliğe geçireliliği olan düşünce ve eylem tarzı”; Williamson “oyunun kuralları”; Lin ve Nugent “insanca tasarlanmış bir davranış kuralları kümesi”¹¹⁶; North ise “bir toplumda oynanan oyunun kuralları ve 'insanlar tarafından ortaya atılan kısıtlamalar (kurallar, yasalar, kurumlar vb.) resmi olmayan kısıtlamalar (davranış normları, sözleşmeler, davranış kuralları vb.) ve bunların yaptırım özellikleridir.”¹¹⁷ şeklinde tanımlamışlardır.¹¹⁸

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere, kurum kavramı, bir toplumda oyunun kuralları, toplum tarafından geniş şekilde kabul gören temel değerler topluluğu, insanlar tarafından oluşturulan ve insanlar arasındaki etkileşimini düzenleyen sınırlamalar ve kurallar bütünüdür. Esasen kurumlar bir topluluğun katılımından oluşmakta olup, her

¹¹⁴ Thorstein B. Veblen, **The Theory of Leisure Class**, Dover Thrift Editions, Canada: General Publishing Company, 1994, s. 120.

¹¹⁵ John R. Commons, “Institutional Economics”, **The American Economic Review**, Cilt: 21, No: 4, 1931, s. 649.

¹¹⁶ Uğur, agm, s. 3

¹¹⁷ Douglass North, **Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans**, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayını, 2002, s. 9

¹¹⁸ Ömer Demir, **Kurumcu İktisat**, Ankara: Vadi Yayınları, 1996, s. 112, 174, 175

zaman bazı yaptırımları zorla uygular, zira yaptırımlar olmaksızın kurumların varlığı mümkün değildir.¹¹⁹

Bununla birlikte, son yıllarda farklı değişkenlerin de analize dâhil edilmesi nedeniyle, kavram daha kesin ve ölçülebilir bir şekilde tanımlanmaya başlanılmıştır. Buna göre kurum kavramı, genellikle insanlar arasındaki ilişkileri şekillendiren, yine insanlar tarafından oluşturulmuş bulunan ve genel kabul görmüş kitlesel alışkanlık biçimleri* şeklinde ifade edilen ve diğer yandan kurallar, gelenekler, alışkanlıklar, tabular, kısıtlamalar gibi kavramlar ile de ifade edilebilen hususların tamamına verilen addır.¹²⁰ Ancak bu tanım son zamanlarda, mülkiyet hakları, yatırımcının korunması, politik haklar ve sivil özgürlükler, hukukun üstünlüğü, düzenlemelerin kalitesi, politik istikrar ve yolsuzluğun önlenmesi, ifade özgürlüğü gibi kavramların da eklenmesi suretiyle genişletilmiş ve modern ekonomik ilişkileri açıklama noktasında, önemli bir araç halini almıştır.

Bu noktada, kurum kavramını daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için benzer manada kullanılan diğer kavramları ifade etmek gerekmektedir. Bu çerçevede kullanılmakta olan kavramlardan birisi olan *kurallar*; insanlar arasındaki ilişkilerde davranışlara yön veren, sınırlar koyan ve toplum tarafından uyulması gereken ilkeler olup, esasen kurum kavramı da kurallar kümesi olarak kavramsallaştırılabilir. Diğer bir kavram olan *kanun*; yasama organı tarafından usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan genel, soyut, objektif ve yazılı hukuk kurallarıdır. *Norm*; kural olarak benimsenmiş ve yerleşmiş ilkeler olarak tanımlanabilir. *Kültür*; tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları nesillere aktarmada kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür. *Değer*; bir toplumun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünüdür. *Örgüt*; ortak bir amacı veya işi gerçekleştirmek için bir araya gelmiş kurumların veya kişilerin

* Bu tanımlama Friedrich von Wieser'e aittir. Bkz: Social Economics (1967)

¹¹⁹ Wolfgang Kasper ve Manfred E. Streit, **Institutional Economics: Social Order and Public Policy**, The Locke Institute, Cheltenham; Edward Elgar, 1998, s. 28.

¹²⁰ Mehmet Gürsan Şenalp, “Dünden Bugüne Kurumsal İktisat”, **Kurumsal İktisat**, E. Özveren (der.), Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 47

oluşturduğu birliktir.¹²¹ Öte yandan belirtmek gerekir ki, organizasyon anlamında kullanılan “kurum” kavramı ile tez çalışmamızda kullanılan “kurum” kavramı birbirinden farklı hususları ifade etmektedirler.

Kurumlar çeşitli şekillerde tasnif edilmekte olup, yaygın kullanıma bakıldığında “formel” ve “enformel” kurumlar şeklinde ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bu çerçevede, formel kurumlar; toplumsal hayatı tanzim etmek maksadıyla yönetim erki tarafından oluşturulur. Bu çerçevede, üç çeşit formel kurumdan bahsedilebilir. Bunlar, siyasi, ekonomik ve sözleşmelere dair kurumlardır. Siyasi kurumlar, devlete dair mekanizmaları ve organları ifade eder. Ekonomik kurumlar, mülkiyet haklarını ve bunun ortaya çıkardığı ekonomik hakları tanımlar. Sözleşmelere dair kurumlar ise, ekonomik değişim süreçlerine ilişkin anlaşmalara ilişkin özel hükümleri belirtir. Formel kurumlar, ihlalleri durumunda müeyyideye tabi tutulan yazılı kısıtlardır. Enformel kurumlar ise, toplumsal ve sosyal ilişkileri koordine etmek maksadıyla kendiliğinden ortaya çıkan, gelenek, görenek ve etik kurallar gibi hususlarla ifade edilen çeşitli kısıtlardır. İşbu kurumlar, yazılı olmayan ve ihlal edilmeleri durumunda devlet otoritesi tarafından değil de toplum içerisindeki bireyler tarafından kınanma gibi yöntemlerle cezalandırılan kısıtlardır.¹²²

Diğer yandan kurumlar, çeşitli özellikleri ve işlevleri çerçevesinde farklı şekilde tasniflere de tabi tutulmuşlardır. Bu çerçevede, sürdürülebilir büyüme ile ekonomik krizlere karşı dayanıklı bir kuramsal yapının sağlanabilmesi için kurumlar, Piyasa Düzenleyici Kurumlar, Piyasa İstikrarını Sağlayıcı Kurumlar, Piyasayı Meşrulaştırıcı Kurumlar şeklinde tasnif edilebilmektedir.¹²³

Menger ise kurumları, pragmatik ve organik kurumlar olarak ikiye ayırmaktadır. Pragmatik kurumlar, çeşitli düzenlemeler ve hesaplamalar neticesinde tasarlanmak suretiyle ortaya çıkan kurumlardır. Organik kurumlar ise ortaya çıkarken herhangi ortak

¹²¹ TDK Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (Erişim: 12.01.2015)

¹²² Dumludağ, age, s.18-19; North, age, s.10

¹²³ M. Faysal Gökalp ve Ercan Baldemir, “Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt 8, Sayı:1, 2006, s. 215

bir çalışmanın ve/veya yasal bir düzenlemenin bulunmadığı doğal bir şekilde ortaya çıkan oluşumlar olarak ifade edilmiştir. Diğer yandan, Hayek'te, Menger gibi bir tasnif yapmakta ve örgütleri pragmatik, kendiliğinden oluşan ve işleyen sistemleri ise organik kurumlar olarak tasnif etmektedir.¹²⁴

Kurumlara dair önemli bir başka tasnif ise Rodrik tarafından, kurumların ekonomik işlevleri temel alınmak suretiyle yapılmıştır. Bu çerçevede kurumlar; Mülkiyet hakları kurumları (hukukun üstünlüğü, hukukun icra edilmesinin kalitesi, kontratların uygulanabilirliği, kamulaştırma riski, hesap verebilirlik, ekonomik güç ile politik güç arasındaki ilişkilerin çerçevesi ve siyasi iktidarın değiştirilme riski vb.); Düzenleyici kurumlar (bürokratların, politikacıların ve regülatörlerin tutsak edilme riski, kamu görevi yapmak için tayin edilenlerin hesap verebilirliği vb.); Makroekonomik istikrar kurumları (merkez bankasının, ilgili bakanlıkların ve genelde hükümetin hedeflerin ne denli şeffaf olduğu, bu hedeflere ulaşmak için uygulamaya konulan politikaların toplumca sahiplenilebilir olup olmadığı vb.); İhtilaf çözümü kurumları: (ekonomik/sosyal ve politik/etnik çelişkilerin çözümü vb.)dır. Bunun yanı sıra, Rodrik piyasayı destekleyici beş tür kurumdan bahsetmekte ve bu şekliyle kurumları, mülkiyet hakları, düzenleyici kurumlar, makroekonomik istikrara ilişkin kurumlar, sosyal güvenliğe yönelik kurumlar ve çatışma yönetimine dair kurumlar olarak tasnif etmektedir.¹²⁵

Nelson ve Sampat'da ekonomik performansı etkileyen bir değişken olarak çeşitli kurum tanımları yapmış ve kurumları bu çerçevede tasnif etmiştir. Bunlardan birincisi North ile ilişkili "oyunun kuralı" yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre kurumlar, bağımsız veya ortak davranışlar bakımından tahmin edilemez ya da düşük seviyede tahmin edilebilir ve iyi şekilde anlaşılabilir oyun kuralları olarak görülmektedir. Kurumlara yönelik bir başka tanımlama ise, Williamson ile ilişkilidir ancak ilk defa Coase tarafından ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımda kurumlar "oyunun kuralları" yerine

¹²⁴ Emre Özçelik, "Kurumlar, Kurumsal İktisat ve Avusturya Okulu", E. Özveren (der.), **Kurumsal İktisat**, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, s. 203, 208

¹²⁵ Uğur, agm, s. 9-11; Dani Rodrik, "Kaliteli Büyümeye Yönelik Kurumlar: Nelerdir ve Nasıl Kazanılır", **Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar**, Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Der), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014, s. 40-45

"yönetişim yapıları" olarak ele alınmaktadır. Buradaki temel nokta sahip olma yapıları, hiyerarşiler, şirket kültürü veya temsilcilik sorunlarıdır. Bu yaklaşım ile bir önceki yaklaşım arasındaki fark net değildir fakat "yönetişim yapısı olarak kurumlar" ekonomik aktörlerin temsilcilik sorunlarından veya "oyunun kuralları olarak kurumlar" yetersiz kalmasından veya hiç olmamasından dolayı ortaya çıkan mahkûmun ikilemi durumundan kaçınılmasına olanak sağlayan bir kurallar sistemi, olarak farklılık izah edilebilir.¹²⁶

Bu çerçevede, kurumlar, Rodrik tarafından öne sürülen "mülkiyet hakları kurumları" ve "uyuşmazlık çözüm kurumlarını" içeren ve North ile Coase'nin de tanımladığı şekliyle "oyunun kuralları olarak kurumlar"; diğer yandan, Rodrik tarafından ortaya atılan "düzenleyici kurumlar" ile "makroekonomik istikrar kurumları" da ihtiva eden ve ilk olarak Coase tarafından ortaya atılan ve Williamson tarafından geliştirilen "yönetişim yapısı olarak kurumlar" şeklinde iki başlık altında analiz edilebilir. İfade etmek isteriz ki, tez çalışmasında, işbu tasnif baz alınmak suretiyle analizde bulunulacaktır.

3.4.2. Kurumsal İktisat Okulunun Gelişimi

Kurumsal iktisat ekolü, ekonomik karar birimlerinin ekonomik faaliyetlere hangi gerekçelerle katıldıkları, kaynak dağılımının nasıl yapılacağına dair temel ekonomik sorunlara/sorulara diğer yaklaşımlara göre farklı bir perspektif sunan bir ekol olarak ön plana çıkmaktadır. Neo-Klasik İktisadın soyut, tümünden gelen ve devletin ekonomiye müdahalesine itiraz eden önermelerine bir karşılık olarak 20. yy başlarında ABD'de ortaya çıkan ve gelişen, Veblen'in "*Why is Economics not an Evolutionary*"¹²⁷ isimli yazısıyla başladığı kabul edilmekteyse de esasen ilk defa Hamilton tarafından bir bildiride¹²⁸ kullanılmış olup, Thorstein B. Veblen, John R. Commons ve Wesley C.

¹²⁶ Uğur, agm, s. 3-5

¹²⁷ Thorstein B. Veblen, "Why is Economics Not an Evolutionary Science?" **Quarterly Journal of Economics**, ISSN 0033-5533, 12(4), 1898, s. 373-397

¹²⁸ Walton H. Hamilton, "The Institutional Approach to Economic Theory" **The American Economic Review**, Vol. 9, No. 1, Supplement, Papers and Proceedings of the Thirty-First Annual Meeting of the American Economic Association (Mar, 1919), s. 309-318

Mitchell, J.M. Clark gibi iktisatçıların öncülük ettiği bir iktisat okulunu ifade etmektedir.¹²⁹

Kurumsal İktisat ekolü, iktisat bilimini, hukuk, tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji, siyaset, maliye gibi pek çok bilim dalı ile birlikte değerlendirmeye tabi tutan, iktisadi sistemin, toplumsal sistemin diğer alanlarıyla nasıl ilişkide olduğunu araştıran ana akım iktisata yönelik ciddi itirazlar sunan, inter-disipliner bir karşı çıkış iktisadıdır. Kurumsal iktisat, piyasanın ötesinde diğer değişkenleri de analize katarak ekonomiyi tüm yönleriyle ele almakta, büyüme ve kalkınmanın genel sebeplerini analiz etmektedir. Bu çerçevede, ekonomide istikrar ve adaletli gelir dağılımı için devletin ekonomiyi gözetim altında tutması ve reformlar yoluyla sistemi onarması konusunda etkin hareket etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, kurumsal iktisatçılar, gelir ve servetin daha adaletli bölüşümünü sağlamak için liberal ve demokratik reformları desteklemektedirler. Diğer yandan, ekonomik birimlerin belirsizlikler karşısındaki sınırlı kapasiteleri nedeniyle tam bilginin mümkün olmadığı, bireylerin, mülkiyet ve paylaşımı hususunda çatışma içerisinde oldukları, bu nedenle ekonomik düzenin kendiliğinden tesis edilemeyeceği, bireylerin üretim sorununu çözseler dahi bölüşüm sorununu çözemeyecekleri, bu nedenle sistemin yönlendirilmesi ve toplumsal dengenin sağlanabilmesi için de kamu hizmetlerinin artırılması gerektiği belirtilmiştir.¹³⁰

Kurumsal iktisat, çeşitli düşünce akımlarını içerisinde barındırmasına rağmen en belirgin özelliği, iktisadi süreçlerde “evrimci”¹³¹ bir perspektife sahip olmasıdır. Diğer yandan, kurumsal iktisatçıların felsefi dayanağı ise pragmatizmdir. Bununla birlikte, Kurumsal iktisatçılar, deneyciliğe önem vermekte, metafiziği ve ana akım iktisadın

¹²⁹ Eyüp Özveren, “Kurumsal İktisat: Aralanan Karakutu”, **Kurumsal İktisat**, E. Özveren (der.), Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 22-23; Şenalp, agm, s. 49,50

¹³⁰ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2. Basım, 1980, s. 206-217; Özge Kama “Yeni Kurumsal İktisat Okulunun Temelleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** 13/2 (2011), s. 185-186; Feridun Yılmaz, “Avrupa’da Kurumsal İktisat: G.M. Hodgson Örneği”, **Kurumsal İktisat**, E. Özveren (der.), Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 95; Vural F. Savaş, **İktisadın Tarihi**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 4 Baskı, 2000, s. 645

¹³¹ İktisatta modern evrimsel düşüncenin öncül eseri için bkz. Richard R. Nelson ve Sidney G. Winter, **An Evolutionary Theory of Economic Change**, Harvard University Press, 1982

doğal düzen görüşünü kabul etmemektedir.¹³² Bunun yanı sıra Kurumsal İktisat, devlet, firma, teknoloji, mülkiyet hakları maliyeti ve işlem maliyetleri gibi kavramların önemine vurgu yapmakla, piyasayı kaynak dağılımı yapan doğal bir düzen olarak değil bu dağılıma etken kurumları, harekete geçiren bir kurum olarak kabul etmekte, ekonomik değişkenleri yalnızca kaynak dağılımı açısından değil, bunun yanı sıra yapısal örgütlenmeler ile kontrolün nedenleri ve sonuçları açısından da değerlendirmeye tabi tutmaktadır.¹³³

3.4.3. Kurumsal İktisat Okulunun Farklılaşması: Eski ve Yeni Kurumsal İktisat

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, bir önceki kısımda genel özelliklerinden bahsedilen Kurumsal İktisat ekolünü bir bütün olarak ele almak mümkün değildir. Zira bu ekol içerisinde yer alan iktisatçıların birbirleriyle önemli ölçüde farklılıklar içeren görüşleri bulunmakta olup, bu çerçevede ekol Eski ve Yeni Kurumsal İktisat olarak iki ana başlık altında tasnif edilmektedir.

Buna göre, Kurumsal İktisadın gelişimi üç temel dönemde özetlenebilir. İlk dönem; Veblen'in çalışmaları ile başlayan ve 1890 ile 1925 dönemini kapsayan dönemdir. İkinci dönem, Veblen'in akabinde Mitchell, Commons ve Clark'ın çalışmalarını kapsayan 1925 ile 1939 dönemidir. Son dönem ise Galbraith, Ayres ve Myrdal'ın çalışmalarını kapsayan ve 1939'dan günümüze kadar gelen dönemi ifade etmektedir.¹³⁴

Genel olarak bakıldığında kurumsal iktisatçılar, Neo-Klasik İktisadı çeşitli yönlerden eleştirmekte olup, bu durum, kurumsal iktisatçılar içerisinde kırılma yaratan bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı kurumsal iktisatçılar kendi çalışmalarını Neo-Klasik iktisatçıların

¹³² Ahmet Yılmaz Ata, **Kurumsal İktisat Çerçevesinde Yolsuzluğun Fırsat ve Motivasyonları: AB Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme**, Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2009, s.13; Özveren, agm, s. 21

¹³³ Birgül Ayman Güler, "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye", **Praksis**, 9 Kış-Bahar, 2003, s. 96-97; Ahmet Emre Biber, "İktisadi Büyümede Kurumsal Faktörler ve Kurumsal Değişim", **Akademik Bakış**, Sayı: 19 Yıl: 2010, s. 11

¹³⁴ Allan G. Gruchy, **Institutional Economics: Its Development and Prospects**, 1997, s.11 den aktaran; Shigeto Tsuru, **Institutional Economics Revisited**, University of Cambridge Published, 1997, s.71

çalışmalarını tamamlayıcı olarak görürlerken bazıları ise bu iki ekolün birbirinin zıttı olduğunu ifade etmektedirler. Bu hususlar muvacehesinde, Kurumsal İktisatçılar, Eski ve Yeni Kurumsalcılar olarak iki ekol altında tasnif edilebilmekte olup; Eski Kurumsal Ekol, Neo-Klasik iktisatçıların görüşlerini reddetmekte ve iktisadi davranışların kurumlar bağlamında oluştuğunu varsayan yeni bir yaklaşım ortaya koymakta, Yeni Kurumsal İktisat ise, böylesine bir reddiyede bulunmamakta, Neo-Klasik külliyatın genel anlamda kabulü ile revizyonunu ve genişletilmesini savunmaktadır. Bununla birlikte, iki ekol arasında kurumların rolü ve fonksiyonuna ilişkin temel bir görüş farklılığı da bulunmaktadır.¹³⁵

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Eski Kurumsal ekolün önemli isimleri Thornstein Veblen, John R. Commons, Wesley C. Mitchell, J.M. Clark, Clerence E. Ayres gibi evrimsel metaforu¹³⁶ iktisadi olayları açıklamada kullanan iktisatçılardır.¹³⁷

Bu kapsamda öncelikle görüşlerini paylaşmak istediğimiz iktisatçı “*Why is Economics not an Evolutionary Science*” adlı eseriyle Kurumsal İktisadın temellerini oluşturan görüşleri ortaya koyan, diğer bir ifade ile kurucusu¹³⁸ Thorstein B. Veblen'dir. Veblen, davranışların dayandığı temel motivasyon ve dinamikleri bulmaya çalışmakla, esasen iktisadın incelediği hususun da, diğer teorik açıklamalardan farklı olacak şekilde kurumsal yapının gelişimini araştırmak şeklinde izah etmiştir. Tüketici davranışları, işlem maliyetleri, iktisadi büyümede bilgi ve beşeri sermayenin rolüne kadar pek çok konuda açıklamaları bulunan Veblen¹³⁹, iktisadi faaliyetlerin, tutum ve alışkanlıklara göre şekillenmekte olduğunu, işbu davranışları ise kurumların yönlendirdiğini belirtmiştir. Yazar, kurumların arka planındaki dinamiğin, içgüdüler olduğunu savunmuş ve ekonomik ilişkilerde/mübadelelerde evrimsel metaforun önemi vurgulayarak, kurumların değişim sürecindeki önemi, mülkiyet hakkının kişilere tanıdığı özgürlükler ve sözleşme şartlarına uyulmaması durumunda uygulanacak

¹³⁵ Demir, age, s. 68-69

¹³⁶ Evrimsel İktisat hakkında bkz. Hüseyin Özel, "Evrimsel İktisat" Yöntem Bilgisi İlkeleri”, **İktisatta Yeni Yaklaşımlar**, Ercan Eren ve Metin Sarfati (Der), İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2011, s. 135-162

¹³⁷ Sevinç Orhan, “Yerleşik İktisatta Ortodoksi: Yeni Kurumsal İktisat”, **İktisatta Yeni Yaklaşımlar**, Ercan Eren ve Metin Sarfati (Der), İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2011, s. 63; Kama, agm, s. 187; Şenalp, agm, s.45

¹³⁸ Orhan, agm, s.64

¹³⁹ Şenalp, agm, s. 49, 54-57

yaptırımlar gibi hususlarda önemli analizlerde bulunmuştur.¹⁴⁰ Bunun yanı sıra Veblen, 1899 yılında yayımlanan “*Aylak Sınıf Teorisi*” adlı önemli eserinde, kurumsal yapı ile ekonomik faaliyetleri arasındaki etkileşim ve bu çerçevede tüketim algısının gelişimini izah etmeye çalışmıştır.¹⁴¹

Diğer kurumsal iktisatçı Commons ise yapılacak düzenlemeler ile birçok ekonomik ve sosyal değişimin gerçekleştirileceğini savunmakta olup, bu çerçevede kurumların kendiliğinden gelişebileceğini belirtmiş, herhangi bir düzene/düzenleyiciye tabi olmayan ekonomik sistemin ise önemli sorunlar ve sonuçlar doğuracağını, arzu edilir sosyal sonuçların ortaya çıkması için devletin ekonomik hayata müdahalesinin gerekliliğini ifade etmiştir. Bu kapsamda, işgücünün desteklenmesi için yasal altyapının oluşturulması ve işsizlere devlet yardımı yapılması gibi görüşler sunmuştur. Esasen Commons'a göre, iktisadın temel uğraşı, toplumsal yaşamı şekillendiren kurumların analiz edilmesi, var olan iktisadi sistemin insani değerlere uyumlu hale getirilmesidir. Yazar, yöntem tartışmalarından ziyade pragmatist bir tutum izlemiş ve işlevsel yöntemlerin belirlenmesine önem vermiştir.¹⁴²

İktisatta, istatistiksel yöntemlerin kullanılmasına önem veren, bir diğer eski kurumsal iktisatçı Mitchell, olayları dinamik bir şekilde ele almış, evrimci bir bakış açısı ile gerçek hayattaki sorunların anlaşılabilmesi ve çözümlenebilmesi maksadıyla pragmatik bir perspektif ile iktisadi olaylar analiz etmiştir. Mitchell'e göre, kapitalist bir ekonomi devamlı şekilde dalgalanmalara konu olmakta, bu nedenle statik bir denge durumundan ziyade, ekonomideki çeşitli unsurların karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu dinamik bir analiz biçimini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Mitchell, iktisadi süreçlerin bu karmaşık ve değişken doğası nedeniyle neoklasik iktisatta olduğu gibi herşeyi açıklayabilen teorilerin üretilemeyeceğini ve fakat gerçek hayattaki bir

¹⁴⁰ Kama, agm, s. 188

¹⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Thorstein B. Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, İstanbul: Babil Yayınları, Birinci Basım, 2005

¹⁴² Esra Güler, “Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisadın Yeniden Yükselişi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (1) 2012, s. 57; F. Yılmaz, agm, s. 100-101

takım deneysel gözlemlerden hareketle ekonomide ortaya çıkan dalgalanmaların belirli bir teorik çerçeve içerisinde açıklanabileceğini ifade etmektedir. ¹⁴³

Bu noktada, Yeni Kurumsal İktisadın genel özelliklerinden, bu ekol içerisinde yer alan çeşitli iktisatçıların da görüşlerinden faydalanmak suretiyle ifade etmek istiyoruz. Yeni Kurumsal İktisat, kurumlar tarafından oluşturulan bir çerçevede, gerçekleşen iktisadi faaliyeti analiz eden inter-disipliner bir iktisadi yaklaşımdır. Bu görüş, esasen bir kurum ve organizasyon analizidir. Esasen bu ekol ilk defa, iktisadi performansın analizinde kurumsal yapıyı yeni bir perspektifle iktisadi araştırmaların merkezine taşımıştır. ¹⁴⁴

Yeni kurumsal iktisat kavramı, ilk kez Oliver E. Williamson kullanılmasına karşın, bu ekolün teorik temellerini Coase'nin, mülkiyet haklarını ve işlem maliyetlerini ekonomik analize dâhil ettiği çalışmasına kadar götürmek mümkündür. Diğer yandan Yeni Kurumsal İktisat Coase'nin mülkiyet hakları ve işlem maliyetleri teorisine dayanan, North-Williamson Okulu olarak da ifade edildiği belirtmek istiyoruz. ¹⁴⁵ Yeni Kurumsal İktisat*, Neo-klasik iktisadın kuramsal öngörülerini reddetmeden, teorinin ilgi alanlarında bir takım metodolojik değişiklikler yapılarak, bu kuramın, kurumsal iktisat ekolü ile uzlaştırılmasını ifade eden bir perspektif barındırmakta olup, hukuk, iktisat, örgütlenme kuramı, siyaset bilimi, sosyoloji ve antropoloji gibi farklı bilim dallarını bir araya getirerek, toplumsal, kültürel, politik ve iktisadi kurumları açıklamaya çalışan, inter-disipliner bir iktisat ekolü olarak, tanımlanabilir. ¹⁴⁶

* Coase, Yeni Kurumsal İktisat kavramını kullanmamakta, buna karşılık “Modern Kurumsal Ekonomi” terimini kullanmaktadır (Orhan, agm, s. 68)

¹⁴³ Gülenay Baş Dinar, “Wesley Mitchell’in İktisat Bilimine Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme”, **İktisat ve Toplum**, Sayı 46, 2014, s. 64-66;

W. Mitchell, istatistiksel verileri toplama, sınıflandırma ve değerlendirme amacıyla Ekonomik Araştırma Ulusal Bürosu’nu (NBER) kurmuştur.

¹⁴⁴ Tamer Çetin, “Yeni Kurumsal İktisat”, **Sosyoloji Konferansları**, No: 45, 2012-1, s. 44, 45

¹⁴⁵ Orhan, agm, s. 59

¹⁴⁶ Kama, agm, s. 189-190; Detaylı bilgi için bkz. Oliver E. Williamson, **Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications, A Study in the Economics of Internal Organization**, A Division of Macmillan Publishing Co. Inc. New York, 1975

Yeni Kurumsal İktisadın çıkış noktası, ana akım iktisadın kurumları analizlere dahil etmemesi nedeniyle içine düştüğü açmaz olarak belirtilebilir. Bu çerçevede, kurum kavramı analize dâhil edilmek suretiyle ekonomik karar ve eylemleri, fayda maksimizasyonu olarak ele alan kuramsal görüş genişletilmektedir. Bu bağlamda, Neo-klasik iktisadın, kıtlık ve rekabet gibi varsayımlarını kullanmakla birlikte, sıfır işlem maliyeti, tam bilgi ve rasyonalite fikirlerine karşı çıkmakta ve “işlem maliyeti”, “asimetrik bilgi” ve “sınırlı rasyonalite” “mülkiyet hakları” “fırsatçılık” gibi farklı bir metodolojik çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte, ekonomik yapının meydana gelmesinde kurumsal yapıların etkilerinin yanı sıra, bireylerin davranışlarının da önemi belirtilmektedir.¹⁴⁷

North ve Williamson’un, kurum kavramını ekonomik analize dâhil ettikleri çalışmaları, bu ekole ait önemli çalışmalar olarak ortaya çıkmakta olup, ülkelerde yaşanan gelişmelerin ve ülkelerarası performans farklılıklarının açıklanması hususunda önemli değerlendirmeleri bulunmaktadır.¹⁴⁸ Bu çerçevede North, kurumların temel bir işlevinin görece fiyat değişim etkilerini gidererek, istikrar ve süreklilik sağlamak olduğunu belirtmiş, özellikle kurumlar ile kuruluşlar arasındaki etkileşim neticesinde tedrici bir şekilde meydana gelecek kurumsal değişimin ekonomik performans üzerindeki olumlu etkileri bulunduğunu detaylı bir şekilde izah etmiştir.¹⁴⁹

Yeni Kurumsal İktisat, mülkiyet hakları ve emek ekonomisi, karşılaştırmalı sistemler, organizasyon teorilerini içermekte olup¹⁵⁰ kavramı ilk kullanan Williamson, Coase’un yapmış olduğu ayrımı devam ettirmiş ve işlem maliyetlerini analize dâhil etmek suretiyle literatürün genişlemesine neden olmuştur. Williamson’a göre, işlem maliyetleri sözleşme ilişkileriyle ilgilidir. Bu nedenle, işlem maliyetleri analizi, iktisat, hukuk ve organizasyonu birleştiren disiplinler arası bir alandır. Williamson, işlem maliyetleri kavramını açıklama noktasında, rasyonel olmayan ve kişisel çıkar ile hareket

¹⁴⁷ Çetin, agm, s. 44

¹⁴⁸ E. Güler, agm, s. 58

¹⁴⁹ Douglass North, “Yeni Kurumsal İktisadın Geçiş Ekonomilerinin Sorununu Anlamaya Katkısı”, (Çev. Gazi Sonkur) **Unu/Wider**, Annual Lecture 1997, <http://www.canaktan.org/ekonomi/kurumsal-iktisat/makaleler/gazi-sonkur.htm> (Erişim:14.04.2015)

¹⁵⁰ Orhan, agm, s. 69

eden ekonomik birimleri vasayımına dâhil etmektedir.¹⁵¹ Buna göre, piyasa koşullarında kararlar, bireylerin sınırlı kapasitesi ve belirsizlik gibi nedenlerle, sınırlı rasyonalite altında alınır. Diğer yandan, firma çalışanları ise kar maksimizasyonu yerine, fırsatçı hareket etmeyi tercih ederler.¹⁵² Williamson, mülkiyet hakları yaklaşımında piyasa dışı kurumlara vurgu yapmış ve mevzuatında insan haklarına ilişkin çeşitli eksiklikler bulunan ülkelerde, mülkiyet haklarına ilişkin düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle ortaya çıkabilecek ihlallerin, tazmin edilmesi gerekeceğinden, işlem maliyetlerinin artacağını ifade etmiştir. Bu gerekçelerle Williamson, öncelediği meselenin mevzuat ile koruma altına alınmış temel haklar olduğunu, ifade etmiştir.¹⁵³

John K. Galbraith ise, ekonomiyi matematiksel bir alan olarak görmemiş ve ana akım iktisadın analize dâhil etmediği birçok konuyu ayrıntılı olarak ele almaya çalışmıştır. Galbraith, klasik iktisadın önermelerine, kurumların göreceliğiyle karşı çıkmış, ekonomide “şirket” ve “güç” gibi önemli kavramların önemini vurgulamış, kapitalizmin eşitsizlik yarattığını ve bu durumun ancak devlet müdahalesiyle ortadan kaldırılabileceğini savunmuştur. Planlama ve piyasa sistemi Galbraith’ın, çift taraflı ekonomi sistemini meydana getirmektedir. Buna göre güç, egemenlik ve kontrol, planlama sistemi tarafından büyük şirketler lehine sağlanmaktadır. Bu şirketler ise kamusal mal ve hizmetleri kendi lehlerine ve fakat toplumun aleyhine kullanmaktadırlar. Kaldı ki planlı sistem, bürokrasi ile işbirliğine girişerek çıkarlarını en iyi şekilde yönetmektedir. Bu sebepten dolayı da piyasa kendi kendine denge noktasına ulaşmamaktadır. İşte bu noktada Galbraith’ın, dengeleyici güç kavramı ortaya çıkmaktadır. Bu durum karşısında, dengeleyici güç kavramının gerekliliğini ifade eden yazar, asıl sorunun tekellerin engellenmesinden ziyade üreticiler ve tüketiciler açısından dengenin oluşturulması olduğunu ifade etmektedir. Galbraith’a göre devlet, söz konusu dengeleyici gücün ortaya çıkışı ve desteklenmesi hususlarında önemli role sahiptir ve buna dair kurumsal yapılanmaları desteklemeli ve teşvik etmelidir.¹⁵⁴

¹⁵¹ Çetin, agm, s. 47, 57, 58, 59, 60; E. Güler, agm, s. 64-65

¹⁵² Çetin, agm, s. 61-62

¹⁵³ E. Güler, agm, s. 65

¹⁵⁴ H. Işıl Alkan, “John Kenneth Galbraith’ın İktisadı: Kurumsal mı Post Keynesyen mi?” **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 39, Ocak 2014, s. 36-38

3.5. Kurumsal Kalite'nin Tanımlanması ve Ölçülmesi

Çalışmanın bu bölümü, tezin ekonomik büyümeyle birlikte diğer en önemli kavramı olan “kurumsal kalite”nin tanımlanacağı ve ölçülmesine ilişkin çeşitli endekslerden bahsedileceği kısmını oluşturmaktadır. Ancak, kurumsal kalite kavramının tanımlanması, faktörlerinin belirlenmesi ve ölçülmesi tıpkı kurum kavramında olduğu gibi bir takım zorluklar ve belirsizlikler içermektedir. Zira birbirleriyle son derece ilişkili hususların farklı boyutlarını ifade etmek maksadıyla kullanılan kurumsal kalite kavramının tanımlanması ve ölçülmesi oldukça zordur.

3.5.1. Kurumsal Kalitenin Tanımlanması Sorunsalı

Çalışmanın bundan önceki kısımlarında, kurum kavramı üzerinde herkesin fikir birliğine vardığı bir tanım yapmanın zorluğunu ortaya konulmuş ve kavramın tanımlanması ve tasnifi noktasında iktisatçılar arasında bir ittifakın bulunmadığı da ifade edilmişti. Esasen kurum kavramının tanımlanması noktasındaki bu zorluk, aynı zamanda kavramın iyi ya da kötü bir yapıda olduğunu ifade etmek ve kavrama ölçülebilir bir nitelik kazandırmak maksadıyla oluşturulan kurumsal kalite kavramının tanımlanması noktasında da karşımıza çıkmaktadır.

Bu çerçevede, yıllar itibariyle kurum kavramının içerisine dâhil edilen mülkiyet hakları, sivil ve siyasi haklar, hukukun üstünlüğü, düzenlemelerin kalitesi, siyasi istikrar, yolsuzluğun önlenmesi, ifade özgürlüğü gibi kavramların kalite düzeyinin ölçülmesine ilişkin çalışmalar, bu yönde endeksler oluşmasına sebebiyet vermiştir. Buna göre, yapılan çalışmalar ekseninde ölçülebilir bir kavram olarak ortaya konulan ve modern ekonomik ilişkileri açıklamak için kullanılan kurumsal kalite kavramının tanımlanmasına ilişkin teorik literatürden bahsedilecektir.

Kurum kavramının, Rodrik tarafından öne sürülen "mülkiyet hakları kurumları" ve "uyuşmazlık çözüm kurumlarını" içeren ve North ile Coase'nin de tanımladığı

şekliyle "oyunun kuralları olarak kurumlar" ile Rodrik tarafından ortaya atılan "düzenleyici kurumlar" ile "makroekonomik istikrar kurumları" da ihtiva eden ve ilk olarak Coase tarafından ortaya atılan ve Williamson tarafından geliştirilen "yönetişim yapısı olarak kurumlar" şeklinde iki başlık altında analiz edilebileceğini ve işbu çalışmada da bu tasnif temel alınmak kaydıyla bir analiz geliştirileceği çalışmanın önceki kısımlarında ifade edilmişti.

Bu çerçevede analizi geliştirilecek olur isek, "oyunun kuralı" şeklinde tanımlanan kurumların temel işlevi, aktörler arasındaki etkileşimin çerçevesini çizen kuralları meydana getirmesidir. Diğer yandan "yönetişim yapılarını" ifade eden kurumlar ise mülkiyet hakları, hiyerarşiler, kurumsal kültür veya enformasyon asimetrisini ifade etmektedir. Bu çerçevede, oyunun kuralı olarak tanımlanan kurumların ekonomik faaliyet alanı yaratma etkisinden; yönetim yapısı olarak kurumların ise ekonomik faaliyet alanı derinleştirme etkisinden söz etmek mümkün olup, söz konusu hususlar kurumların ekonomiyi etkilemesi anlamında kullanılan teorik çerçevenin temelini ifade ve işaret etmektedir. Buna göre, ekonomik karar birimlerini etkileyen kurum kavramı esasen, farklı birey/grupların etkileşimi neticesi ortaya çıkan bir dengenin sonucu olup, teknolojik değişim/gelişim ile yatırım ve üretim maliyetleri üzerinde etkide bulunmak suretiyle ekonomik performansı önemli ölçüde etkileyebilmektedir, diyebiliriz.¹⁵⁵

Bu noktada, kurumsal kalite kavramının anlaşılabilmesi için öncelikle kurumsal iktisatçıların, iyi kurumların sahip olması gereken temel özelliklerine ilişkin değerlendirmelerine göz atmak faydalı olacaktır. Zira kurumsal iktisatçıların temel öngörüsü iyi kurumlara sahip ekonomilerin yüksek ekonomik performansa sahip olacağı yönündedir. Bu çerçevede, iyi kurumların sahip olması gereken özelliklerden birisi mülkiyet haklarını koruma altına alan bir yapı tesis etmesidir. Ekonomik karar birimlerinin sahip oldukları faktörleri kullanma ve bundan gelir elde etme anlamı taşıyan mülkiyet haklarının güvence altına alınmasıyla işlem maliyetleri azalacak, böylece ekonomik faaliyetler etkinlik kazanacaktır. İyi kurumların sahip olduğu bir

¹⁵⁵ Uğur, agm, s. 11-14

diğer özellik de toplumun belirli bir kesiminin toplumsal gelirleri kendilerine mal etmelerini engelleyecek bir sistemin varlığını ifade eden yolsuzlukların engellenmesidir. İyi kurumların sahip oldukları bir başka özellik ise beşeri sermayenin eğitilmesi, güçlendirilmesi, niteliğinin arttırılması, gelir getirici aktivitelere yönelme istikrarına sahip bir sistem tesis edilmesi olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede, işbu iyi kurumlar, ekonomik birim ve aktörlerin gelişmesine sebebiyet vermek suretiyle piyasanın oluşmasını ve derinleşmesini sağlayacaktır.¹⁵⁶

Diğer yandan, bahse konu kurumlar, her ne kadar iyi olarak ifade edilecek özelliklere sahip olsalar da, ekonomistlerin eğitiminde ortaya çıkmadıkları ve piyasa dışı gelişen pek çok kurumun varlığının da söz konusu olduğu, bunun yanı sıra işbu kurumların kimi zaman kamu yetkisinin kötüye kullanıma dahi sebebiyet verebileceği gibi piyasanın serbest hareketini çeşitli büyük gerekçeler nedeniyle kısıtlayabilecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır. İyi kurumlar ile iyi bir piyasanın teşekkülü için temel gereklilik tüm bu hususların göz önünde bulundurulması suretiyle, mülkiyet haklarına ilişkin, makroekonomik istikrara yönelik, sosyal güvenliğe ilişkin, çatışma yönetimine yönelik ve de piyasayı düzenlemeye ilişkin kurumların piyasayı destekleyici şekilde tasarlanması önem arz etmektedir.¹⁵⁷

Yukarıda ifade edilen hususlardan anlaşılacağı üzere, bir ülkenin iyi kurumları ile meydana getireceği ve özellikle piyasayı destekleyecek şekilde tesis edeceği etkin kurumsal yapı sayesinde ortaya çıkacaktır. Bu çerçevede, ülkenin kurumsal kalite düzeyi, genel olarak mülkiyet haklarının güvence altına alınması, yolsuzluğun engellenmesi, ekonomik aktörlerinin iş yapma kapasitesinin artırılmasına imkân sağlayacak -diğer bir ifade ile piyasayı destekleyecek- bir yapının oluşturulması suretiyle yükseltilebilecektir. Diğer yandan ifade edilen bu hususlar, yüksek kurumsal kalite düzeyinin varlığına işaret eden temel unsurlar olarak da ön plana çıkmaktadır. Ancak, yapılan çalışmalar incelendiğinde, yalnızca bu kavramların değil, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, politik istikrar ve şiddet yokluğu, yönetimin etkinliği,

¹⁵⁶ Daron Acemoğlu “Root Causes: A Historical Approach To Assessing The Role Of Institutions in Economic Development” **Finance and Developments**, June, 2003, s. 27; Biber, agm, s. 8,9

¹⁵⁷ Rodrik, Kaliteli...2014, s. 40-45

düzenlemelerin kalitesi, hukukun üstünlüğü ve devlet müdahalesi gibi pek çok unsurun da kurumsal kaliteyi tanımlamak üzere kullanıldığı müşahade edilmiştir. Bu perspektiften bakıldığında kurumsal kalite, ekonomik gerçekliklerin, koordinasyonu geliştirmenin, istikrarın ve kavramsal güvenilirliğin yorumlanması için başvurulacak genel ve geçerli bir araç olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan, yine yapılan çalışmalar incelendiğinde, kurumsal kalite ölçütü olarak çoğu zaman da bu kavram ile eş anlamda kullanılan “yönetişim” kavramına rastlanılmaktadır. Esasen literatürde bu iki kavram çoğu kez birbirini ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Kurumsal kaliteyi ifade eden bir kavram olarak yönetişim, ilk olarak Dünya Bankası tarafından, 1989 yılında Afrika üzerine hazırlanan bir raporda Afrika'da yaşanan kalkınma sorunlarının nedeninin "yönetişim krizi" olarak tanımlanmasında kullanılmıştır. Bu kullanım ertesinde kavram, kamu yönetiminin geliştirilmesi, demokrasi, insan haklarının sağlanması ve korunması, yönetim, işletme gibi çeşitli kavramlara karşılık gelecek şekilde çeşitli uluslararası kurum ya da kuruluşlarca kullanılmaktadır. Kavram, 1992 yılında yine Dünya Bankası'na sağlıklı kalkınma yönetimi manasında kullanılmış bulunmakla, dört temel ilke çerçevesinde ifade edilmiştir. Bu ilkeler ise; hesap verebilirlik, kalkınmanın yasal çerçevesi, bilgilendirme ve saydamlık olarak açıklanmıştır. Bu kavram metodolojik olarak, kamu yönetimini "*özel sektör öncülüğünde büyüme için uygun çevreyi yaratabilecek profesyonel, hesap veren bir bürokrasi ile donatılmış küçük bir devlet*" olarak kurgulamaktadır. Diğer bir uluslararası kuruluş olan OECD de bu kavrama önem vermekte ve yayınlarında kullanmaktadır. OECD kavramsal olarak yönetişimi; "*bireyler, kurumlar, kamu ve özel sektör unsurlarının ortak işleri birlikte yönetme biçimlerinin toplamı, çatışan ya da farklı çıkarların uyum ve işbirliği sağlanarak harekete geçirilmesiyle işleyen süreç, uyumu sağlamakla yükümlü formal kurum ve rejimler ile insanların ya da kurumların ya uzlaşmaları ya da bunun kendi çıkarına olduğuna ikna olmaları üzerine doğmuş informal düzenlemeler*" şeklinde tanımlamaktadır. BM'de yönetişim kavramına önem vermekte ve yönetişimi "*bir ülkenin işlerinin yönetimi için her kademedede kullanılan ekonomik, siyasal ve yönetsel*

yetkilerin uygulanışı” şeklinde tanımlamakta, kavramı devleti kuşatan ve devleti aşan özel sektör ve sivil toplumu da kapsayan bir noktaya götürmektedir.¹⁵⁸

Bu çerçevede yönetim kavramı, başta kamu kesimi olmak üzere, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını da içeren ve bu kurumlar arasındaki etkileşimleri ifade eden bunun yanı sıra ülkede otoritenin nasıl uygulandığını belirleyen/tanımlayan gelenekler ve kurumlar; toplumsal faydanın sağlanması/gerçekleştirilmesi için resmi ve resmi olmayan kurumlardan kaynaklanan yetkinin kullanılması; ekonomik faktör ve kaynakların şeffaf ve hesap verilebilir şekilde yönetilmesi, gibi çeşitli şekillerde tanımlamaktadır. Yukarıda ifade edilen bu tanımlamalara hükümetlerin seçilmesi, yönetilmesi, değiştirilmesi süreci ile hükümetin sağlam politikalar oluşturması, yürütmesi, kendi vatandaşlarına etkin hizmet verilmesi, vatandaşların saygısının kazanması ve ekonomik ve sosyal ilişkileri yöneten devleti de eklemek mümkündür.¹⁵⁹ Diğer yandan literatürde iyi yönetim diğer bir ifade ile kurumsal kalite düzeyi için yüksek süreç ve yapıların tesisi için bazı ilkelere sahip olunması gerektiği ifade edilmiştir. Bunlar; şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık, cevap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, etkinlik, eşitlik ve stratejik vizyon gibi hususları içermesi gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede, iyi yönetim ile yüksek bir ekonomik performansa, rekabet gücüne ve yoksulluğun düşürülmesine böylelikle sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın tesisine imkân sağlanabilir, diyebiliriz.¹⁶⁰

Bunun yanı sıra, bazı çalışmalarda ise kurumsal kaliteyi tanımlamak üzere “ekonomik özgürlük” kavramı kullanılmaktadır. Ekonomik özgürlük, bireylerin herhangi bir kısıtlamaya tabi olmaksızın iktisadi faaliyetlerde bulunmasını ve bu faaliyetler sonucunda elde ettikleri kazanımları istedikleri şekilde değerlendirebilmelerini ifade etmektedir. Ekonomik özgürlüklerin temel bileşenleri; bireysel tercih, piyasalar tarafından koordine edilen gönüllü mübadele, piyasalara giriş

¹⁵⁸ B.A. Güler, agm, s. 102-108

¹⁵⁹ Ahmet Faruk Aysan, “Yönetişim ve Kurumlar Kavramlarının İktisat Literatüründeki Yükselişi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, 1(2), 2007, s. 30, 31

¹⁶⁰ M. Akif Özer, “Yönetişim Üzerine Notlar”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı:63, s. 79-81; Demirtaş, age, s. 33

ve rekabet özgürlüğü ile bireyleri ve mülkiyetlerini diğerlerinin baskısından korumaktır.

161

Ekonomik özgürlükler, kaynakların/gelirin etkin dağılmasını, üretici ve tüketicinin refahının artmasını, ülkeler/bölgeler arası teknoloji transferinin hızlanmasını ve kolaylaşmasını, dış ticaretin serbestleşmesini ve gelişmesini, devletin gücünün sınırlandırılmasını, kişi hak hürriyetlerinin genişlemesini, mülkiyet haklarının güvence altına alınmasını, sözleşmelerin uygulanabilirliğinin temin edilmesini ve hesap verilebilirliğin artırılmasını sağlamak gibi çeşitli etkilere sahip buldukları, söylenebilir.¹⁶²

Kurumlar, ekonomik özgürlüklerin sağlanması ve korunması anlamında oldukça önemlidir. Esasen, ülkede mevcut sistem, özgürlüklerin korunmasına güvence altına aldığı ölçüde özgürleşmekte ve bu nedenle ülkenin ekonomik performansını etkilemektedir. Kurumsal kaliteyi tanımlamak üzere kullanılan bir kavram olan ekonomik özgürlük ile ekonomik performans arasındaki ilişki inceleyen çalışmalarda, bu iki unsur arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu yönünde sonuçlara ulaşıldığı, ifade edilmektedir.¹⁶³

Buraya kadar ifade edilen hususlardan anlaşılacağı üzere, tıpkı kurum kavramında olduğu gibi kurumsal kalite kavramının tanımlanması noktasında üzerinde ittifak edilememiştir. Kurumsal kalite kavramı daha çok iyi kurumların ölçülebilirliğini ifade etmek amacıyla oluşturulan veri setlerinde, belirli bir teorik altlık oluşturulmak suretiyle tanımlanma gayreti içerisinde. Bu çerçevede, gerek yönetim kavramı, gerek ekonomik özgürlük kavramı, gerekse de bu kavrama atfen kullanılan diğer kavramların genel kastı, ülkenin sahip olduğu kurumsal yapının kalite düzeyini ölçmek üzere nicel bir takım parametrelerle kullanılarak oluşturulan veri setleriyle

¹⁶¹ James Gwartney ve Robert Lawson, "The Concept and Measurement of Economic Freedom", **European Journal of Political Economy**, Vol. 19 (3), 2003, s. 406-407

¹⁶² Akıncı, age, s. 39-51

¹⁶³ Ahmet Beşkaya ve Ömer Manan, "Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri ile Analizi: Türkiye Örneği", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10, 2009, s. 48

anlamlandırılmış bulunmaktadır. Kaldı ki, hangi teorik çerçevenin kurumsal kaliteyi daha iyi tanımladığı ya da hangi sayısal veri setinin kurumsal kaliteyi daha iyi ifade ettiği yönünde de kanıtlanmış bir çalışma bulunmadığını da konunun önemine istinaden ifade etmek istiyoruz.

Ayrıca, kurumsal kalite unsuru olarak kullanılan ve pek çok kurum veri setiyle yapılan ampirik çalışmalar ortaya koymaktadır ki, kurumsal kalite ile ekonomik performans arasında çoğu kez anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ancak yine ifade etmek gerekir ki, bazı çalışmalarda değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı yönünde sonuçlara da erişilebilmektedir. Diğer yandan bazı çalışmalarda, kurumsal kalitenin ekonomik gelişmenin bir nedeni olduğu yönünde çalışmalar bulunmakla, kurumsal kalitenin ekonomik gelişmenin bir sonucu olduğuna yönelik de çalışmalar bulunmaktadır. Gerek kullanılan veri seti, gerek çalışmanın yapıldığı dönem gerekse de çalışma zamanı ya da çalışmanın cevap aradığı temel sorunsalın farklı olması gibi genel kıstaslar nedeniyle ampirik çalışmaların sonuçlarının birbirinden farklılıklar içermesi olağan bir durum olarak görülebilir. Ancak, bu hususun bir nedeni de gerek kurum ve kurumsal kalite kavramının tanımlanmasındaki sorunsalın bu kavramın ölçülmesi noktasında da farklı anlayışların gelişmesine sebebiyet vermesi nedeniyle oluşan farklı veri setlerinden de kaynaklanabilmektedir.

3.5.2. Kurumsal Kalitenin Ölçülmesi: Endeksler ve Tartışmalar

Buraya kadar kurumsal kalitenin ne ifade ettiğini, ne şekilde tanımlandığını ve kavramın ölçülmesine ilişkin geliştirilen metodolojik çerçeveyi, genel olarak ifade etmeye çalıştık. Bu noktada, kurumsal kalitenin ölçülmesine ilişkin olarak hazırlanan endekslerden bahsetmek istiyoruz. Ancak belirtmek gerekir ki, kavramın tanımlanmasına ilişkin belirsizlik ve karmaşıklık, ölçülmesine ilişkin endekslere de yansımış bulunmaktadır.

Kurumsal kaliteye ilişkin ölçütlerin belirlenmesi ve politikaların şekillendirilmesine yardımcı olmak amacıyla geliştirilen ekonomik özgürlük, yolsuzluk,

iş ortamı, ülke risk düzeyleri ile ilgili endeksler son yıllarda yaygınlık kazanmış olup, esasen endekslerin her biri kurumsal kaliteyi ölçmek amacıyla kullanılabilmeğe de her biri farklı faktörleri göz önünde bulundurmaktadır. Kaldı ki, bu endekslerin önemli bir kısmı özel danışmanlık şirketlerinin veya düşünce merkezlerinin, ülkelerin kurumsal kalite, ekonomik veyahut politik özgürlük ya da risk düzeylerini derecelendirmek amacıyla çoğu kez öznellik, içsellik ve yanlılık sorunları ihtiva eden veri setlerinden oluşmaktadır.

Bu kapsamda yapılan çalışmalar, kurumsal kaliteyi ölçebilmek için birtakım yöntemlerin gelişmesini sağlamışlardır. Bu kapsamda hazırlanan veri setlerinden bazıları, ölçülmesi kısmen daha kolay olan mülkiyet hakları gibi formel kurumları kullanmışlardır. Bazı çalışmalarda resmi kurumlar yerine örneğin ülkenin siyasi istikrar düzeyini ölçmek için darbe gibi bir takım siyasi olayların meydana gelme sıklığı gibi bir parametre kullanılmış, yine bu çalışmalarda, örneğin yargı bağımsızlığını ölçmek için kamuya karşı açılan davaların sıklığı ve bu davaların ne kadarının kamu aleyhinde sonuçlandığı gibi bir metodoloji izlenmek ve bir puanlama yapılmak suretiyle veri setleri oluşturulmuştur. Bazı çalışmalarda ise, ülkedeki yolsuzluk düzeyi, anlaşmazlıkların çözümündeki etkinlik, mülkiyet haklarının etkin korunmasına ilişkin çeşitli kurum, kuruluş, sivil toplum ya da şahıslar ile anketler yapılarak, ülkelerin risk düzeyleri hakkında yabancı yatırımcılar için ülke risk puanlarını belirleyen kuruluşların sağladığı bilgilerden faydalanılmıştır. Bazı çalışmalarda ise ülkenin kurumsal kalite düzeyi, o ülkenin politik rejimi, siyasi istikrarı veyahut demokrasi düzeyi ile ilişkilendirilmiştir. Bunun yanı sıra, bazı çalışmalarda da yönetim ve kurumsal kalite literatürüyle ilişkilendirilen sosyal sermaye hususuna ağırlık verildiğini müşahede etmekteyiz. Bazı araştırmacılar ise bir ülkede sözleşmelerin uygulanabilirliği çerçevesinde sözleşmeye dayalı para kullanımı ile kurumsal kalite düzeyleri arasında ilişki bulunacağını ifade etmişler ve bu çerçevede bir ölçüt geliştirmişlerdir.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Ahmet Faruk Aysan, “Yönetişim ve Kurumlar Kavramlarının Yükselişi”, **Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar**, Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Der), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014, s. 72-74; Janine Aron, “Growth and Institutions: A Review of the Evidence” **The World Bank Research Observer**, Cilt 15, Sayı 1, s. 106; Kurumsal Kalite, <http://www.ekodialog.com/Makaleler/kurumsal-kalite.html> (Erişim: 02.03.2015)

İfade edilen bu hususlardan anlaşılacağı üzere, kurumsal kalitenin ölçülmesine ilişkin çeşitli bakış açıları ve veri setleri bulunmaktadır. Bu veri setlerinin hangisinin kullanılacağı, esasen yapılan çalışmaların maksadı, hipotezleri ve ulaşılmak istenilen sonuçla bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Zira genel anlamda bu veri setleri öznellik, içsellik ve yanlılık sorunlarını barındırmakta ve fakat yapılan regresyon analizlerinde kullanılan çeşitli yöntemlerle öznellik ve içsellik sorunları belirli ölçülerde kontrol edilebilmektedir.¹⁶⁵ Bu noktada, gerek tez çalışmamızın uygulama bölümünde kullanılması planlanan Dünya Yönetişim Endeksi (World Governance Indicators) gerekse de ulusal ve uluslararası çalışmalarda "kurumsal kalite" göstergesi olarak tanımlanan ve kullanılan Freedom House, Fraser Institute ve Heritage Foundation ait ekonomik özgürlük endeksleri ile PRS Group tarafından hazırlanan Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG) metodolojilerinden kısaca bahsedilecektir.

Ancak bu endekslerin yanı sıra, kurumsal kalite konusunda fikir verebilecek ve kullanılabilirlik değişik veri setleri de bulunmaktadır. Bunlar; Transparency International tarafından yayınlanan Yolsuzluk Algıları Endeksi (Corruption Perception Index), PolityIV'ün rejim karakteristikleri verileri, Business Environment Risk Intelligence'in değişik ülkelerde yatırım yapmak isteyenlere bu ülkelerde karşılaştıkları yönetim sorunları hakkında bilgi veren Yatırım Riskleri Göstergeleri, Economist Intelligence Unit'in demokrasi endeksi, The Economist'in Demokrasi Endeksi, Transparency International'ın Yolsuzluk Algılama Endeksi, Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum) tarafından yayınlanan Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi (Global Competitiveness Index), Küresel Girişimcilik İzleme (Global Entrepreneurship Monitor) Endeksi, Dünya Bankası bünyesinde Uluslararası Finans Kurumu'nun İş Yapma Endeksi (Doing Business), Institute&Peace tarafından yayımlanan Dünya Barış Endeksi (World Peace Index) gibi genelde bilinen ve akademik çalışmalarda ve politik kararlarda kullanılan endekslerdir.

Bu çerçevede, öncelikle kurumsal kalite göstergesi olarak kullanılan ve çeşitli kurumlar tarafından hazırlanan ekonomik özgürlük endekslerinden bahsetmek istiyoruz.

¹⁶⁵ Mehmet Uğur, "Kurumsal Kalite ve Ekonomik Performans: İktisadın (Yeniden) Siyasallaşması Mı?", **İktisat ve Toplum**, Yıl 1, Sayı 9, 2011, s. 39

Esasen bir kurumsal kalite göstergesi olarak ekonomik özgürlüğün ölçülmesine yönelik bilimsel çalışmaların 1986 yılında başladığını ifade etmek gerekmektedir.

Ekonomik özgürlüğün ölçülmesine ilişkin hazırlanan indekslerden ilki The Fraser Institute (Fraser Enstitüsü Tarafından hazırlanan Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksidir. (Economic Freedom of the World) Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, kamunun milli gelir içerisindeki payı, fiyat ve ücret kontrolleri, bankacılık gibi çeşitli alanlardaki kısıtlamalara dair çeşitli göstergeleri ihtiva etmektedir. 1970 yılından 2000 yılına kadar 5 yıllık periyotlarda bu tarihten sonra ise her yıl düzenli olarak yayımlanan indekste ekonomik özgürlüğün derecesini ölçen indeks beş temel göstergeden oluşmaktadır.

- 1-Kamu kesiminin büyüklüğü,
- 2-Hukuki sistem ve mülkiyet hakları,
- 3-Parasal istikrar,
- 4-Yabancılarla ticaret yapma özgürlüğü,
- 5-Kredi, istihdam ve iş âlemi ile ilgili yasal düzenlemeler (regülasyon)

Söz konusu indeks bu 5 ana başlık altında toplam 21 gösterge içermektedir. Bunlara ilişkin alt göstergeleri de dikkate alındığında endeksin toplam 37 farklı veriden oluştuğu görülmektedir. Ekonomik özgürlük ile ilgili puanlar 10 üzerinden değerlendirilerek verilmektedir. Global Competitiveness Report ile International Country Risk Guide gibi iki kaynaktan sağlanarak düzenlenen bu veriler ülkelerin ekonomik özgürlük derecesini karşılaştırmaya imkân sağlamaktadır.¹⁶⁶

Diğer bir ekonomik özgürlük göstergesi olan Freedom House'un çalışmaları ise ekonomik özgürlüklerden ziyade, ülkenin sivil ve siyasi özgürlük düzeyine ilişkin bir puanlamada bulunmaktadır. Bu kapsamda sivil özgürlükler, devletin müdahalesi olmaksızın ifade ve inanç, örgütlenme hakkı, hukukun üstünlüğü ve kişisel özgürlükler

¹⁶⁶ James D. Gwartney vd. **Economic Freedom of the World: 2010 Annual Report**. Canada: Fraser Institute, 2010, s. 1-3

olarak, siyasi haklar ise, politik sürece özgürce katılma, politikacıları belirleyebilme ve siyasi parti ve örgütlere katılma hakkı olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda, siyasi haklar soruları üç alt kategoriye ayrılmış olup; Seçim Süreci, Siyasal Çoğulculuk ve Katılım, Hükümet İşleyişi olarak belirlenmiş; Sivil özgürlükler ait sorular ise dört alt kategoriye ayrılmış ve İfade ve İnanç Özgürlüğü, Örgütlenme ve Örgütsel Haklar, Hukukun Üstünlüğü ve Kişisel Özerklik ve Bireysel Haklar olarak ifade edilmiştir. Siyasi haklar ve sivil özgürlükler olarak iki tür zaman serisinden oluşan bu veriler 1972 yılından bu yana 195 ülke için yayınlanmakta olup, ülkeler; özgür, kısmen özgür ve özgür olmayan ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Bu kapsamda, ülkelere 1 ile 7 arasında puanlar verilmektedir. Bu puanlamaya göre, 1 puanı özgür ülkeleri, 7 puanı ise özgür olmayan ülkeleri temsil etmektedir. Endekste yer alan politik haklar ve sivil özgürlükler puanlarının yıllık ortalaması 1 ile 2,5 arasında olan ülkeler özgür, 3 ile 5,5 arası olan ülkeler kısmen özgür, 5,5 ile 7 arası olan ülkeler ise özgür olmayan ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır.¹⁶⁷

Heritage Vakfı ve Wall Street Journal tarafından, 1995 yılından bu yana 185 ülkeyi kapsayacak şekilde yayımlanan Ekonomik Özgürlükler Endeksi, ekonomik özgürlüğü, herkesin emeğini ve mülkiyetlerini kendi istediği şekilde kontrol etmesini sağlayan en temel hak olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda hazırlanan endekste ekonomik özgürlüğün on bileşeni bulunmakta ve her bir bileşen ayrı ayrı 0 ile 100 arasında bir puanla ölçülmektedir. Bu kapsamda, 100 puan en yüksek özgürlük düzeyini, 0 puan ise en düşük özgürlük seviyesini ifade etmektedir. Bütün bileşenler eşit ağırlıkta olmakla birlikte, her bir bileşenden alınan puanın ortalaması alınarak o ülke için ekonomik özgürlük puanı hesaplanmaktadır. Çalışmada yer alan ekonomik özgürlüğün 10 bileşeni ise; Teşebbüs (İş Kurma) Özgürlüğü (Business Freedom) Ticaret Özgürlüğü (Trade Freedom) Mali Özgürlük (Fiscal Freedom) Hükümet Harcamaları (Devlet Harcamaları) Parasal Özgürlük (Monetary Freedom) Yatırım Özgürlüğü (Investment Freedom) Finansal Özgürlük (Financial Freedom) Mülkiyet Hakları

¹⁶⁷ Freedom House, **Freedom in the World 2013 - Methodology**, <http://www.freedomhouse.org/report/freedomworld2013/methodology> (Erişim:07.04.2014)

(Property Rights) Rüşvet ve Yolsuzluktan Muafiyet (Freedom from Corruption) İşgücü (Emek) Özgürlüğü (Labor Freedom)'dür. ¹⁶⁸

Bir kurumsal kalite göstergesi olarak kullanılan ekonomik özgürlük endekslerine ilişkin çeşitli kurumlar tarafından oluşturulan veri setlerine ilişkin yapmış olduğumuz bu açıklamalardan sonra yine pek çok çalışmada kurumsal kalite ölçütü olarak kullanılan ve ülkelerin siyasi, ekonomik ve finansal riskleri ölçen bir başka veri setinden bahsetmek istiyoruz. Söz konusu veri seti PRS Group tarafından hazırlanan Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG)'dir. Bu veri setinde Ekonomik, Politik ve Finansal Risk başlıkları altında 22 değişkene ait puanlamada bulunulmak suretiyle ülkelerin, Ekonomik, Politik ve Finansal Risk düzeyleri ile ayrıca Ülke Risk puanları belirlenmektedir. Bu çerçevede, politik risk 100 puan üzerinden, ekonomik ve finansal risk ise 50'şer puan üzerinden hesaplanmakta olup, her ülkenin bu üç kategoriden almış olduğu toplam puan ikiye bölünerek 0-100 arasında bir bileşik ülke risk skoru elde edilmektedir. Nihayet bileşik ülke risk skoru 0-49 arasında olan ülkeler çok yüksek riskli, 80-100 arasında olan ülkeler ise çok düşük riskli ülkeler olarak nitelendirilmektedirler. Siyasal Risk Endeksinde, 3 alt bileşenden ve toplam 12 puan üzerinden hesaplanan siyasi istikrar, sosyo-ekonomik şartlar, yatırım ortamı, iç çatışmalar ve dış çatışmalar ile 6 puan üzerinden hesaplanan yolsuzluk, askeri bürokrasinin siyasete etkisi, dini eksenli çatışmalar, hukuk ve kurallar, etnik kökenli çatışmalar ve demokratik hesap verilebilirlik ile 4 puan üzerinden hesaplanan bürokratik etkinlik olmak üzere toplam 12 değişken yer almaktadır. Yapılan ağırlıklandırma ve puanlama çerçevesinde ülkenin Siyasi Risk düzeyi hesaplanmakta olup, ülke risk puanında olduğu gibi 0-49 arasında olan ülkeler çok yüksek siyasi riskli, 80-100 arasında olan ülkeler ise çok düşük siyasi riskli olarak nitelendirilmektedirler. Ekonomik Risk Kategorisinde ise kişi başına düşen milli gelir, reel milli gelirin yıllık büyüme oranı, yıllık enflasyon oranı, bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı, cari işlemler dengesinin GSYİH'ya oranı değişkenleri ağırlıklandırılmış bir skala üzerinden puanlandırılmakta olup, bu şekilde ülkenin ekonomik risk puanı hesaplanmaktadır. Bu

¹⁶⁸ Terry Miller ve Anthony B. Kim. "Defining Economic Freedom" **Index of Economic Freedom 2014**, USA: The Heritage Foundation and The Wall Street Journal (Dow Jones&Company, Inc). (Ed.) Miller, Terry vd, 2014, s. 81

çerçevede ülkeler %0-%24,5 düzeyindeki çok yüksek ekonomik riskli, %40 ve üstü ise çok düşük ekonomik riskli olarak nitelendirilmektedir. Finansal Risk Kategorisinde ise, dış borçların GSYİH'ya oranı, dış borç servisinin mal ve hizmet ihracatına oranı, cari işlemler dengesinin mal ve hizmet ihracatına oranı, net uluslararası likiditenin aylık ithalatı karşılama oranı, döviz kuru istikrarı göstergeleri Ekonomik Risk Göstergelerinde olduğu gibi ağırlıklandırılmış bir skala üzerinden puanlandırılmakta olup, bu şekilde ülkenin finansal risk puanı hesaplanmaktadır. Bu çerçevede ülkeler, Ekonomik Risk Puanında olduğu gibi, %0-%24,5 düzeyindeki çok yüksek finansal riskli, %40 ve üstü ise çok düşük finansal riskli olarak nitelendirilmektedir.¹⁶⁹

Buraya kadar, kurumsal kalite göstergesi olarak kullanılan ekonomik özgürlük kavramının hesaplanmasında kullanılan veri setlerinin metodolojileri ile ICRG veri setinin metodolojisinden kısaca bahsettik. Şimdi ise tez çalışmasının uygulama kısmında kurumsal kalite göstergesi olarak kullanmayı planladığımız Dünya Yönetişim Göstergelerinin (World Governance Indicators) metodolojisinden bahsetmek istiyoruz.

İlk olarak Kaufmann, Kraay ve Zoido-Lobaton tarafından 1999 yılında 1996 yılı için geliştirilen ve sonrasında 1998 ve 2000 yılları için ikişer yıllık ve 2002 yılından sonra yıllık olarak yayınlanan Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI) 2003 yılından itibaren Daniel Kaufmann (Brooking Kurumu) Aart Kray (Dünya Bankası Kalkınma Araştırma Grubu) ve Massimo Mastruzzi (Dünya Bankası) tarafından derlenmekte olup, endüstriyel ve gelişmekte olan ülkelerdeki çok sayıda girişim, vatandaş ve uzman anketlerine katılan kişilerce oluşturulan yönetim kalitesi üzerine olan görüşleri özetleyen bir veri topluluğudur. Endeks, bu ülkelerdeki anket şirketleri, düşünce toplulukları, sivil toplum ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalara yanıt veren çok sayıda girişimci, vatandaş ve uzman görüşlerinden meydana gelmektedir. Bu endeksler elde edilirken 25 farklı organizasyona ait 31 farklı çalışmadan yararlanılmış ve diğer yandan yüzlerce bireysel değişken dikkate alınmış ve göstergeler hazırlanırken, dört farklı veri kaynağından yararlanılmıştır. Başvurulan kaynaklar, firma ve ev halkı anketleri (Afrobarometre anketleri dâhil 9 veri kaynağı,

¹⁶⁹ The Political Risk Services (PRS) Group. International Country Risk Guide Methodology. <https://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2014/08/icrgmethodology.pdf>. (Erişim:14.08.2015)

Gallup Dünya Anketi ve Küresel Rekabet Değerlendirmesi Anketi) Ticari İşletmeler Bilgi Sağlayıcıları (İktisatçı Zekâ Ünitesi, Küresel Fikir, Politik Risk Hizmetleri dâhil 4 veri kaynağı) Sivil Toplum Örgütleri (Küresel Entegrasyon, Özgürlük Evi ve Sınırsız Raportörler dâhil 9 bilgi kaynağı) Kamu Sektörü Organizasyonlarıdır. (Dünya Bankası CPIA değerlendirmeleri, Yerel Kalkınma Bankaları, EBRD Geçiş Raporu, Fransa Maliye Bakanlığı Kurumsal Profiller Veri Tabanları) ¹⁷⁰

Diğer yandan belirtmek gerekir ki, oluşturulan bahse konu endeks kapsamında yönetim kavramı, bir ülkede yönetim yetkinin uygulanmasında kullanılan gelenekler ve kurumlar olarak tanımlanmakta olup, hükümetlerin seçilmesi, yönetilmesi, değiştirilmesi süreci ile hükümetin sağlam politikalar oluşturması ve yürütmesi, yönetimin vatandaşların saygısını kazanması ve ekonomik ve sosyal etkileşimleri yöneten kurum devleti gibi unsurları ifade etmektedir. Dünya Bankası tarafından kullanılan bu endeksin göstergeleri;

1. İfade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu (Voice and Accountability)
2. Siyasi istikrar ve şiddet yokluğu (Political Stability and Absence of Violence)
3. Yönetimin etkinliği (Government Effectiveness)
4. Düzenlemelerin kalitesi (Regulatory Quality)
5. Hukukun üstünlüğü (Rule of Law)
6. Yolsuzluğun kontrolü (Control of Corruption)

Faktörleri olmak üzere altı bileşenden oluşmaktadır Bu kapsamda, her bir bileşen, - 2.5 ile + 2.5 arasında puanlandırılmaktadır. - 2,5 **en düşük kalite** düzeyini ifade etmekte iken + 2,5 ise **en yüksek kalite** düzeyini ifade etmektedir. Buna göre, eksiden artıya doğru gidildikçe, o ülkenin kurumsal yapısına ait göstergelerde olumlu bir gelişmenin olduğunu ifade edilmektedir. Hesaplanan bu altı kurumsal kalite faktörü, ülkeler arasında karşılaştırma yapmak ve zamanla değişen eğilimleri gözlemlemek için

¹⁷⁰ Daniel Kaufmann, Aart Kraay ve Massimo Mastruzzi. “The Worldwide Governance Indicators-Methodology and Analytical Issues”. **The World Bank Policy Research**, Working Paper. No: 5430, 2010, s. 2

bir araç olarak kullanılmaktadır.¹⁷¹

Bu altı yönetim (kurumsal kalite) göstergesini, ifade ettiği hususları daha iyi açıklayabilmek için üç ana başlık altında kümeleyebiliriz. Şöyle ki;¹⁷²

a)Politik Göstergeler: İfade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu ile Siyasi istikrar ve şiddet yokluğu; Bu göstergeler, seçim, hesap verilebilirlik ve yönetimin değiştirilmesi gibi hususların ölçülmesine ilişkin olarak hazırlanmıştır. Diğer yandan bu göstergeler, seçme ve izleme göstergeleri kavramlaştırılabilmektedir.

b)Ekonomik Göstergeler: Yönetimin etkinliği ile düzenlemelerin kalitesi; Bu göstergeler, kurumların verimliliği, düzenlemeler ve kaynakların yönetimine ilişkin hususların ölçülmesine ilişkin olarak hazırlanmıştır. Diğer yandan bu göstergeler, verimlilik göstergeleri kavramlaştırılabilmektedir.

c)Sosyal Göstergeler: Hukukun üstünlüğü ile yolsuzluğun kontrolü; Bu göstergeler ise, kurumlara duyulan saygı, yasal düzenlemeler ile iş dünyası, sivil toplum ve politikacılar arasındaki etkileşimlerin ölçülmesine dair olarak hazırlanmıştır. Diğer yandan bu göstergeler, saygı göstergeleri kavramlaştırılabilmektedir.

3.6. Kurumsal Kalite Faktörleri

Çalışmanın bundan önceki kısmında ifade edilenlerden de anlaşılabilceği üzere, kurumsal kalite göstergesi olarak genellikle kullanılan değişkenler, hukukun üstünlüğü, mülkiyet hakları, yolsuzluğun kontrolü, bürokratik etkinlik, etkin yargı sistemi, regülasyon, ifade özgürlüğü, politik istikrar, düzenlemelerin kalitesi, sivil, politik ve

¹⁷¹ Kaufmann vd, age, s. 2

¹⁷² Hurryvansh Aubeeluck, "Institutional Governance and Economic Growth, with special reference to Sub-Saharan Africa" **African Studies Association of Australasia and the Pacific** - AFSAAP 36th Annual Conference – Perth – Australia – 26-28 November 2013, s. 3; The World Bank Institute, **Good Governance And its Benefits On Economic Development An Overview Of Current Trends**, http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/1740479-1149112210081/2604389-1149699431307/edouardpresentation_munich_inwent.pdf s. 7

ekonomik özgürlükler gibi kavramlardır. Çalışmalarda sıklıkla kullanılan bu kavramların belirli bir metodoloji ile puanlandırılması sonucu oluşturulan veri setleri yardımıyla ülkelerin kurumsal kalite düzeylerine ilişkin önemli fikir edinilebilmekte, diğer taraftan yapılan ampirik çalışmalar ile de bu değişkenler ile araştırmaya konu temel değişken arasındaki ilişkinin düzeyi, yönü ve anlamlığı analiz edilebilmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında kurumsal kalite göstergesi olarak genel kabul görmüş ve Dünya Yönetişim Göstergelerinde (WGI) kurumsal kalite göstergesi olarak kullanılan değişkenlerden bahsetmek istiyoruz.

3.6.1. İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu

Bir kurumsal kalite değişkeni olarak İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu değişkenini açıklamadan önce söz konusu kavramlara ilişkin genel bazı bilgileri paylaşmak istiyoruz.

Bu çerçevede, ifade hürriyeti, düşünce hürriyeti düşünme ve tartışma özgürlüğü gibi pek çok farklı terim ile de ifade edilen, ifade özgürlüğü kavramı, kendini çeşitli alanlarda ifade etme, toplantı ve/veya gösteriye katılma ile örgütlenme haklarını kapsamakta¹⁷³ ve *insanın kendi düşüncelerini söz yazı ya da başka vasıtalarla başkalarına aktarabilme, onlarla paylaşabilme, yayabilme, bir düşünce, inanç, kanaat, tutum veya duyguların barışçıl yollar vasıtasıyla ifade edilmesinin serbest olması, tercihler doğrultusunda davranışlarda bulunabilme, her türlü bilgi ve fikre ulaşma, ulaşılan fikirler arasında tercih yapma, bunları dışa vurma ya da vurmama serbestisi* gibi çeşitli tanımlamaları bulunmaktadır.¹⁷⁴

Bunun yanı sıra bu kavrama dair en temel ve önemli hükümleri içeren İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde, temel bir insan hakkı olarak ifade edilmiş ve *“her ferdin fikir ve fikirlerini açıklamak hürriyetine hakkı vardır. Bu hak fikirlerinden ötürü*

¹⁷³ Mustafa Erdoğan, “Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif”, **Liberal Düşünce**, Sayı: 24, 2001, s. 8

¹⁷⁴ Evren Bozkurt ve Süleyman Dost, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü ve Türkiye”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.7. S.1, 2002, s. 47

rahatsız edilmemek, memleket sınırları mevzubahis olmaksızın malümat ve fikirleri her vasıta ile aramak, elde etmek veya yaymak hakkını içerir." şeklinde tanımlanmıştır.¹⁷⁵

İfade özgürlüğü kavramı, bilgi ve kanaatlere ulaşma özgürlüğü, fikir sahibi olma özgürlüğü, bilgi ve görüşlerini açıklama özgürlüğü, basın özgürlüğü, bilgi özgürlüğü, bilgi edinme hakkı gibi temel bazı özgürlükleri ile saydamlık, açık toplum, hesap verilebilirlik ile kurumsal yönetim gibi kavramlarla da yakın bir ilişki içerisinde bulunmaktadır.¹⁷⁶

Bu perspektiften ele alındığında ifade özgürlüğü, gerek bireyin gelişimine sağladığı katkı yanında, demokratik bir toplumsal işleyişe katılım sağlamak suretiyle toplumsal hayatın gelişimine önemli bir katkı yaratmaktadır. Bununla birlikte, ifade özgürlüğü sayesinde taleplerin özgürce ve herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmaksızın dile getirilmesi, ülkedeki yanlış uygulamaların ortadan kaldırılmasına imkan verebilmekte ve bu hususta ülkenin ve toplumun gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, yönetimin denetlenmesi ve hesap verebilirliğinin sağlanması noktasında ifade özgürlüğü önemli bir rol icra etmekte, toplumsal katılım mekanizmaları ile bireysel ve toplumsal özgürlüğün gelişmesine/genişlemesine imkan tanımaktadır.¹⁷⁷

Buraya kadar ifade edilenlerden anlaşılacağı üzere, kişinin gelişiminin asli şartlarından birisi olarak kabul edilen ifade özgürlüğünün, ülkelerin gelişimi için de önemli ve gerekli olduğu aşikardır. Zira ifade özgürlüğünün tesis edilmesi, korunması ve sürdürülmesi noktasındaki çabalar esasen ülkelerin hesap verilebilir ve katılımcı demokratik yapının gelişimine olumlu yönde katkı sağlayan değişkenler olarak gerek

¹⁷⁵ UNICEF, Universal Declaration of Human Rights, <http://www.unicef.org/turkey/pdf/gi17.pdf> (Erişim:08.05.2015)

Maddenin İngilizce orijinali şöyledir: "Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers."

¹⁷⁶ Firuz D. Yaşamış, "Anayasa Hukuku ve İnsan Hakları Açısından Bilgi Edinme Hakkı", s.2-3, http://www.bilgiedinnehakki.org/doc/Anayasa_Hukuku_ve_Insan_Haklari_Acisindan_Bilgi_Edinme_Hakki_F_Yasamis.pdf (Erişim:21.03.2015)

¹⁷⁷ Özcan Özbey, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları", **TBB Dergisi**, 2013, s. 43-45

siyasi hayatı gerekse de büyük ölçüde bu hususlar çerçevesinde şekillenen ekonomik hayatı önemli oranda etkilemektedir, diyebiliriz.¹⁷⁸

Bunun yanı sıra diğer kavram olan hesap verme sorumluluğu ise bir kişi, kurum, kuruluş ve/veya devletin yapmış ve yapmakta olduğu işlem ve eylemler nedeniyle kendisi haricinde bir başka kişi, kurum, kuruluş ya da organa açıklama yapması, cevap vermesi şeklinde tanımlanabilir. Bu anlamda, hesap verme sorumluluğu, şeffaf bir yönetim kültürünün oluşturulması ile yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi noktasında önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Hesap verme sorumluluğunda temel amaç suistimallerin kontrol altına alınması, kamu kaynaklarının hukuka ve etik kurallara uygun olarak kullanımının güvence altına alınması şeklinde özetlenebilir. Hesap verebilirlik, başka bir otoriteye açıklamada bulunulması maksadıyla dışsal olup, taraflar arasında karşılıklı etkileşim gerektirmekte bunun yanı sıra, diğer otoritenin hesap sorma hakkının da kabul edilmesi hususlarını içermektedir. Hesap verebilirlik, içsel ve dışsal hesap verme sorumluluğu şeklinde bir ayrımın yanı sıra siyasi, idari, hukuki, profesyonel ve demokratik hesap verme sorumluluğu diğer yandan dikey ve yatay hesap verme sorumlulukları şeklinde çeşitli tasniflere tabi tutulabilir.¹⁷⁹

Hesap verme sorumluluğu, yönetim erki içerisinde yer alan denetim mekanizmaları ile kaynakların kullanımının kontrol altında tutulması amaçlanıyor ise içsel bir hesap verme sorumluluğundan bahsedilebilir. Diğer yandan, halkın çeşitli yollar ile yönetim erkini izlemesi ve kontrol altında tutması ise dışsal bir hesap verme sorumluluğu olarak açıklanabilir.¹⁸⁰ Yapılan tasnifler konunun kavramsallaştırılması ve anlamlandırılabilmesi maksadıyla önemli olup, muhteviyatı itibariyle çeşitli farklılıklar

¹⁷⁸ “İfade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu” ile “siyasi istikrar ve şiddet yokluğu” kurumsal kalite değişkenleri çoğu kez demokrasi değişkenini ifade edecek şekilde çalışmalarda kullanılmaktadır. Bu çerçevede yapılan ampirik çalışmalarda, demokrasi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunduğu yönünde sonuçlara ulaşıldığı gibi herhangi bir ilişki olmadığı yönünde de sonuçlara ulaşılmıştır. Diğer yandan, ekonomik büyümenin gerçekleşeceğini akabinde demokrasinin gelişeceğini belirten çalışmalarda bulunmaktadır hatta büyümenin hızlandırılması için demokrasinin belirli bir düzeyde tutulması gerektiğine dair sonuç bildiren çalışmaların da bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Demirtaş, age, s. 71-86

¹⁷⁹ Bilal Eryılmaz ve Hale Biricikoğlu, “Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik”, **İş Ahlakı Dergisi**, Mayıs 2011, Cilt 4, Sayı 7, s. 21-27

¹⁸⁰ The World Bank Institute, age, s. 3

göstermekle, esasen hesap verme sorumluluğu, hesap soran ve sorulan arasındaki ilişkiyi belirlemekte olup, bu sayede kendisine sorumluluk ve yetki devredilenlerin bu sorumluluklarını öngörüldüğü şekilde yerine getirilip getirilmediğinin değerlendirilmesi imkanı ortaya çıkmaktadır.¹⁸¹

Bu çerçevede, bir kurumsal kalite değişkeni olarak İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu; siyasi katılım, ifade özgürlüğü, örgütlenme hakkı, basın özgürlüğü, sivil özgürlükler, siyasi ve insani haklar, demokratik hesap verebilirlik gibi geniş bir kavramsal çerçeveyi ifade eden ve ülke vatandaşlarının kendi yöneticilerini seçip seçemedikleri, söz konusu yönetim tarafından siyasi haklara ve sivil özgürlüklere ne derece saygı duyulduğu, ülkedeki basın özgürlüğünün düzeyi gibi hususları ve bu hususların siyasi sürece olan etkilerinin ölçüldüğü bir değişken, olarak belirtilebilir.¹⁸²

3.6.2. Siyasi İstikrar ve Şiddet Yokluğu

Bir kurumsal kalite değişkeni olarak Siyasi İstikrar ve Şiddet Yokluğu kavramını açıklamadan işbu kavramlara ilişkin genel bazı bilgileri paylaşmak istiyoruz.

Bu çerçevede siyasal istikrar, siyasi iktidarın, halktan aldığı meşru yetki çerçevesinde hukuki düzenlemelerde bulunması, istikrarlı bir yönetimde bulunması ve yaptığı işlerde halkın desteğine önem vermesi olarak tanımlanabilir.¹⁸³

Siyasal istikrar kavramına esasen düzen ve süreklilik kavramlarının egemen olduğu olarak ifade edilebilir. Şöyle ki, siyasal sistemin şiddeten, zorlamadan ve yıkıcılıktan uzak olması ile siyasal sistemin temel unsurlarının sıklıkla değişmemesi ve siyasal süreci kesintiye uğratacak müdahalelerde bulunulmaması gibi unsurlar siyasi istikrara dair önemli hususlar olarak ön plana çıkar. Kavramı açıklamak üzere kullanılan süreklilik ve düzen kavramları siyasi iktidarın değişmezliğini değil gayri meşru ve

¹⁸¹ Erdoğan Kesim, “Bir Etik Davranış İlkesi Olarak Hesap Verebilirlik (Hesap Verme Sorumluluğu)” <http://www.etikturkiye.com/etik/kamu/4ErdoganKesim.pdf>, s. 270

¹⁸² Kaufmann vd, age, s. 4

¹⁸³ Mahfi Eğilmez, “Siyasal, Sosyal ve Ekonomik İstikrar”, <http://www.mahfiegilmez.com/2014/03/siyasal-sosyal-ve-ekonomik-istikrar.html> (Erişim:12.03.2015)

şiddete başvurulmak suretiyle siyasi istikrarın bozulmasını açıklamak üzere kullanılmaktadır. Esasen süreklilikten ve düzenden kasıt görece bir ölçüt olarak ifade edilmiştir. Çünkü siyasi kurumların ve siyasi aktörlerin sık sık değişmemesi de siyasal istikrarın bir unsuru olarak değerlendirilmektedir.¹⁸⁴

Bu çerçevede, siyasi istikrarsızlık ise siyasal şiddetten kaynaklanan ölümler, darbeler, toplumsal şiddet ve ayaklanmalar nedeniyle siyasi istikrarın sürdürülemediği bir süreci ifade etmektedir. Ve fakat belirtmek gerekir ki, mevcut siyasal sistemin sosyo-ekonomik ortamının değişmesi durumunda, yine istikrarın sürdürülebilmesi, temel değerlerin korunabilmesi ve sürekliliğin sağlanabilmesi için siyasi süreçlerde ve bu süreçlere katılımlarda değişiklikler yapılması da elzemdir. Ancak, ifade edilen bütün bu zaruri değişim süreçlerinin de maksadı yine siyasi istikrarın sürdürülebilmesi olduğunu, belirtmek gerekir.¹⁸⁵

Bu eksen den bakıldığında, siyasi istikrarsızlık kavramında iki önemli nokta göze çarpmaktadır. Bunlar mevcut anayasanın savaşlar, devrimler, darbeler ve illegal yollar ile düşürülmesi ve/veya değiştirilmesi; bir diğeri ise anayasal düzen içerisinde olmakla birlikte siyasi kutuplaşma, koalisyon hükümetleri, hükümetlerin kısa aralıklarla değişimi gibi noktalar olarak ön plana çıkmaktadır.

Siyasi istikrarsızlık, bir ülkenin siyasi ve sosyal yapısını etkilediği ölçüde ekonomik yapısında da önemli sorunların çıkmasına sebebiyet verebilmektedir. Şöyle ki, siyasi istikrarsızlık nedeniyle belirsizliğin ortaya çıkması gerek politika üreticilerinin gerekse de ekonomik birimlerinin karar alma konusunda problemler yaşamalarına ve böylelikle de uygun olmayan kararlar almak ve uygulamada bulunmak durumunda kalmalarına sebebiyet vermektedir. Politika yapıcılarının bilhassa uzun vadeli kararlar alma konusunda yaşadıkları sıkıntılar, ekonominin diğ er aktörlerini de doğrudan etkilemektedir. Diğ er yandan siyasi istikrarsızlığın ekonomik performansı etkilediği bir diğ er husus ise, siyasi istikrar ile aynı eksen de gelişme gösteren yatırımlar ve bunun

¹⁸⁴ Meltem Dikmen Caniklioğlu, "Seçim Sistemlerinin Siyasi İstikrarın Sağlanmasındaki Rolü", http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg16/caniklioglu.pdf, s. 18 (Erişim:22.04.2015)

¹⁸⁵ Caniklioğlu, age, s. 19

etkilediği milli gelir gelişimidir. Siyasi istikrarsızlık¹⁸⁶ dönemlerinde öngörülebilirlik eksikliği nedeniyle kamu yatırımlarının etkin bir şekilde yapılamaması, bütçenin daha ziyade tüketim harcamalarına tahsis edilmesi ve yükselen borç stokları gibi nedenlerle ülke ekonomisi ciddi bir darboğaza sürüklenebilmektedir. Ancak, siyasi istikrarsızlığın azalması durumunda belirsizlikler azalacak, bunun sonucunda da yatırımlar ve ekonomik büyüme artış gösterecektir.¹⁸⁷

Bütün bu ifade edilenler çerçevesinde bir kurumsal kalite değişkeni olarak Siyasi İstikrar ve Şiddet Yokluğu; ülkede mevcut yönetimin meşru olmayan veya şiddet içerikli yollarla görevden uzaklaştırılması olasılığını içeren işbu gösterge, ülke için şiddet, terör, hükümet istikrarı, askeri kanadın siyasetteki etkinliği ile dinsel ve etnik gerilimler gibi pek çok farklı değişken çerçevesinde elde edilen bilgiler çerçevesinde oluşturulmuş bir hesaplamayı yansıtmaktadır.¹⁸⁸

3.6.3. Yönetimin Etkinliği

Bir diğer kurumsal kalite değişkeni olan Yönetimin Etkinliği, daha önce ifade edildiği üzere Düzenlemelerin Kalitesi değişkeni ile birlikte ekonomik (verimlilik) kurumsal kalite göstergeleri olarak adlandırılmaktadır.

Bu çerçevede, etkinlik kavramı iktisadi anlamda verimlilik kavramına eşdeğer bir şekilde tanımlanmış olup, etkin yönetim kavramı ise bu perspektiften ele alındığında, en az çaba ve maliyet ile en çok sonuç elde etme kapasitesine sahip yönetim olarak tanımlanabilir. Küresel ekonomide meydana gelen değişimler çerçevesinde yönetim kavramının, devleti (state) yönetmekte olan hükümete (government) karşılık gelmekte ve ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleşmesinde, yönetimin ortak, hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı olarak önemli bir rolünün bulunduğu ifade

¹⁸⁶ Siyasi istikrarsızlık ve ekonomik büyüme ilişkisine dair bir değerlendirme için bkz.

Alberto Alesina vd, “Political Instability and Economic Growth” **Journal of Economic Growth**, 1(2)1996, s. 189-211.

¹⁸⁷ Hatice Karahan ve E. Tanas Karagöl, “Ekonomik Performansın Temel Taşı: Siyasi İstikrar”, **Seta Perspektif**, Sayı:41, Mart 2014, s. 1-3

¹⁸⁸ Kaufmann vd, age, s. 4

edilmektedir. Bu çerçevede etkin yönetim -ki burada ifade edilen minimalist bir yönetim değildir- mal ve hizmetlerin sağlanması için gerekli pazarların gelişmesine ve insanların daha sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürmelerine imkan sağlayan düzenlemelerde bulunan yönetim olarak tanımlanmaktadır.¹⁸⁹

Bu perspektiften ele alınacak olur ise, etkin yönetim, makro ekonomik amaçlara ulaşma noktasında, piyasayı şekillendiren veyahut kontrol eden devlet değil, bilakis işbu amaçlara ulaşılabilmesi için piyasayı destekleyici ve tamamlayıcı devlet olarak tanımlayabiliriz. Kamu hizmetlerini etkin ve düzenli bir şekilde planlayan, bu sayede halkın daha mutlu ve sağlıklı bir yaşam sürmesine olanak sağlayan etkin devlet, diğer yandan ekonomik hayatın canlanması için de çeşitli kurallar ve kurumların oluşmasına imkân tanımaktadır. Buna göre, etkin bir yönetimin tesisi için toplum yararını gözeten kaliteli düzenlemelerde bulunulması, kullanılan araç ve yöntemler ile amaçların vatandaşların yararına olması, diğer paydaşların rollerinin ayrıştırılması, katılımcılığın sağlanması, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve bu hususların en etkin, ekonomik ve verimli şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.¹⁹⁰

Bu anlamda etkin yönetim kavramı ile sadece devlet kurumlarının performansı değil, bunun yanı sıra, diğer ekonomik aktörlerin de devlet mekanizması ile birlikte sorunlara çözüm üretme kapasiteleri ifade edilmekte olup, etkin devlet¹⁹¹ toplumun her kesiminin süreçlere katılımı sağlanmakta ve böylelikle katılımcı uygulamalarda bulunulabilmektedir. Bu bağlamda, sivil toplum devlet ilişkilerinin artırılması ile sivil toplumun geliştirilmesi yönünde yol gösterici olunması önem arz etmekte olup, esasen bu husus etkin devletin önemli yönetim araçlarından birisi olan yönetişim olgusunu da işaret etmektedir.

Bu noktada, Dünya Bankası tarafından geliştirilen etkin devlet yaklaşımını ve bu kavramın içerdiği temel hususları ifade etmekte fayda görüyoruz. Şöyle ki, Dünya

¹⁸⁹ Ajay Chibber, "The State in a Changing World", **Finance & Development**, 1997, s. 17

¹⁹⁰ Demokan Demirel, "Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: "Etkin Devlet", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 60, s. 113-114

¹⁹¹ Bu konu hakkında bkz. World Bank, **World Development Report 1997: Refocusing on the Effectiveness of the State**, June 1997, s. 29-38

Bankası, “*Dünya Kalkınma Raporu 1997:Değişen Dünya’da Devlet*”¹⁹² başlıklı Raporunda, her ülkenin sahip olduğu farklı ve özel şartları sebebiyle birbirinden farklılık gösteren devlet büyüklüklerine ihtiyaçları olduğunu, bu konuda her ülkenin kendine en uygun olan devlet büyüklüğünü kendisinin belirlemesi gerektiğini ve fakat önemli olanın devletin büyüklüğü ne nispette olur ise olsun üstlenmiş olduğu fonksiyonları etkin bir şekilde yerine getirmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir etkinlik ölçümü yapılabilmesi için girdi ve çıktı yaklaşımı çerçevesinde bir değerlendirmede bulunulmalıdır. Devletin olduğu bir etkinlik ölçümünde ise girdinin ve çıktının ne olacağını belirlemek önem arz etmektedir. İlk olarak bakıldığında devlet için girdi vergi gelirleri çıktı ise kamu harcamaları olarak ifade edilebilir. Ve fakat etkin devletin ekonomik performansa etkisini değerlendirebilmek için girdi ve çıktı değişenleri farklı bir şekilde tanımlamak gerekeceği açıktır. Buna göre, girdiyi kamu harcamaları çıktıyı ise milli gelirden meydana gelen artış diğer bir ifade ile ekonomik büyüme olarak tanımlayabiliriz.¹⁹³

Buna göre, etkin devleti, -büyüklüğü, yönetim şekli ve sair değişkenleri bir kenara bırakır isek- en yüksek düzeyde ekonomik büyümeye imkân sağlayacak şekilde kamu harcamalarını gerçekleştiren devlet olarak tanımlayabiliriz. Ancak ifade ettiğimiz bu hususlar da başlı başına devletin etkinliğini¹⁹⁴ belirleyecek bir veri üretmeyebilir. Zira sadece girdi-çıkıtı analizi, ekonomik büyümenin kalkınmaya dönüştürülmesi ve gelirin adil bir şekilde dağıtılmak suretiyle toplumsal refahın artırılması yönünde doğrudan bir sonuç sunmamaktadır. Diğer yandan, yönetimin etkinliği değişkeni, hem uygulanan siyasetin geçerliğini hem de eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetlerin kalitesine dair hesaplamalarda da bulunmakta olup, beşeri sermayenin gelişimi için bu hususlar oldukça önemlidir. Bu çerçevede, daha iyi eğitim ve sağlık şartlarına erişmiş beşeri sermayenin bulunduğu ülkelerin ekonomik büyüme performanslarının yüksek

¹⁹² World Bank, **World Development Report 1997: The State in a Changing World**, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5980> (Erişim:14.04.2015)

¹⁹³ Mehmet Cahit Güran ve Selçuk Cingi, “Devletin Ekonomik Müdahalelerinin Etkinliği”, **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi** (3) 2002, s. 58

¹⁹⁴ Devletin ekonomik hayata müdahalelerinin etkinliğine ilişkin bulgular için bkz. Güran ve Cingi, agm, s. 73-78

olacağı değerlendirilmekle, bu husus işbu kurumsal kalite değişkeninin ekonomik performans ile ilişkisine dair önemli bir köprü vazifesi görmektedir.

Bu çerçevede, kamu yönetiminde etkinliğin temel amacı; kaynakların etkin, ekonomik ve verimli şekilde kullanılması, hesap verme sorumluluğunun, toplumsal katılımın güçlendirilmesi, etkin kaynak dağılımının sağlanması, kamu hizmetlerinin sunumunda kalite anlayışının ve bu amaca yönelik yöntemlerin yerleştirilmesi ile bu sayede toplumsal taleplere hızla cevap verilebilmesi, diğer yandan mal ve hizmetlerin doğrudan sunumu ile değil buna erişimin kolaylaştırılmasını sağlayan mekanizmalar ile sürdürülebilir ekonomik performansın gerçekleştirilmesidir.¹⁹⁵

İfade edilen tüm bu hususlar çerçevesinde, bir kurumsal kalite değişkeni olarak Yönetimin Etkinliği kavramı; kamusal hizmetlerin kalitesi, kamu çalışanlarının yeterliliğini, kamu görevlilerinin politik baskılardan bağımsızlığını, politikaların oluşturulması ve yürütülmesi ile hükümetin bu politikalara bağlılığını, hükümetin politika vaatlerini yerine getirmedeki güvenilirliğini ifade etmektedir.¹⁹⁶

3.6.4. Düzenlemelerin Kalitesi

Bir başka kurumsal kalite değişkeni olan Düzenlemelerin Kalitesi, daha bir önceki fasılda izah edilen Yönetimin Etkinliği değişkeni ile birlikte ekonomik (verimlilik) kurumsal kalite göstergeleri olarak adlandırılmaktadır.

Bu kurumsal kalite göstergesinin İngilizce ifade şekli “Regulatory Quality“ olup, iktisat literatüründeki kullanımı bağlamında düzenleme kavramı, bir ülkenin ve piyasa hayatına yönelik ve esasen o ülkenin ekonomik yapısını ve çerçevesini belirleyen yasa, tüzük, yönetmelik vb. oluşan mevzuat külliyatına karşılık gelmektedir.

¹⁹⁵ Demirel, age, s. 114

¹⁹⁶ Kaufmann vd, age, s. 4

Özellikle küreselleşme, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı, çeşitli bölgesel ve küresel birliklere entegrasyon gibi süreçler özellikle ekonomik hayatının tanzimine yönelik düzenlemelerin niteliği ve kalitesi ile standartizasyonu konusunda farklı yaklaşımlar ve reform gerekliliklerini ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Diğer yandan yapılan bu düzenlemelerin kalitesinin nasıl ölçüleceği hususu bir takım sorunlar barındıran bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak OECD üye ülkeler için hazırlanmış olduğu “*Guiding Principles for Regulatory Quality and Performance*” adlı Raporu ile iyi bir düzenleme için gereken şartlar belirlenmiş bulunmaktadır. Bu raporda ifade edilen hususlara kısaca göz atmak gerekirse, iyi bir düzenleme meydana getirebilmek için;¹⁹⁷

a)Uygulamaya yönelik amaçların ve çerçevelerin net bir şekilde belirlenmesi, düzenleyici reformların siyasi düzeyde kabul görmesi,

b)Verimli ve etkili bir şekilde belirlenen hedeflere uygun olmasını sağlamak için sistematik olarak gözden geçirilmesi ve etkilerinin düzenli olarak değerlendirilmesi, gerekmesi halinde kapsamı, etkinliği ve rekabet politikasının denetiminin güçlendirilmesi,

c)Düzenlemelerin, uygulama görevinin bir düzenleyici kurumda bulunması ile düzenleyici süreçlerin şeffaf ve ayırım gözetmez bir yapıda olması,

d)Rekabeti ve verimliliği teşvik etmesi, toplumsal maliyetleri de dikkate alınarak hazırlanan gerçekçi hesaplamalar ile toplum yararına fayda sağlaması, bu yapılırken tarafların da görüşlerinin alınması,

e)Serbest ticaretin önündeki gereksiz düzenleyici engelleri kaldırması, diğer yandan liberal politikalar vasıtasıyla yatırımların artmasının ve piyasa entegrasyonunun geliştirilmesinin böylelikle ekonomik verimlilik ve rekabeti güçlendirmesinin sağlanması,

f) Diğer politika amaçları tutarlı olması ve bu hedeflere ulaşmak için politikalar geliştirmesi,

Şeklinde temel bazı kıstaslar öngörmüş ve belirlemiş bulunmaktadır.

¹⁹⁷ OECD, *Guiding Principles for Regulatory Quality and Performance*, s.3-8, <http://www.oecd.org/fr/reformereg/34976533.pdf>

Bu hususlar nazarı itibara alınarak, Düzenlemelerin Kalitesi değişkeni esasen, iş ve piyasa hayatını yönelik kontroller bütünüyle ilgili olup, diğer bir ifade ile bu değişken mal ve hizmet piyasasında, bankacılık ve finans sisteminde ve iş ve ticaret hayatındaki hükümet kontrollerini ifade etmektedir, diyebiliriz.

Bu noktada, genel çerçeveyi belirtmek üzere bir takım düzenlemeleri ifade etmek gerekmektedir. Buna göre, devlet, özel sektörü, kredi piyasasını ve işgücü piyasasını regüle etmek maksadıyla, bir işe başlamak, ruhsat almak ya da işi kapatmak için kurallar koyabilir, fiyat kontrolleri uygulayabilir, miktar ve fiyat kısıtlamaları getirebilir, mülkiyet haklarını güvence altına alabilir, yatırımlar ve döviz kurları üzerinde tasarrufta bulunabilir, kredi imkânlarının genişlemesini sağlayabilir, faiz oranlarını denetleyebilir, asgari ücret tanımlayabilir, işe almaya ve çıkarmaya yönelik kısıtlar ve kolaylıklar belirleyebilir, işsizlik parasından yararlanmaya yönelik teşvikler belirleyebilir, zorunlu askerlik gibi uygulamalarda bulunabilir, gümrük tarife oranlarını değiştirebilir, çalışma saatlerini değiştirebilir, para arzına müdahale edebilir, dış ticarete tarife ve tarife dışı kısıtlar vb. koyabilir.¹⁹⁸

Görüldüğü üzere, devlet ekonomik yapının gelişmesi/değişmesi maksadıyla düzenleme yapma yetkisi ve kudretine sahip bulunmaktadır. Bu yetkinin sınırları, ülkeyi yönetenlerin politik vizyonu ve tercihleri ile toplumsal baskı, talep ve beklentiler belirler. Ve fakat yapılan/yapılması planlanan tüm bu düzenlemelerin esas maksadı, ekonomik gelişmenin ve performansın artırılmasına yönelik olmaktadır/olmalıdır. Zira ekonomik performansa tevîl etmeyen bir düzenlemenin yapılması yukarıda ifade edildiği üzere iyi bir düzenleme olmayacağı gibi toplumsal bir tepki doğuracağı da açıktır. İyi bir düzenlemede bulunulması halinde ise kaynakların etkin, ekonomik ve verimli kullanılması teşvik edilecek, rekabet ve verimlilik artışı sağlanacak, kaynakların etkin dağıtılmasına neden olan bu durumda böylelikle ekonomik performansın artırılması teşvik edilecektir. Tüm bunlar gerçekleşirken toplum yararı göz önünde

¹⁹⁸ Düzenlemeler hakkında detaylı bilgi için bkz. James Gwartney vd, **Economic Freedom Of The World 2015 Annual Report**, Fraser Institute, <http://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2015.pdf> (Erişim: 16.08.2015)

bulundurularak yapılan bu iyi düzenlemeler aynı toplumsal refah artışını da sebebiyet verecektir.

Bu hususlar çerçevesinde, bir kurumsal kalite değişkeni olarak Düzenlemelerin Kalitesi kavramı; fiyat kontrolleri ve yetersiz banka denetimleri gibi piyasayı teşvik edici uygulamalar ile hem de dış ticaretin ve iş ortamının gelişmesini sınırlayan uygulamaları kapsayan, hükümetin sağlam politikalar oluşturma ve bunları uygulama böylelikle de özel sektörü kalkındırma maksatlı düzenlemeleri ifade etmektedir.¹⁹⁹

3.6.5. Hukukun Üstünlüğü

Yolsuzluğun Kontrolü değişkeni ile birlikte sosyal kurumsal kalite göstergeleri olarak ifade edilen Hukukun Üstünlüğü kavramına ilişkin, öncelikle bazı genel bilgileri ifade etmek akabinde kurumsal kalite değişkeni olarak Hukukun Üstünlüğü kavramını tanımlamak istiyoruz.

Bu çerçevede, hukuk kavramı literatürde, "*kişi(ler) ile devlet arasındaki ilişkileri düzeyleyen ve devletçe yasalara göre yaptırıma bağlanan kurallar bütünü*" olarak tanımlanmış olup, bireylerin yapabilecekleri ve yapamayacaklarını belirten bu kavram, kişinin özgürlük alanını da belirlemektedir.²⁰⁰ Bu çerçevede, toplumsal hayatın tanzim edilebilmesi, barış içinde sürdürülebilirliği ve toplumsal gelişimin sağlanabilmesi için hukukun tüm boyutlarda tesisi ve üstünlüğünün sağlanması önem arz etmektedir.²⁰¹

Diğer yandan, bu kavram sadece politik ve hukuki literatürde değil sosyal bilimlerin pek çok alanında çeşitli şekillerde tanımlanmakta/kullanılmakta, araştırmalarda açıklayıcı bir değişken olarak referans alınmaktadır. Ancak, belirtmek gerekir ki, hukukun üstünlüğü kavramının, hukuk düzeninde belirli bir tanımlı

¹⁹⁹ Kaufmann vd, age, s. 4

²⁰⁰ Yılmaz Aliefendioğlu, "Hukuk-Hukukun Üstünlüğü-Hukuk Devleti", **Ankara Barosu Dergisi**, 2001-2, s. 29

²⁰¹ Said Vakkas Gözlügül, "Uluslararası Hukuk Boyutuyla Hukukun Üstünlüğü", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** C. XVII, Y. 2013, Sa. 1-2, s. 1425

bulunmadığı gibi yapılan tanımlamalarda da bir ittifak bulunmamakta, kavramın unsurları, kapsamı, faydaları gibi hususlarda doktrinde tartışmalar yer almaktadır.²⁰²

Hukukun üstünlüğü kavramı, hukuk literatüründe, adaletin tesisi ve yönetilmesi, güvenlik ve düzen gibi pek çok farklı parametre üzerinden anlamlandırılmaktadır. Temel bir tanımlama yapacak olursak, hukukun üstünlüğü, devletin tüm organlarının hukuk ile çizilen kurallar çerçevesinde sınırlandırılmış olmasıdır. Zira yasama, yürütme ve yargı erkleri, hukuk ile sınırlandırıldığı müddetçe kişinin temel hak ve özgürlükleri güvene altına alınabilecek, keyfi uygulamaların önüne geçilebilecektir.²⁰³

Esasen hukukun üstünlüğü kavramı, hukuk devleti ilkesinin pek çok unsurundan birini ifade etmekle, ne hukuk devletinin tam olarak karşılığıdır ne de hukuk devletini ifade eden eşanlamlı bir kavramdır. Zira hukuk devleti, hukukun üstünlüğünü sağlayan ve koruyan yönetim biçimi olarak daha genel bir çerçeveyi ifade eder.²⁰⁴ Bu bağlamda, hukukun üstünlüğünün kapsam ve sınırı yasama organının işlemleri ve yürütme organının işlem ve eylemleri olarak ifade edilebilir.²⁰⁵

Hukukun üstünlüğünü sağlayan ve koruyan bir kavram olarak ifade ettiğimiz hukuk devleti ise, kanunilik, güçler ayrılığı, temel kişi hak ve özgürlüklerinin tanımlanması, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı, yargı denetimi, saydam ve açık yönetim, kanun önünde eşitlik, yargı bağımsızlığı vb. çeşitli unsurlara sahip bulunmakla, tüm bu hususlar çerçevesinde şekillenen bir ortamda hukukun üstünlüğünün mümkün olabileceği ifade edilmektedir. Hukukun üstünlüğü, hukuk devletinin bir niteliği olmakla ancak hukuk devletinin unsurlarının varlığıyla sağlanabilmektedir.²⁰⁶

²⁰² Gözlügül, agm, s. 1431

²⁰³ Aliefendioğlu, agm, s. 30

²⁰⁴ Aliefendioğlu, agm, s. 31

²⁰⁵ Zeki Hafizoğulları, "Türk Hukuk Düzeninde "Hukukun Üstünlüğü Prensibi" Sorunu", **Ankara Barosu Dergisi**, 2001-2, s. 23,24, 30

²⁰⁶ Aliefendioğlu, agm, s. 31-35

İfade ettiğimiz tüm bu hususlardan sonra günümüzde kullanılan hali ile iki farklı temel tasnif çerçevesinde kavramı tanımlamanın daha uygun olacağını belirtmek isteriz. Bu bağlamda, dar anlamda hukukun üstünlüğü, kamu görevlerinin ve bireylerin hukuka bağlı olmaları, hukuk kuralları çerçevesinde hareket etmelerini, toplumda yapılan herşeyin ve yapan herkesin hukuka bağlı olmasını ifade etmekte olup, geniş anlamda kavram, biraz önce ifade ettiğimiz hususlara ek olmak üzere, insan hak ve özgürlükleri, demokrasi, adalet gibi genel prensipler ile açık, serbest ve istikrarlı bir ekonomik sisteme dair de gereklilik ifade etmektedir. Tanımlamalar çerçevesinde, hukukun üstünlüğü kavramının en temel unsuru olarak insan hak ve özgürlüklerinin devlet tarafından çeşitli mekanizmalar ile koruma altında alınmasıdır, diyebiliriz. Bu temel unsura ek olarak, bağımsız ve tarafsız yargı, kanun önünde eşitlik, adil yargılanma hakkı, adil ve açık bir seçim sistemi gibi unsurlar da hukukun üstünlüğü kavramını güçlendiren diğer hususlar olarak ön plana çıkmaktadır. Devletin hukukun üstünlüğünü hâkim kılmasında birey ve toplum lehine gerek siyasi, gerek sosyal gerekse de ekonomik yararların sağlanması amaçlanmaktadır.²⁰⁷

Diğer yandan, hukukun üstünlüğünün bütün araçları ile tesis edildiği bir hukuk devleti, insan hak ve özgürlüklerini, mülkiyet haklarını²⁰⁸ (*bireylerin kendi emekleri ve sahip oldukları mal ve hizmetler ve bunların üzerinde kazandıkları haklardır*. D. North-2010) ve sözleşmelerin güvence altına alması (uygulanabilirliği)²⁰⁹ nedeniyle özellikle işlem maliyetleri üzerinde tesirde bulunarak, ekonomik performans üzerinde önemli etkide bulunmaktadır. Esasen ifade edilen bu hususlar, hukukun üstünlüğü kavramının bireysel hakların korunması ve sözleşmelerin uygulanması temelinde ekonomik performans ile ilişkisinin bağlantı noktasına işaret etmektedir.

²⁰⁷ Gözlügül, agm, s. 1431-1433

²⁰⁸ Mülkiyet Hakları Teorisi hk geniş bilgi için bkz.

Armen Alchian “Some Economics of Property Rights” **II Politico**, Sayı: 30, 1965, s. 816-829.

Harold Demsetz “Toward a Theory of Property Rights” **The American Economic Review**, Cilt: 57, Sayı: 2, 1967, s. 347-359.

Armen Alchian ve Harold Demsetz “The Property Right Paradigm” **The Journal of Economic History**, Cilt: 33, Sayı: 1, 1973, s. 16-27.

²⁰⁹ Sözleşmelerin Uygulanabilirliği ve Ekonomik Performans İlişkisine dair bkz.

Daron Acemoğlu ve Simon Johnsson, “Unbundling Institutions”, **The Journal of Political Economy**, Cilt: 113, No: 5, 2005, s. 949-995.

Satu Kähkönen ve Patrick Meagher, “Contract Enforcement and Economic Performance”, **Journal of African Finance and Economic Development**, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 9-30

Bu perspektif dâhilinde, hukukun üstünlüğü kavramı ile ekonomik kalkınma arasında ilişkileri inceleyen pek çok çalışma bulunmakta olup, bu bağlamda yapılan bir çalışmada söz konusu ilişki dört ana başlık altında ele alınarak değerlendirilmektedir. Şöyle ki; Hukukun Üstünlüğünün, Kişi Güvenliği; Mülkiyet Hakları ve Sözleşme Hürriyeti; Hükümetlerin Kontrolü; Yolsuzluk başlıkları altında, hukukun üstünlüğünün ekonomik performansa dair etkileri -çeşitli yazarların çalışmalarından yararlanılmak suretiyle- analiz edilmektedir.²¹⁰

İfade ettiğimiz tüm bu hususlar çerçevesinde, hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, gerek kişi güvenliğinin tesis edilmesi, gerek hükümetlerin keyfi uygulamalarının sınırlandırılması, gerek kişi hak ve özgürlüklerinin sağlanması ve mülkiyet haklarının güvence altına alınması ile sözleşmelerin uygulanabilir olmasının sağlanması suretiyle ekonomik büyüme ve refaha önemli oranda tesir etmektedir, diyebiliriz.

Buna göre, bir kurumsal kalite değişkeni olarak Hukukun Üstünlüğü kavramı; güven, kanunlara uyma, suç işleme sıklığı, adli sistemin etkinliği ve tahmin edilebilirliği, sözleşmelerin uygulanabilirliği gibi çeşitli değişkenleri içermekle, toplumun kuralları benimseme ve uyma hassasiyetleri ile suç ve şiddete başvurma ihtimallerini, mülkiyet hakları güvencesini, sözleşmelerin uygulanabilirliğine dair mekanizmaların kalitesi ile polis ve mahkemelerin etkin ve tarafsız şekilde çalışmasına dair bir ölçümü ifade etmektedir.²¹¹

3.6.6. Yolsuzluğun Kontrolü

Hukukun Üstünlüğü değişkeni ile birlikte sosyal kurumsal kalite göstergeleri olarak ifade edilen Yolsuzluğun Kontrolü değişkenine ilişkin olarak öncelikle bazı

²¹⁰ Stephan Haggard ve Lydia Tiede, “The Rule of Law and Economic Growth: Where Are We?”

For Presentation at The University of Texas School of Law Conference on Measuring the Rule of Law, March 25-26, 2010, s. 1-43

²¹¹ Kaufmann vd, age, s. 4

metodolojik açıklamalardan bahsedilecek akabinde ise bir kurumsal kalite değişkeni olarak kavramın tanımlanması cihetine gidilecektir.

Bu çerçevede, çeşitli sosyal bilim dalları tarafından incelemeye konu edilen yolsuzluk kavramı için çeşitli tanımlamalarda bulunulmakta olup, bu konuda yapılan önemli çalışmalardan birisi olan Shleifer ve Vishny'nin "*Corruption*" başlıklı makalesinde, "*hükümet malının kişisel çıkar için işbu görevliler tarafından satılması*" şeklinde tanımlanmıştır. Yine aynı çalışmada, yolsuzluğun dünya genelinde yaygın ve önemli olduğunu belirtilmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerde -Zaire* ve Kenya gibi- GSYİH'nın önemli bir oranına karşılık geldiği, bununla birlikte gelişmiş ülkeler için de yolsuzluğun ortak bir durum olduğunu ifade edilmiştir.²¹² Hatta bazı çalışmalarda kavram antik bir problem olarak nitelendirilmiş ve kökenlerine ilişkin M.Ö dördüncü yüzyıla uzanan kayıtlar ifade edilmiştir.²¹³

Diğer yandan Dünya Bankası yolsuzluk kavramını "*kamu gücünün ve kaynaklarının kişisel menfaatler ve amaçlar doğrultusunda kötü niyetli olarak kullanılması*"²¹⁴ şeklinde, Uluslararası Şeffaflık Kurumu ise "*verilmiş/emanet edilmiş yetkinin kişisel/özel çıkar/kazanç/yarar için kötüye kullanılması*" şeklinde tanımlamış bulunmaktadır.²¹⁵

İfade edilen bu tanımlamalar çerçevesinde kısaca yolsuzluk tanımı yapmak ister isek, kavramı "*kamu gücünün/kaynaklarının özel çıkarlar için kullanılması*" şeklinde tanımlayabiliriz.²¹⁶

* 1971 yılından 1997 yılına kadar bugünkü Demokratik Kongo Cumhuriyeti sınırları içerisinde kurulan devlet.

²¹² Andrei Shleifer; Robert W. Vishny, "Corruption", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 108, No. 3. (Aug.1993), s. 599

²¹³ Pranab Bardhan, "Corruption and Development: A Review of Issues", **Journal of Economic Literature** Vol. 35, No. 3 (Sep. 1997), s. 1320

²¹⁴ World Bank, **World Development Report 1997: The State in a Changing World**. New York: Oxford University Press <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5980>

²¹⁵ Transparency International, **International Global Corruption Report 2006**, London: Pluto Press, 2006, s. 17

²¹⁶ Murat Karagöz ve Kadir Karagöz, "Yolsuzluk, Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 76, s. 6

Kamu gücünün/kaynaklarının özel çıkarlar için kullanılmasının gerek ekonomi gerek siyaset gerekse de sosyal hayat üzerinde önemli etkileri bulunacağı aşikârdır. Ancak çalışma kapsamı gereği, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerine etkileri ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda yolsuzlukları ve yatırımları azaltma, harcamaları eksiltme, gelir dağılımını bozma, doğrudan yabancı yatırımları azaltma ve beşeri sermaye oluşumunu engelleme gibi çeşitli kanallar vasıtasıyla ekonomik büyüme üzerinde etkili olmaktadır.²¹⁷

Diğer bir ifade ile yolsuzluğun yaygın olması karar alma süreçlerinde belirsizlik ortamının ortaya çıkmasına yol açacak, bu husus ise riskin yükselmesine ve yatırımlardan beklenen getirinin azalmasına sebebiyet verecektir. Bu hususlarda özellikle işlem maliyetleri üzerinde tesirde bulunmak suretiyle ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir.²¹⁸

Bu kapsamda iktisat literatüründe yapılan çalışmalar çerçevesinde, yolsuzluğun ekonomi üzerindeki etkilerini maddeler halinde özetlemek gerekir ise;²¹⁹

- a) Ekonomide belirsizliklerin ve risklerin artmasına sebebiyet vermekte,
- b) Doğrudan yabancı sermayenin ülkeye girişine engel olmakta,
- c) Esasen kişisel kararlara göre oluşması gereken işgücü dağılımını ve piyasalarını bozmakta,
- d) Kamu hizmetlerinin kalitesini düşürmekte,
- e) Kamu harcamalarının dağılımının bozulmasına neden olmakta, etkinliğini düşürmekte diğer yandan sağlık, sosyal ve eğitim gibi temel kamu harcamalarının azalmasına sebebiyet verebilmekte,
- f) Kaynak ve gelir dağılımının bozulmasına neden olmakta,
- g) Yatırımların ve vergi gelirlerinin azalmasına neden olmakta,

²¹⁷ Selçuk Akçay, "Corruption and Economic Growth: Across-National Study", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 57-1, s. 1-2

²¹⁸ Karagöz ve Karagöz, agm, s. 7-9

²¹⁹ İsmail Aydoğuş, Erol Kutlu ve Selim Yıldırım, "Yolsuzluk ve Dorudan Yabancı Yatırımlar", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, C.VII, S.2, 2005, s. 5-6; Furkan Beşel ve Fatih Savaşan, "Türkiye'de Yapısal Kırımlar Altında Yolsuzluk - Ekonomik Büyüme İlişkisi", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 27, 2014, s. 75

Ve böylelikle, ekonomik büyümenin²²⁰ azalmasına sebebiyet vermektedir. Diğer yandan kısmen de olsa bazı çalışmalarda yolsuzluğun bürokratik gecikmeleri hızlandırmak suretiyle ekonomik büyümeyi arttırabileceği yönünde çalışmaların da bulunduğunu, belirtmek gerekmektedir.²²¹

Bu çerçevede, bir kurumsal kalite göstergesi olarak Yolsuzluğun Kontrolü kavramı; kişi ve kurumların yolsuzluk eylemlerindeki yeri ile algıladıkları ya da karşılaştıkları yolsuzluklara ilişkin bir hesaplamayı yansıtmakla, siyasi gücün hangisinin özel kazançlar için kullanıldığı, küçük ve büyük ölçekli yolsuzluklar ile devletin elitler ve özel çıkarlar için ele geçirilmesini ifade etmektedir.²²²

3.7. Ekonomik Büyüme-Kurumsal Kalite İlişkisi

Tez çalışmamızın bundan önceki kısımlarında, gerek ekonomik büyüme dair gerekse de kurumsal kaliteye dair teorik birçok açıklama ve bilgi sunulmuştu. Bu kısımda ise öncelikle ekonomik büyüme ve kurumsal kalite ilişkisine dair kuramsal literatürden bahsedilecek ve çalışmanın iki temel kavramı arasındaki ilişkinin teorik temelleri ifade edilmiş olacaktır. Böylelikle, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin hangi hususlar çerçevesinde ilişkilendirildiği ve tanımlandığı daha iyi anlaşılacaktır. Çalışmanın uygulama kısmından öncede bölge ülkelerini kurumsal kalite düzeylerinin karşılaştırmalı analizi yapılacak, daha sonra bölge ülkelerinin kurumsal kalite performanslarının milli gelir ile ilişkisi, bu çerçevede oluşturulan grafiklerin değerlendirilmesi cihetiyle analize tabi tutulacaktır.

²²⁰ Bu konuda yapılmış önemli çalışmalar için bkz:

Paolo Mauro, "Corruption and Growth", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 110, No. 3 (Aug., 1995), s. 681-712

Cheryl W. Gray ve Daniel Kaufmann, "Corruption and Development", **Finance & Development**, Mart 1998, s. 7-10

Pranab Bardhan, "Corruption and Development: A Review of Issues", **Journal of Economic Literature** Vol. 35, No. 3 (Sep. 1997), s. 1320-1346

²²¹ Beşel ve Savaşan, agm, s. 75

Not: Etkin yağlama hipotezi olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre, yolsuzluk ekonomik büyüme lehine işlemektedir

²²² Kaufmann vd, age, s. 4

3.7.1. Teorik Literatür

Çalışmanın bu kısmına kadar, gerek kurumsal kalite kavramına tanımlanması ilişkin teorik literatürden gerekse de bu kapsamda hazırlanan veri setlerinin özelliklerinden ve metodolojilerinden bahsedilmiş olup, bu noktada, “kurumsal kalite” kavramının “ekonomik büyüme” ile olan ilişkisine dair literatürdeki açıklamalardan bahsedilmek suretiyle tez çalışmasının kuramsal altlığını ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak, diğer kısımlarda da defaatle ifade edildiği üzere, gerek kurum ve kurumsal kalite kavramının tanımlanması noktasında yaşanan belirsizlik/sıkıntılar gerekse de daha çok soyut ve ölçülmesi zor parametlerin nicel verilere dönüştürülmesi esnasında yaşanan sorun/problemler, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisinin tanımlanması ve anlamlandırılması noktasında da teorik bir sorun olarak karşımıza çıkabilmektedir. Diğer yandan, hangi ve/veya kaç kurumun ekonomik büyümeyi etkilediği hususunda da genel bir fikir birliği bulunmadığını belirtmek gerekmektedir. Genel kabul görmüş teorik açıklamalar çerçevesinde yapılacak analiz ile bu ilişkinin teorik bağlantısı izah edilecektir.

Günümüzde, faktör birikimi ve teknolojik değişimlerin ülkeler arasındaki ekonomik performans farklılıklarını açıklamada yeterli olamayacağı ve ekonomik büyüme için kurumların önemli bir role sahip olduğu yaygın bir şekilde kabul edilmiş, özellikle doksanlı yıllardan sonra kurumsal kalite ile ekonomik performans arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar ilgi görmeye başlamıştır. Bu çalışmaların gelişmesinde Sovyet Rusya'nın dağılma sürecinde ortaya çıkan kurumsal boşluk nedeniyle meydana gelen büyük ekonomik krizlerin önemli bir etkisi olduğu düşünülebilir. Bunun yanı sıra, daha öncede ifade edildiği üzere Neo-Klasik iktisadın düşük gelirli ülkeler ile zengin ülkelerin zaman içinde yakınlaşacağına dair yakınsama hipotezinin tam tersi bir durumun ortaya çıkması da bu yöndeki çalışmaların artışıdaki önemli nedenlerden bir tanesidir. Bu kapsamda yapılan çalışmaların bir diğer nedeni olarak da milli gelir artışları neticesinde ülke içi gelir dağılımı adaletinin sağlanacağına dair teorik yaklaşımın da başarısız olmasıdır. Temelde bu eksende görülebilecek eksiklik ve

aksaklıklar iktisatçıları, ekonomik faaliyet ve işlemleri açıklama noktasında, kurumları, ekonomik analizlerine dâhil etmeye bir anlamda zorlamıştır, diyebiliriz.²²³

Bu noktada, IMF, Dünya Bankası, OECD, G7 gibi uluslararası kurumlar tarafından da sürdürülebilir ekonomik gelişim için önerilen ve hatta borçlanma gibi durumlarda bir önkoşul olarak öne sürülen çeşitli “Küresel Standart Kurumlar”dan bahsetmek faydalı olacaktır. Zira bunlar, genellikle Anglo-Sakson ülkelerde bulunan ve piyasa/iş özgürlüğünü temin eden ve güçlü mülkiyet hakları sağlayan kurumlardır. Uluslararası alanda genel kabul görmüş bu iyi kurumlar, konusu yasak olmamak şartıyla, özgür sözleşmelere izin veren genel hukuk sistemi; önemli özelleştirmelerin yapıldığı, özel mülkiyete dayalı bir sanayi sistemi; kolay alım satıma izin veren borsalar ile desteklenen finansal sistem; ihtiyatı ve istikrarı teşvik eden politik olarak bağımsız bir Merkez Bankası; şirketler için hissedar odaklı kurumsal yönetim sistemi; fiyat değişiklikleri karşısında emeğin hızlı yeniden tahsisini olanak sağlayan esnek bir işgücü piyasası; politikacılar ile diğer aktörlerin keyfi ve takdiri uygulama ve eylemlerini kısıtlayan âdemi merkezîyetçi bir politik sistemdir.²²⁴

Ülkelerin sürdürülebilir ekonomik performans gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan temel kurumlar, mülkiyet haklarının güvenceye alınması, etkin, şeffaf ve hesap verebilir siyasi yapının oluşturulması, yolsuzlukların önlenmesini sağlayacak çerçevenin netleştirilmesi ve politik özgürlüklerin güvence altına alınması gibi çeşitli değişkenleri ifade etmekte olup²²⁵, işbu faktörlerin kalite düzeyleri ise ülkenin ekonomik performansını etkileyen önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çerçevede, kurumsal kaliteyi meydana getiren unsurlarda meydana gelecek iyileşmeler fiziki ve beşeri sermaye yatırımlarında artış sağlayacak ve bu hususda kurumsal faktörlerin daha etkin kullanılması sağlayarak, piyasadaki belirsizliğin düşmesine, üretim faktörlerinin maliyetini ifade eden dönüşüm maliyetleri ve mülkiyet

²²³ Uğur, Kurumsal... 2011, s. 36

²²⁴ Ha-Joon Chang, “Institutions And Economic Development: Theory, Policy And History”, **Journal of Institutional Economics**, 2011, 7: 4, s. 474

²²⁵ M. Faysal Gökalp ve Ercan Baldemir, “Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2006, s. 216

hakkının bir diğerine aktarılması için gerekli olan üretim faktörleri maliyetini ifade eden işlem maliyetleri üzerinde etkili olarak, iktisadi faaliyetlerin üretken alanlara yönelmesini sebebiyet verecektir.²²⁶

Kurumların sahip olduğu kalite düzeyi, sair nedenlerden kaynaklanan işlem maliyetlerini azaltmakta ve pozitif dışsallıklar yaratmakta, bu şekilde daha etkin piyasa araştırması yapılmakta, gerekli olan kaynaklar daha düşük maliyetle temin edilebilmektedir. Diğer yandan, kurumsal kalite düzeyindeki artış kayıt dışı ekonominin azaltılması suretiyle şeffaflığı sağlamakta ve böylelikle yolsuzluğun önüne geçilmesine sebep olmaktadır. Bu anlatılanlardan anlaşılabilceği üzere “işlem maliyetleri”²²⁷ kavramı, kurumsal kalite ve ekonomik performans arasındaki teorik bağlantının en önemli noktalarından birisini oluşturmaktadır.

İşlem maliyetleri kavramını literatüre kazandıran Coase, bu kavramı, *piyasa mekanizmasının kullanılmasının ortaya çıkardığı bir maliyet türü* olarak ifade etmektedir. Bir başka perspektiften ele alındığında işbu maliyetler, bilgiye erişme, anlaşmada bulunma ve karar alma ile bunları uygulama ve yürütme maliyetleri olarak da tanımlanabilmektedir.²²⁸ Diğer yandan, yine bu kavram North’a göre, *mübadeleye konu unsurun değerli özelliklerini ölçmenin bedeli ile hakları korumanın, anlaşmaları yürürlüğe koymanın ve bunların denetlemenin maliyeti* olarak, tanımlanmıştır.²²⁹ İşbu kavram, bir ekonomik faaliyet içerisinde tarafların sayısının fazla olması, uzlaşmacı bir tutumda bulunmamaları, taraflar arası asimetrik bilgi düzeyi ve değişime karşı çıkmaları gibi işlem yapmayı zorlaştıran çeşitli maliyet unsurlarını ifade etmektedir. Diğer yandan, işlem maliyetleri, kurumsal düzenlemelerin hayata geçirilmesi, haberleşme sistemlerinin işletilmesi, sözleşlerin hazırlanması ve uygulanması, pazarlık faaliyetlerini

²²⁶ Sevda Yapraklı, “Kurumsal Yapının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Üst Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Üzerine Bir Uygulama”, **Ege Akademik Bakış**, 8 (1) 2008, s. 303; Ünal Arslan, **Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 66; Biber, agm, s. 16-19

²²⁷ İşlem maliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. R. H. Coase, “The Nature of Firm”, **Economica**, New Series, Vol. 4, No. 16. Nov. 1937, s. 386-405

²²⁸ Şenalp, agm, s. 63

²²⁹ İrem Yendi, “Avrasya Ülkelerinde Kurumsal Faktörlerin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri”, **International Conference On Eurasian Economies 2011**, s. 359; Şenalp, agm, s. 76

yürütülmesi gibi çeşitli kurumsal faaliyetler çerçevesinde ortaya çıkan tüm işleyiş maliyetlerini de kapsamaktadır, diyebiliriz.²³⁰

Esasen işlem maliyetleri, eksik bilginin varlığı ve/veya bu bilgiye ulaşmanın da bir maliyetinin bulunmasından kaynaklanmakta olup, bu nedenle gerçek dünyada işlem maliyetleri daima bulunmaktadır. Kurumlar ile işlem maliyetlerinin bağlantısı ise işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, kurumlar, işlem maliyetlerini ve böylelikle üretim olanakları eğrisini etkiledikleri ölçüde ekonomik büyümeye tesir etmektedir.²³¹

Bu noktada, bazı kurumsal iktisatçıların işlem maliyetleri ekonomik performans ilişkisine dair açıklamalarından bahsetmek faydalı olacaktır. Bu bağlamda Coase, işlem maliyetlerinin, kurumların yapısına bağlı olduğunu, yüksek kalite düzeyinin, işlem maliyetini azaltan bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Düşük işlem maliyetlerinin üretim maliyetlerini azaltacağını, bunun da ekonomide canlılık yaşanmasına sebebiyet vereceği ve ekonomik sistemin daha etkin bir şekilde işlemesine neden olacağı böylelikle de ekonomik performansın yükseleceğini ifade etmiştir.²³² Coase'ye göre, firmaların temel işlevi ve varoluş gerekçesi, piyasada etkileşimler neticesinde ortaya çıkan işlem maliyetlerinin azaltılmasıdır. Zira işlem maliyetlerini en aza indirgeyen firma, piyasada başarı olasılığını arttıracaktır.²³³ Diğer bir kurumsal iktisatçı Veblen ise kurumsal ve toplumsal yapının değişiminin temel belirleyicisi olarak teknolojiyi öne çıkarmakta ve teknolojik değişimin ise çeşitli araçlar ile -ki bunlar içerisinde içgüdüler, özel mülkiyet ve ticari girişim sayılabilir- işlem maliyetlerini şekillendirmek suretiyle ekonomik performansı etkileyeceğini ifade etmiştir.²³⁴ Williamson ise, işlem maliyetlerinin piyasa başarısızlıklarına yol açacağını belirtmiş ve kurumların düzeltme yapması yönünde talep yaratacağını ifade etmiştir.²³⁵ North ise işlem maliyetlerini, hakları korumanın, anlaşmaları yürürlüğe koyma ve denetlemenin maliyeti şeklinde

²³⁰ Orhan, agm, s. 73

²³¹ Çetin, agm, s. 58-60

²³² Detaylı bilgi için bkz. Ronald H. Coase, "Firmanın Doğası", **Piyasa**, Güz 2004, Sayı 12, s.234-253

²³³ Şenalp, agm, s. 75

²³⁴ Gürkan, agm, s. 240-251

²³⁵ Kama, agm, s. 197

tanımlamakta ve etkin bir kurumsal yapının düşük işlem maliyetlerinin oluşmasına sebebiyet vereceğini belirtmektedir.²³⁶

Ayrıca, Wallis ve North çalışmalarında, işlem maliyetlerinin milli hâsıla içerisindeki payının yüksek olduğunu ve gelişmişlik düzeyinin artmasıyla beraber bunun daha da artış göstereceğini belirtmişler ve işlem maliyetlerinin yüksek olduğu bir durumda/ortamda kurumların, ekonomik performansı iki kanaldan etkileyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkacağını ifade etmişlerdir. Bunlardan birincisinin verimlilik artışı için işlem başına daha az maliyette bulunulması ikincisinin de ortak fayda sağlayan ekonomik faaliyetlerin artması için daha yüksek işlem hacmi gerçekleştirilmesi olduğu ifade etmişler, uzun vadede bu iki seçeneğin ekonomik performans üzerinde etkili olacağını belirtmişlerdir.²³⁷

Esasen yüksek kurumsal kalite düzeyi işlem maliyetlerini azaltan bir işleve sahip olmakta ve bilgi asimetrisinin ve sınırlı rasyonelliğin neden olduğu, ekonomik faaliyetlerde fırsatçılığı engelleyerek daha güvenilir bir ekonomik yapının oluşmasına yol açmakta, ekonomik birimlerin, ticari risk ve yoğun rekabet ortamında işlem ve bilgi maliyetlerini azaltarak, girişimcilerin risk almalarını ve yatırım yapmalarını teşvik etmekte olup, belirsizliğin azalmasına yardımcı olmak suretiyle ekonomik büyümenin artmasını sağlamaktadır.²³⁸

Ancak, kurumsal kalite yalnızca işlem ve dönüşüm maliyetlerini etkilemek suretiyle ekonomik performansı etkilememekte bunun yanı sıra gerek mülkiyet haklarına verdiği güvence, gerekse de yolsuzluğu engelleyici bir yapı tesis etmek suretiyle ekonomik performans üzerinde önemli bir etkide bulunmakta olup, bu husus yapılan çeşitli çalışmalarda ortaya konulmaktadır. Özellikle mülkiyet haklarının korunmasının yatırımların ve dolayısıyla büyümenin belirleyici faktörlerinden birisi olduğu kabul edilir. Diğer yandan, yolsuzlukların ekonomik büyümeyi pek çok farklı şekilde etkilediği ve ekonomik büyüme önünde büyük bir engel oluşturduğuna dair

²³⁶ Biber, agm, s. 12

²³⁷ Uğur, Institutions...2010, s. 4

²³⁸ Ata, age, s. 32

birçok çalışma bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, kurumsal kalite düzeyi aynı dönem içerisinde ekonomik performansı etkilemekte bu durumda bir sonraki dönemde kaynakların dağılımını şekillendirmektedir.²³⁹

Diğer yandan, bir ülkenin kurumsal yapısının kalitesini ifade eden kurumsal kalite düzeyleri gerek ülkenin teknolojik seviyesinin artırılmasının teşvik etmek gerek karar birimlerinin çalışma, tasarruf, yatırım ve sermaye birikimleri gibi tercihlerini etkilemek gerekse ülkenin dış ticaret düzeyi, gelir dağılımı, sermaye piyasalarının derinliği gibi makro ekonomik göstergeleri etkilemek gerekse de siyasal ve hukuk sistemi gibi pek çok farklı değişkeni etkilemek suretiyle ülkenin genel ekonomik performansına önemli şekilde tesirde bulunmaktadır.²⁴⁰

İfade edilenlerden anlaşılacağı üzere, ekonomik büyüme ve kurumlar ilişkisine dair hâkim teorik açıklama, liberal kurumların, kişisel mülkiyet haklarını çok güçlü bir şekilde koruduğu ve maksimum ekonomik özgürlüklere imkân sağladığı, bunun da yatırımları teşvik etmek suretiyle ekonomik büyümenin gerçekleştiğini savunmaktadır. Ancak, ekonomik gelişmenin kurumlara etkisi yönünden yani ilişkinin diğer yönü genellikle ihmal edilmektedir. Bu perspektiften bir açıklamada bulunulacak olur isek, ekonomik kalkınmanın da çeşitli kanallarla kurumları değiştirdiğini ifade etmek isteriz. Ekonomik büyüme sonucu, artan refah ve zenginlik düzeyi, yüksek kaliteli kurumlara yönelik -şeffaflık ve hesap verilebilirlik vb- talebin artmasına sebebiyet verir. Diğer yandan, daha kaliteli kurumların kurulması ve işletilmesi, bu kurumların daha pahalı olmasını sağlar ancak artan refah ve servet düzeyi, daha iyi kurumların karşılanabilir olmasını sağlar. Ekonomik gelişme, farklı ajanların da oluşumunu sağlamak suretiyle ekonomik bir değişim ve dönüşümün yanı sıra sosyal alanda da değişimi getirir ki, esasen bu hususta yeni kurumların talep edilmesini getirir. Diğer yandan, günümüzün gelişmiş ekonomileri sahip olduğu kaliteli kurumlar - demokrasi, modern bürokrasi, fikri mülkiyet hakları, iflas hukuku, merkez bankası vb.-

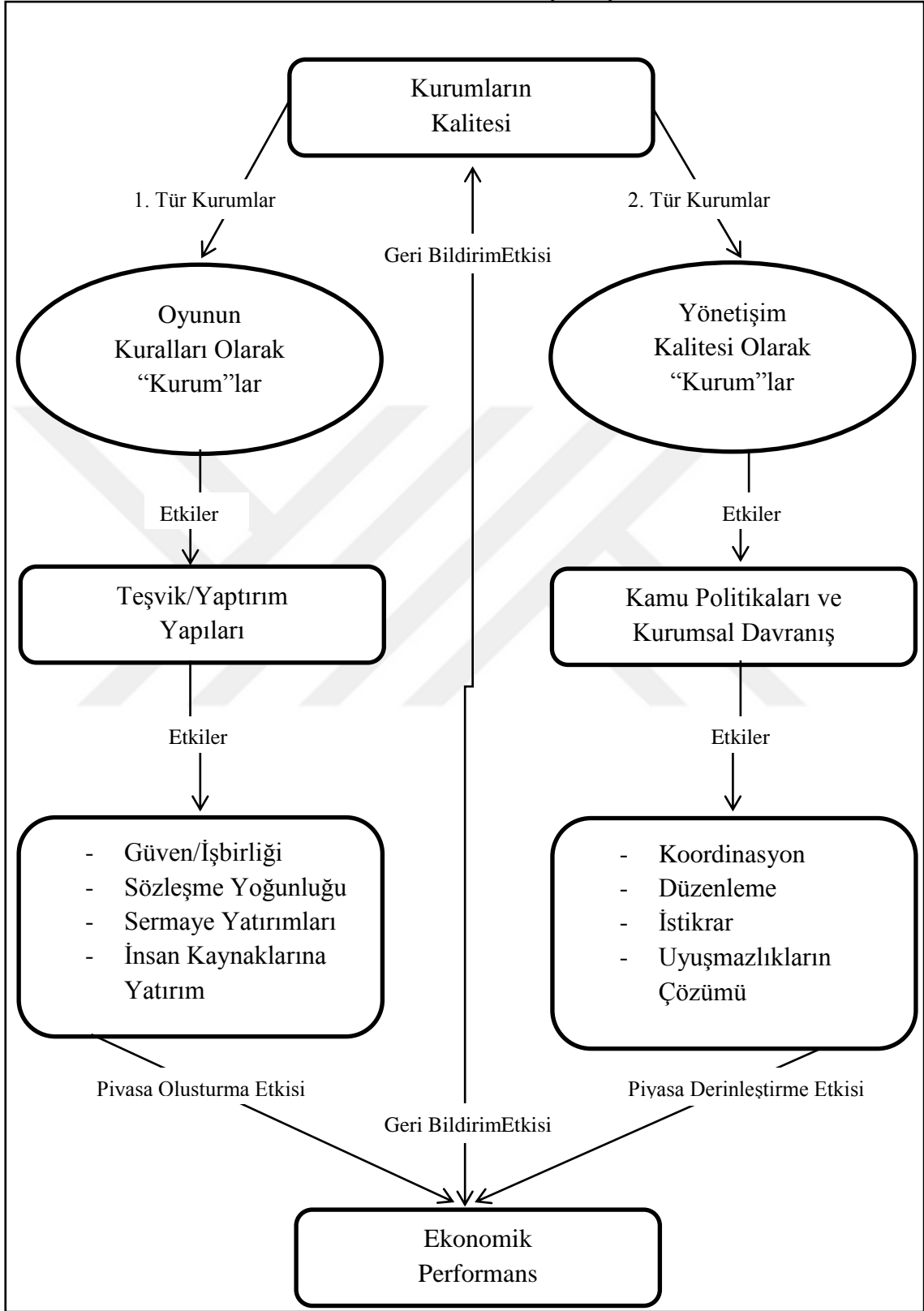
²³⁹ Detaylı bilgi için bkz. D. Acemoğlu, S. Johnson ve J.A. Robinson, “Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth”, **National Bureau Economic Research**, Working Paper No. 10481, May 2004

²⁴⁰ Akıncı, age, s. 158-174

gelişimin önceki aşamalarında bulunmamakta, ekonomik kalkınmanın bir neticesi olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. İfade edilenlerden anlaşılacağı üzere, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki oldukça karmaşık ve ilişkinin yönü ve nedenselliği konusu halen tartışmalı bir alandır.²⁴¹

²⁴¹ Ha-Joon Chang, *agm*, s. 476-477

Şekil 1: Kurumsal Kalitenin Ekonomik Büyüme Etkileme Kanalları

Kaynak: Uğur, Institutions... 2010, s. 13

Bu noktada, kurumsal kalitenin ülkelerarası ekonomik performans farklılıklarındaki etkisini görselleştirebilmek maksadıyla hazırlanan Şekil-1'i analiz edilecektir.

Bu noktada, tez çalışmasında, kurumların, "oyunun kuralları olarak kurumlar" ile "yönetişim yapısı olarak kurumlar" şeklinde iki başlık altında analiz edileceği belirtilmişti. Bu ayrım esasen kurumların, ekonomik performansı etkilemesi noktasında önem arz etmektedir. Şöyle ki, "oyunun kuralları" şeklinde ifade edilen kurumlar "mülkiyet hakları kurumları" ve "uyuşmazlık çözüm kurumları" gibi kavramları içermekte olup, hukukun üstünlüğü, sözleşmelerin yerine getirilmesi, kamulaştırma riski, yargısal rekabet ve tarafsızlık, güven gibi kavramların kalitesi, oyunun kuralları şeklinde tasnif edilen kurumların kalite seviyesini oluşturmakta, diğer yandan "yönetişim yapısı olarak kurumlar" ise düzenleyici kurumlar ve istikrar kurumları gibi kavramları içermekle, bürokratik verimlilik, politikaların tahmin edilebilirliği, şirket hukuku ve şirket yönetim rejimleri, Şeffaflık/yükümlülük gibi kavramları içermekle, bu kavramların kalitesi de yönetişim yapısı olarak tasnif edilen kurumların kalite düzeyini ifade etmektedir.²⁴²

Buna göre, kurumların ekonomik performans üzerinde "piyasa oluşturan etki" ve "piyasayı derinleştiren etki" şeklinde iki tür etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu anlamda piyasa oluşturan etki kavramı ile ifade edilmek istenen husus, ekonomik aktörlerin içerisinde bulunabileceği piyasaların oluşumu ve gelişimidir. Kurumsal kalite arttıkça işlem maliyetleri azalmakta, işlem hacmi artmakta, ekonomik aktörler yeni alanlara ve sektörlere yönelmekte, böylelikle ekonomik aktivitelerin hacminde ve ekonomik performansta artış meydana gelmektedir. Diğer yandan piyasayı derinleştiren etki kavramı ise ekonomik aktörlerin faaliyette buldukları piyasaların verimliliğini artırma manasına gelmektedir. Bu etki, esasen yönetişim kalitesiye ilgili olup, yönetişim yapısını destekleyen kurumların kalitesi arttıkça, yanlış kaynak tahsisi ve bozulmalar nedeniyle ortaya çıkabilecek gelir kayıpları azalacaktır.²⁴³

²⁴² Uğur, Institutions... 2010, s. 12

²⁴³ Uğur, Institutions... 2010, s. 10-11

Bu çerçevede, "oyunun kuralları" şeklinde tasnif edilen ve yukarıda içeriğinden bahsedilen kurumların ekonomik performans üzerindeki etkisine "piyasa oluşturan etki" diyebiliriz. Bu çerçevede, söz konusu kurumlar toplumun teşvik ve yaptırım çerçevesini belirlemek suretiyle, sözleşme yoğunluğunu, güven ve işbirliği seviyesi ile fiziksel ve beşeri sermayeye olan yatırımları etkiler ve böylelikle ekonomik performans üzerinde etkide bulunur. Diğer yandan, "yönetişim yapısı olarak kurumlar" şeklinde tasnif edilen ve yukarıda içeriğinden bahsedilen kurumların ekonomik performans üzerindeki etkisine ise "piyasayı derinleştiren etki" denilebilir. Bu kurumlar, ekonomik aktörlerin ekonomik faaliyetlerinde daha yüksek gelir elde etmesine olanak sağlar. Bu kurumlar, kamu politikaları ve kurumsal davranışları etkilemek suretiyle koordinasyon, tüzük ve düzenleme, istikrar, uyuşmazlık çözümü gibi unsurlar üzerinde etkide bulunarak, piyasa risklerini azaltmak suretiyle yönetim kalitesini etkilemektedir. Böylelikle, düzenleme, koordinasyon ve yönetim kalitesinde meydana gelen artış ise ekonomik performans üzerinde etkili olmaktadır. Son olarak, üzerinde durulması gereken bir nokta da ekonomik performansın kurumsal kalite üzerinde geri bildirim etkilerinin olduğudur.²⁴⁴

Buna göre, iyi bir ekonomik performans için öncelikle, güvenilir, organizasyonel yenilikler için uygun bir ortam sağlayan ve piyasa başarısızlıklarını engelleyebilen etkin bir kurumsal yapının tesis edilmesi gerekmektedir. Bunun öncelikli şartlarından bir tanesi, mülkiyet haklarının etkin ve sağlam bir güvenceye sahip olduğu bir kurumsal çerçevenin tesis edilmiş olmasıdır ve fakat bu husus tek başına yeterli değildir. Tesis edilen bu kurumsal çerçeveye dair kuralları tarafsız bir şekilde uygulayan bir yargı sistemi oluşturmak ve uygulamak bu noktadaki önemli sacayaklarından bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlara ek olarak bir diğer önemli husus da, bu tür kurumsal yapının tesisi, uygulanması ve desteklemesi noktasında etkin bir siyasi yapının oluşturulmasıdır. İfade edilen bu hususlar çerçevesinde tesis edilen etkin ve verimli bir kurumsal yapı, yüksek ekonomik performans sağlanması açısından son derece önem arz etmektedir.²⁴⁵

²⁴⁴ Uğur, Institutions... 2010, s. 13-15

²⁴⁵ Çetin, agm, s. 55

3.7.2. Bölge Ülkelerinin Kurumsal Kalite Performansları

Çalışmanın bu kısmında, yapılacak ampirik çalışmadan önce bölge ülkelerinin kurumsal kalite göstergeleri ile GSYİH düzeyleri, hazırlanan grafik yardımıyla karşılaştırmalı ve dinamik bir analize tabi tutulacaktır. Böylelikle, genel olarak ülkelerin kurumsal kalite faktörlerinin değişimi/gelişimi ile GSYİH düzeyi arasındaki ilişkiye dair bir takım çıkarımlarda bulunulabilecektir.

Ancak, söz konusu analize başlamadan önce, tez çalışmasının zaman sınırlaması gözönünde bulundurulmak suretiyle 90'lı yıllardan sonra gerek dünya genelinde gerekse de Ortadoğu ve Kuzey Afrika özelinde meydana gelen önemli siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelerden bahsedilecektir. Bunun yapılmasının nedeni söz konusu dönemde yaşanan krizler nedeniyle meydana gelen konjonktürel dalgalanmaların gerek GSMH gerekse de kurumsal kalite göstergelerine etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesidir. Zira münhasıran aşağıda yer alan grafikler üzerindeki değişkenlerin, diğer faktörler gözönünde bulundurulmaksızın, değerlendirilmesi halinde konunun tam ve sağlıklı bir şekilde anlaşılması imkânı bulunmamaktadır.

Bu kapsamda gerek küresel gerek bölgesel gerek mali gerek siyasi gerekse de sosyal etkileri bağlamında en önemli husus olarak karşımıza çıkan yerel, bölgesel ve küresel ekonomik krizlerden bahsetmek faydalı olacaktır. Bu bağlamda öncelikle ekonomik ve küresel ekonomik krizin tanımlanması gerekmektedir. Ekonomik kriz, literatürde pek çok farklı şekilde tanımlanmış bulunmakla birlikte, genel olarak bir ülkede önceden bilinmeyen, hesaba alınmayan, ya da öngörülmeleyen bazı gelişmeler nedeniyle aniden ortaya çıkan ve ekonomik karar birimlerini ciddi olarak etkileyecek sonuçlara sebebiyet veren olaylar bütünü olarak tanımlanabilir. Diğer yandan küresel ekonomik krizi tanımlamak gerekir ise, uluslar arası ekonomide aniden ortaya çıkan ve makro anlamda sadece bir ülkeyi değil aynı zamanda dünyanın birçok ülkesini etkisi altına alan böylelikle mikro düzeyde dünya nüfusunun önemli bir bölümünün etkilendiği çeşitli siyasal, sosyal ve ekonomik sonuçlar doğuran olaylar bütünü olarak ifade edilebilir. Sektörel etkileri bakımından ekonomik krizler, reel sektör ve finansal

sektör krizleri şeklinde ana iki tasnife tabi tutulmakta olup, finansal krizler de kendi içerisinde para, bankacılık, dış borç, ödemeler dengesi ve dış borç krizi gibi çeşitli tasniflere tabi tutulmaktadır. Diğer yandan ifade etmek gerekir ki her iki kriz türü neticesinde üretim, istihdam, ticarete önemli taribat meydana gelebilmekte ve ekonomik yapıyı tümünden tahrip eden etkiler ortaya çıkabilmektedir.²⁴⁶

Bu tanımlamalardan anlaşılabilceği üzere, özellikle küresel ekonomik krizlerin devletlerin davranış biçimleri etkilemesi ve bu durumun uluslararası ilişkiler boyutuna da sirayet etmesi olağan bir durum olmaktadır. Zira ekonominin temel amaçlarından birisi olan istihdam yaratılması hususu ülkelerin ekonomi politikaları açısından önem arz eden bir konudur. Çünkü istihdam vasıtasıyla belli ekonomik değer elde eden insanlar bu sayede diğer hak ve özgürlüklerini de kullanabilmektedir. Bu anlamda, ekonomik krizler doğrudan ekonomik etkilerinin yanı sıra önemli sosyal ve siyasal hadiselerin meydana gelmesine de sebebiyet verebilmektedir. Özellikle durgunluk ya da depresyon şeklinde seyreden ekonomik krizlere ülkelerin verdiği tepkilerde çeşitli farklılıklar içermektedir. Bunun önemli nedenlerinden birisi genellikle krizler neticesinde kamu kesiminin ekonomide artan bir role sahip olması ve bu durumun tesis ettiği yeni siyasal şartların da farklı siyasal sonuçlarının bulunmasıdır. Ekonomik krizlerin önemli etkilerinden birisi de toplumsal kabul düzeyi düşük olan bazı marjinal fikirlerin bu atmosferde teveccüh görmesidir. Diğer yandan yine ekseriyetle kriz dönemlerinde, siyasette şiddet eğilimin yükseldiği görülmektedir. Bu durum siyasal krizlere dönüşen ekonomik krizler gerçeğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan ekonomik krizlere dair bahsetmek istediğimiz son bir etki de ülkelerin dış politika planlamasına olan etkisi ve bunun da genellikle güvenlik temelli bir yaklaşım ile sonuçlanmasıdır.²⁴⁷

²⁴⁶ Zübeyir Turan, “Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2011, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 56; Güven Delice, “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı: 20, Ocak-Haziran 2003, s. 58

²⁴⁷ Davut Ateş, “Küresel Ekonomik Kriz, Devlet ve Dış Politika”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2010, s. 915-916

Çalışma konusu bağlamında, küresel ekonomik krizlerin ülkelerin ekonomik, sosyal ve hatta siyasal yapılarını dahi önemli ölçüde değiştirecek etkiye sahip olduğu hususu bundan sonra yapılacak analizlerde ve yapılacak değerlendirmelerde önem taşımaktadır.

Bu çerçevede, öncelikle başlıca küresel ekonomik krizleri ifade ettikten sonra akabinde 90'lı yıllardan sonra MENA bölgesi özelinde meydana gelen bir takım önemli hadiselerden bahsetmek suretiyle ülkeler bazında hazırlanan grafikler bağlamında yapacağımız analize geçeceğiz. Öncelikle, küresel ekonomik krizleri ifade etmek gerekir ise; 1994 yılı Meksika krizi, 1997 yılı Güneydoğu Asya krizi, 1998 yılı Rusya krizi, 1999 yılı Arjantin krizi, 2001 yılı Türkiye krizi ve 2008 Küresel Mali Krizinden bahsedebiliriz. Her biri kendi içerisinde farklı dinamikler, etki ve sonuçlar barındıran bu krizler 90'lı yıllarda dünya genelinde meydana gelen önemli krizler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, bahse konu yıllarda Körfez bölgesinin içerisinde yer aldığı MENA bölgesi özelinde meydana gelen önemli hadiselerden bahsetmek istiyoruz. Bölgede meydana gelen hadiselerin ekseriyeti bölgenin özellikleri bağlamında şekillendiği cihetle savaş ve doğal kaynak ekseninde gelişen hadiseler olup, yerel etkilerinin yanı sıra bölgenin sahip olduğu jeokültürel, jeopolitik ve jeoekonomik sebepler nedeniyle küresel aktörlerin de içerisinde yer aldığı ve etkilendiği olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olaylar aynı zamanda, bölgenin ekonomi politik yapıları iken göz önünde bulundurulacak hadiseler olup, pek çok siyasi, sosyal ve ekonomik sorun ve sonuçlara sebebiyet vermiştir.

Bu bağlamda, 90'lı yıllardan sonra Körfez Bölgesi özelinde olmakla birlikte genel anlamda MENA bölgesini etkileyen olaylardan birincisi 1990 yılı Ağustos ayında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesini müteakip, ABD öncülüğünde bir koalisyon tarafından yine bir Ortadoğu ülkesi olan Irak'a yapılan askeri harekâtı da ifade eden Körfez Savaşı'dır. (1991) Esasen bu savaş ve sonrası yaşanan gelişmeler de 12 yıl sonra yani 2003 yılında ABD öncülüğünde yine bir koalisyon tarafından bir askeri harekâtla Irak'ın işgali ile sonuçlanan Irak Savaşı'nın da (İkinci Körfez Savaşı) bir nedenidir. Bir diğer önemli hadise 2004 yılı G-8 zirvesi neticesi alınan karar ile Büyük Orta Doğu

Projesinin (BOP) Başlatılması ve Aralık **2010**'da Tunus' ta başlayıp, sonra Mısır, Cezayir, Fas, Libya, Ürdün, Suriye, Bahreyn ve Yemen gibi Arap coğrafyasının farklı bölgelerine yayılan ve Arap Baharı olarak adlandırılan toplumsal olaylar ve halk ayaklanmalarıdır.²⁴⁸

Doğal kaynak merkezinde şekillenen ekonomik yapıya sahip Körfez ülkelerinin değerlendirilmesinde diğer önemli bir parametre de petrol fiyatlarının değişimidir. Bu noktada, 2008 yılı Küresel mali krizi ertesinde 145 dolar düzeylerinde olan petrol fiyatları 34 dolar seviyesine kadar gerilemiş, 2009 yılı ortalarında artışa geçmiş ve 2010 yılı sonunda 90 dolar düzeyine kadar yükselmiştir. 2010 Arap Baharının petrol fiyatları üzerinde etkisi olmuş ve özellikle Libya'ya sığınan olaylar -ki bu durum neredeyse ülkenin petrol üretiminin durmasına sebebiyet vermiştir- neticesinde petrol 110 doların üstüne çıkmıştır. Akabinde yaşanan gelişmeler neticesinde -2012 sonunda Libya'da üretimim eski seviyelerine gibi- petrol üretiminin artması 2014 yılından itibaren düşüş trendini sürdüren petrol halen 45 dolar düzeyindedir.²⁴⁹

Buraya kadar, ekonomik krizlerin tanımlanması ve türleri, küresel ekonomik krizlerin etki ve sonuçları gibi hususları ifade ettikten sonra 90'lı yıllardan sonra Dünya genelinde ve MENA bölgesi özelinde meydana gelen önemli bir takım hadiselerden bahsetmek suretiyle Körfez Bölgesi özelinden kurumsal kalite göstergeleri ve GSMH ilişkisine dair yapacağımız analiz öncesinde uzun bir girizgâhta bulduk.

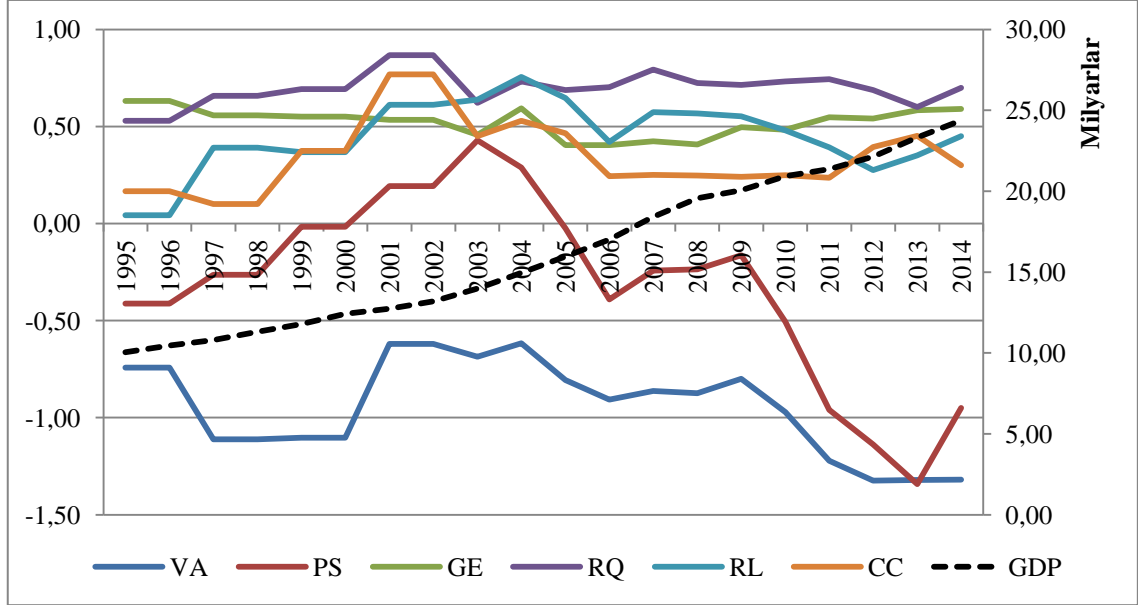
Şimdi hazırlanan grafikler yardımıyla bölge ülkeleri özelinde yukarıda yer alan açıklamaları da göz önünde bulundurmak kaydıyla bir değerlendirmede bulunmak istiyoruz. Bu çerçevede ifade etmek isteriz ki, iki eksenli olarak hazırlanan ve aşağıda yer alan grafiklerin, sol ekseninde kurumsal kalite göstergeleri için en düşük skoru ifade eden - 2,5 ile en yüksek skoru ifade eden + 2,5 değerleri arasında değişen Kurumsal

²⁴⁸ M. Kayhan Mutlu, Ramazan Taş ve Mahmut Akpınar, **Orta Doğu Raporu**, Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 14-15

²⁴⁹ Petrol fiyatlarındaki değişim için bkz. **BP Statistical Review of World Energy 2015**
<http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>
(Erişim: 14.11.2015)

Kalite puanları, sağ ekseninde ise ülkelerin GSYİH büyüklüklerine ilişkin rakamlar yer almaktadır.

Grafik 18: Bahreyn’de Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014

Kaynak: World Development Indicators, World Governance Indicators, çevrimiçi veri tabanlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Erişim: 25.10.2015

Kısaltmalar:

VA: İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik

PS: Politik İstikrar ve Şiddet Yokluğu

GE: Hükümetin Etkinliği

QR: Düzenlemelerin Kalitesi

RL: Hukukun Üstünlüğü

CC: Yolsuzluğun Kontrolü

GDP: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

Bu bağlamda Grafik-18 incelendiğinde, 1995-2014 döneminde Bahreyn’de GSYİH’nın yükselen bir trende sahip olduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede, ülkenin, 10 milyar dolar düzeylerindeki GSYİH büyüklüğü yıllar itibariyle gösterdiği artış ile 24 milyar dolar düzeyine yükselmiş bulunmaktadır. Aynı dönemde KBDMG düzeyi bakımından ise GSYİH’da meydana gelen artış nispetinde bir yükselme söz konusu olmayıp, 1995 yılında 17.831 dolar olan bu büyüklük, -yıllar itibariyle konjktürel yükselişler olmakla birlikte- 2014 yılına gelindiğinde 17.890 seviyelerine gelmiş bulunmaktadır.

Her ne kadar bölgede GSYİH trendi artış eğilimi göstermekte ise de Kurumsal Kalite Göstergeleri için aynı hususları ifade etmek mümkün değildir. 6 kurumsal kalite değişkeni -ki bunları siyasi ("VA"- "PS"), ekonomik ("GE"- "QR") ve sosyal ("RL"- "CC") göstergeler olarak tasnif etmiştik- genel olarak, birbirinden farklı değişim trendleri izlemiştir.

Ülkenin, "VA" kurumsal kalite göstergesinin gelişim trendi 1996-2014 dönemi içerisinde (-) rakamlar şeklinde seyretmiş ve özellikle 2003 Irak'ın işgali ve akabinde yaşanan siyasi gelişmeler ile 2010 yılı Arap Baharının da etkisiyle ciddi şekilde gerilemiş bulunmaktadır. 14 Şubat 2011 yılında başlayan şii etnik temeline mensup vatandaşların ayaklanması, bu göstericilere 17 Şubat Tarihli İnci Meydanı müdahalesi, çeşitli tutuklama ve ömür boyu hapis kararları akabinde ayaklanmanın bastırılması için Suudi Arabistan'ın da desteğiyle başlayan askeri güvenlik tedbirleri ve 15 Martta ilan edilen olağanüstü hal bu politik göstergenin aşağı yönde seyrini etkileyen önemli gelişmelerden birkaçıdır. Bahreyn yönetimi, bu siyasi gelişmeleri bertaraf etmek ve ayaklanmayı bastırmak için bazı bakanlar görevden alınmış, adil ve bağımsız yargının tesis edilmesi ve seçilmiş bir hükümet ile yetkileri artırılmış bir parlamento gibi hususları içeren reform program Kral'a sunulmuştur. 2011 yılı 24 Eylül ve 1 Ekim tarihlerinde ara seçim ve 22 Kasım 2014 tarihli genel seçimde yine bu ayaklanma ve akabinde yaşanan siyasi gelişmeleri bertaraf edilmesi maksadına yöneliktir.²⁵⁰ Diğer yandan, 2002 tarihli ülke Anayasasının, Arap Baharının da etkisiyle 2012 tarihinde çeşitli değişikliklere uğradığını ifade etmek faydalı olacaktır. Yine bu anayasada, gerek ifade özgürlüğünü (Article 23), gerek din ve vicdan özgürlüğünü (Article 22), gerek vatandaşların kanun önünde eşitliğini (Article 18) gerek haberleşme özgürlüğünü (Article 26) gibi temel hak ve özgürlüklerin anayasal teminat altına alındığını ifade etmek istiyoruz. Ancak yine anayasada kanunlar ile bu hak ve özgürlüklere yönelik kısıtlamalarda bulunabileceği de ifade edilmektedir ki esasen bu hususlarda siyasi

²⁵⁰ Muhittin Ataman ve Gülşah Neslihan Demir, "Körfez Ülkelerinin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışları", **Seta Analiz**, Sayı: 52, Ekim 2012, s. 10-12

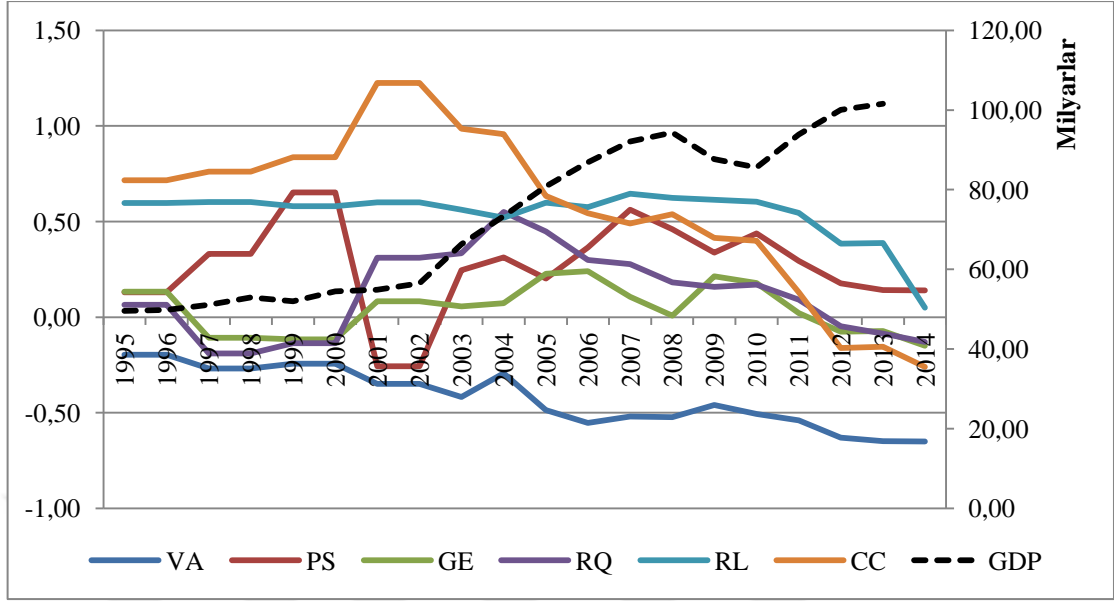
kurumsal kalite değişkenlerindeki düşüklüğün nedenlerinden birisi olarak değerlendirilebilir.²⁵¹

Diğer politik kurumsal kalite göstergesi "PS" incelendiğinde ise 1996-2003 döneminde bir artış eğilimi bu yıldan sonra ise -2003 Irak'ın işgali, akabinde 2010 yılı Arap Baharı ve sonrası 2011 Halk Ayaklanması, göstericilerin askeri tedbirler ile bastırılması gibi etkiler nedeniyle- önemli oranda bir azalma eğilimi görülmektedir. Tüm bu gelişmelerin de -tıpkı bir önceki kalite değişkeninde olduğu gibi- "PS" üzerindeki etkileri grafikten izlenebilmektedir.

Ekonomik kurumsal kalite göstergeleri olan "GE" ve "RQ"nin değişim trendi izlendiğinde, bu değişkenlerin yılları itibariyle -konjonktürel dalgalanmalar olmakla birlikte- yaklaşık sabit bir trend izlediği ve diğer göstergelere nazaran daha başarılı bir performans çizdikleri görülebilir. Bu noktada, Bahreyn'in en başarılı olduğu kurumsal kalite göstergesinin Düzenlemelerin Kalitesi (RQ) olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Zira Bahreyn, Körfez'in finans ve bankacılık merkezi olmakla ve bu konumunu sürdürmek için yapmış olduğu çeşitli düzenlemelerin, bu hususta etkisi bulunmaktadır. Diğer yandan, sosyal kurumsal kalite göstergeleri olan "RL" ve "CC"nin trendi de tıpkı ekonomik kurumsal kalite göstergelerinde olduğu gibi ne çok ciddi bir düşme ne de yükselme göstermemiş olup, nisbi müspet konumunu ve artış eğilimini sürdürmüştür.

²⁵¹ Comparative Constitutions Project, **Bahrain's Constitution of 2002 with Amendments through 2012**, <https://www.constituteproject.org/> (Erişim:28.10.2015)

Grafik 19: Kuveyt’de Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014

Kaynak: World Development Indicators, World Governance Indicators, çevrimiçi veri tabanlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Erişim: 25.10.2015

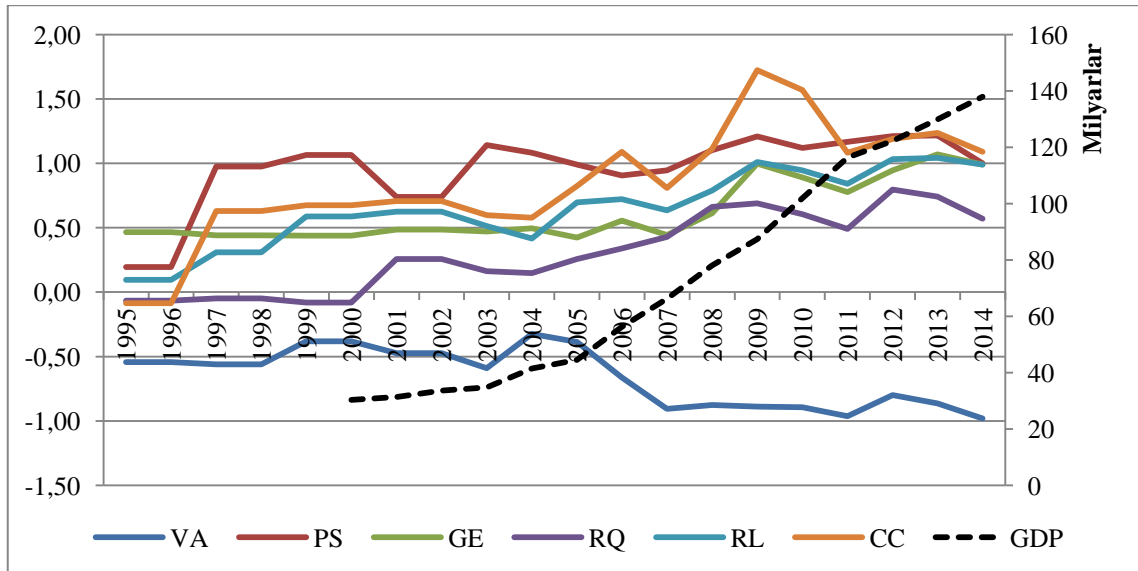
Kuveyt'te GDP ve kurumsal kalite göstergelerinin değişim ve gelişim trendlerini analiz eder isek; Öncelikle ülkenin GDP performansının 1996-2002 döneminde hemen hemen sabit eğimli, 2002-2008 döneminde yükselen eğimli, 2008-2010 döneminde düşüş eğimli ve sonrasında ise yükseliş eğiliminde olduğu görülebilir. Bu hususlardan, 2008 Küresel Mali krizinin Kuveyt üzerindeki etkisini anlayabiliriz. Diğer yandan KBDMG düzeyi ise, 30.266 (1995) dolardan, 28.258 (2013) dolar düzeyine gerilemiş bulunmaktadır.

Kurumsal kalite göstergeleri bağlamında incelendiğimizde ülke, "VA" değişkeninde en düşük performansa, "PS" "RL" göstergelerinde ise diğer göstergelere nazaran yüksek performansa sahip bulunmaktadır. Bu noktada, ülkenin 1992 tarihinde yenilenen 1962 tarihli Anayasasından kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Kuveyt Anayasasında, kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin pek çok (ifade, basın, din ve vicdan, haberleşme gibi) düzenleme (Article 27- Article 49) bulunmakla, bu hak ve özgürlüklerin çeşitli şartlar altında kısıtlanabileceğine dair hükümler ile ülkenin hükümet sisteminin demokratik olduğu (Article-6) egemenlik yetkisinin halktan

alındığına dair hükümlerde yer almaktadır. İfade edilen bu hususlar ise, Bahreyn örneğinde ifade ettiğimiz gibi, özellikle siyasi kurumsal kalite göstergelerinin düşüklüğüne sebebiyet verecek şekilde kullanılabilir. ²⁵²

Diğer yandan, bir dönem en yüksek performansa sahip olan Yolsuzluğun Kontrolü (CC) değişkenindeki azalış trendi 2002 yılı itibariyle sürmektedir ki bu husus ayrıca dikkat çekici bulunmuştur, zira Arap Baharı ertesinde Kuveyt'te başlayan protestolarının yolsuzluk iddiaları üzerine şekillendiğini görüyoruz. Bu hususlar bize, yolsuzluk olgusunun Kuveyt için önemli bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Zira daha öncede ifade edildiği üzere yolsuzluk, belirsizlik temelinde ekonomik sistemim önemli bölümüne tesir eden etkilere sahip olmakta ve özellikle yatırımların azalmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu ve bu gibi riskler Kuveyt ekonomisinin gelecek dönemdeki önemli sorunları olarak ifade edilebilir. Bunun yanı sıra, gerek 2003 Irak'ın işgali gerek 2008 yılı Küresel mali kriz, gerekse Arap Baharının konjonktürel etkilerinin kurumsal kalite göstergelerinde kısmen de olsa hissedilebildiğini ifade etmek istiyoruz.

Grafik 20: Katar'da Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014

²⁵² Comparative Constitutions Project, **Kuwait's Constitution of 1962, Reinstated in 1992**, <https://www.constituteproject.org/> (Erişim: 28.10.2015)

Kaynak: World Development Indicators, World Governance Indicators, çevrimiçi veri tabanlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.
Erişim: 25.10.2015

Grafik-20'de Katar için Kurumsal Kalite ve GDP ilişkisine dair veriler yer almaktadır. Bu çerçevede değerlendirmede bulunacak olur isek; öncelikli olarak ifade etmek isteriz ki, ülkenin GSYİH miktarındaki artış trendi dikkat çekicidir. 2000 yılında 30 milyar dolar düzeylerinde olan GSYİH büyüklüğü 2014 yılı itibariyle 137 milyar dolar düzeyine yükselmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan KBDMG düzeyi ise 51.110 (2000 yılı) dolar seviyelerinden 63.479 (2014 yılı) dolar seviyelerine ulaşmış bulunmaktadır.

Diğer yandan kurumsal kalite göstergelerindeki değişimlere bakacak olur isek; ülkenin "VA" değişkeni hariç diğer göstergelerinde yıllar itibariyle bir artışın bulunduğu görebilmekteyiz. Hatta ülke, özellikle "CC" değişkeninde, daha sonra bir miktar azalış göstermekle birlikte, 2009 yılına kadar önemli bir gelişim kaydetmiştir. Bu noktada, ülkenin Yolsuzluğun Kontrolü değişkeninde dünya ortalamasından yüksek bir performans izlediğini belirtmek önemlidir.

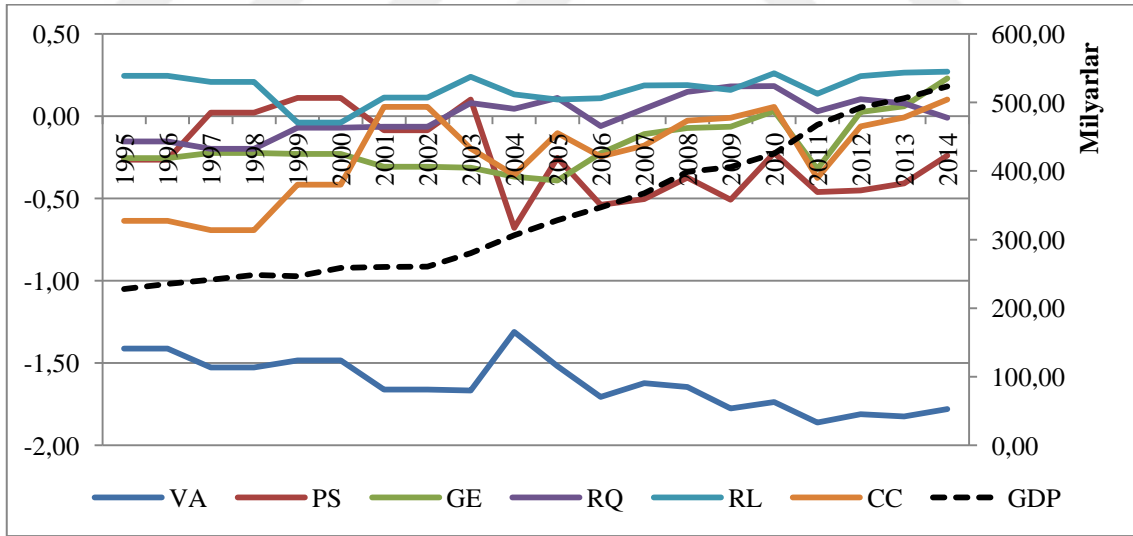
Diğer kurumsal kalite göstergelerinde, 2009 yılına kadar yükseliş, 2009-2011 dönemi konjonktürel azalış ve sonrası 2011 yılı sonrası yükseliş benzer trendlerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu konjonktürel değişimlerde her ne kadar Arap Baharının -en az etkilenen ülkelerden biri olarak ifade edilse de- ve 2008 Küresel mali krizin etkilerini görmek mümkündür.

Bu noktada, çeşitli kişi hak ve özgürlüklerinin de yer aldığı (Article 34- Article 58) 2003 tarihli Anayasa²⁵³ ile yönetilen Katar'a dair önemli bazı siyasi ve ekonomik gelişmeleri ifade etmek suretiyle analizimizi genişletecek olur isek, öncelikle 1995 yılında Hamad bin Halife es-Sani 'nin babasını "kansız bir darbe" ile tahttan indirdiğini

²⁵³ Comparative Constitutions Project, **Qatar's Constitution of 2003**, <https://www.constituteproject.org/> (Erişim:28.10.2015)

ve 2013 yılında da görevini 33 yaşındaki oğlu Şeyh Tamim bin Hamad El Sani'ye²⁵⁴ devrettiği belirtmek önemlidir. Bu çerçevede, 2013'ün ikinci yarısında yapılması planlanan Danışma Meclisi seçimi ertelenmiş -Tahmini:2016- ve parlamentonun görev süresi uzaltılmıştır. Ülke nüfusunun büyük bir bölümünü siyasal haklardan mahrum yabancılar oluşturmakta olup, ülkede siyasi parti, yasama organı ve sivil toplum örgütlenmesi bulunmamaktadır. Diğer yandan, El-Cezire televizyonu, Katar'ın en önemli dış politika araçlarından birisi olup, ülke Arap Baharı çerçevesinde yaşanan halk ayaklanmalarını ve değişim talepleri -Bahreyn'deki ayaklanmalar hariç²⁵⁵- desteklenmiştir. Ancak ülke içerisinde genel anlamda ifade özgürlüğünün kısıtlandığını, anayasanın ilgili maddelerin temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanabileceğine dair hükümlerin bulunduğunu ve 2013'te muhalif bir şaire Katar emirine hakaret ve halkı hükümete karşı isyana teşvik suçlaması ile²⁵⁶ 15 yıl hapis cezası verildiğini de belirtmek istiyoruz. Bununla birlikte, ülkede yabancı yatırımcıya ve turizme önem verilmekte, bu anlamda çeşitli reformlar gerçekleştirilmektedir.²⁵⁷

Grafik 21: Suudi Arabistan'da Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014

²⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. *Portre: Şeyh Tamim Bin Hamad Al Tani*, 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-seyh-tamim-bin-hamad-al-tani> (Erişim: 17.07.2015)

²⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. İsmail Ermağan ve Burak Gümüş, "Katar Dış Politikası ve Arap Baharı", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı:2, Haziran 2014, s. 300-320

²⁵⁶ *Qatar court upholds poet Mohammed al-Ajami's sentence*, 2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24612650> (Erişim:14.04.2015)

²⁵⁷ Ataman ve Demir, agm, s. 17-19

Kaynak: World Development Indicators, World Governance Indicators, çevrimiçi veri tabanlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.
Erişim: 25.10.2015

Coğrafi ve ekonomik düzey, askeri kapasite ve nüfus büyüklüğü açısından bölgenin en büyük ve kilit konumunda bulunan ülkesi Suudi Arabistan'ın²⁵⁸, 227 milyar dolar düzeyinde GSYİH büyüklüğü yıllar itibariyle artış göstermek suretiyle 523 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. Diğer yandan ülkenin 12.083 dolar düzeyinde olan KBDMG büyüklüğü ise 16.944 dolar seviyelerine ulaşmıştır.

Kurumsal kalite değişkenleri bağlamında bir değerlendirme yapacak olur isek; diğer Körfez ülkelerine benzer şekilde ülkenin "VA" değişkenindeki yıllar itibariyle yaşanan azalış trendini görebiliriz. Aynı zamanda bu değişken, ülkenin en düşük performansa sahip kurumsal kalite değişkenidir. Diğer göstergelerden, "PS" de ise kısmi artışları izleyen düşüşler ve akabinde tekrar yükseliş trendi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, diğer kalite göstergelerdeki artışlar Grafik-21'den izlenebilmektedir. Ayrıca, diğer göstergeler ile karşılaştırıldığında, ülkenin "RL" değişkeninde en iyi performansa sahip olduğunu, ifade edebiliriz.

Bu noktada, çeşitli kişi hak ve özgürlüklerinin de yer aldığı (Article 23- Article 43) 2013 tarihinde değişikliğe uğramış 1992 tarihli Anayasa²⁵⁹ -Article 26'da insan haklarının islam şeriatı uyarınca korunacağına, Article:39'da ise kitle iletişim ve diğer ifade araçlarının nazik, adil ve kanunlara uyacak şekilde görev yapacaklarına dair hükümler bulunmaktadır- ile yönetilmekte olan Suudi Arabistan'a dair önemli bazı siyasi ve ekonomik gelişmeleri ifade etmek suretiyle analizimizi genişletecek olur isek;

Arap Baharının kısmi etkilerinin Suudi Arabistan'da görüldüğünü, bu çerçevede ülkenin doğusunda -Şiilerin çoğunlukta yaşadığı bölgelerde- zaman zaman küçük çaplı gösterilerin yapıldığını, ülke geneline yayılmayan bu gösterilerin ise alınan bir karar ile

²⁵⁸ Muhittin Ataman ve İsmail Akdoğan, "Suudi Arabistan 2012", **Ortadoğu Yıllığı 2012**. Kemal İnat, Muhittin Ataman (Der.) İstanbul: Açılım Kitap, Aralık 2013, s. 161

²⁵⁹ Comparative Constitutions Project, **Saudi Arabia's Constitution of 1992 with Amendments through 2013**, <https://www.constituteproject.org/> (Erişim:28.10.2015)

yasaklandığını ifade etmek isteriz. Bu ayaklanmalar genel ekseninde, Şii'lere yönelik baskıcı politika, yolsuzluk, işsizlik, yoksulluk, kadın haklarının kısıtlanması, yönetime katılımın çok düşük olması gibi²⁶⁰ genel bir çerçevede şekillendiğini belirtmek önemlidir. Buna karşılık, Suudi Krallığının bu ayaklanma ve huzursuzlukları bastırmak için çeşitli ekonomik ve siyasi tedbirlere başvurduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu çerçevede, çeşitli şahıslara yönelik arama ve tutuklama kararı çıkarılmış, diğer yandan 130 milyar dolarlık ekonomik tedbir -ki bu tedbirler çoğunlukla işgücünün desteklenmesi amaçlı maaş artışları, yeni iş imkânları, yeni evlerin inşası gibi hususları içermektedir- talebinin yanı sıra, 2005 yılında Kral Abdullah'ın tahta geçmesiyle başlayan reform sürecinde bir devamı olarak nitelendirilebilecek, Eylül 2011'de kadınlara, Aralık 2015'te yapılacak Belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmesi²⁶¹ ve Danışma Meclisine -2013 yılında 30 kadın Şura Meclisinde görevlendirilmiş olup²⁶², 14 özel komitenin bulunduğu Danışma Meclisinde 6 kadın asbaşkan²⁶³ bulunmaktadır- atanabileceklerinin ifade edilmesi önemlidir.²⁶⁴

Yukarıda ifade edilen hususlardan anlaşılacağı üzere, Suudi Arabistan genel anlamda kurumsal kalite performansı bakımından düşük bir seviyede bulunmakla, inceleme dönemi içerisinde meydana gelen çeşitli siyasi, sosyal ve ekonomik hadiselerin ülkenin kurumsal kalite göstergeleri üzerinde etkilerinin bulunduğu ifade etmek isteriz.

²⁶⁰ Ataman ve Akdoğan, agm, s. 162

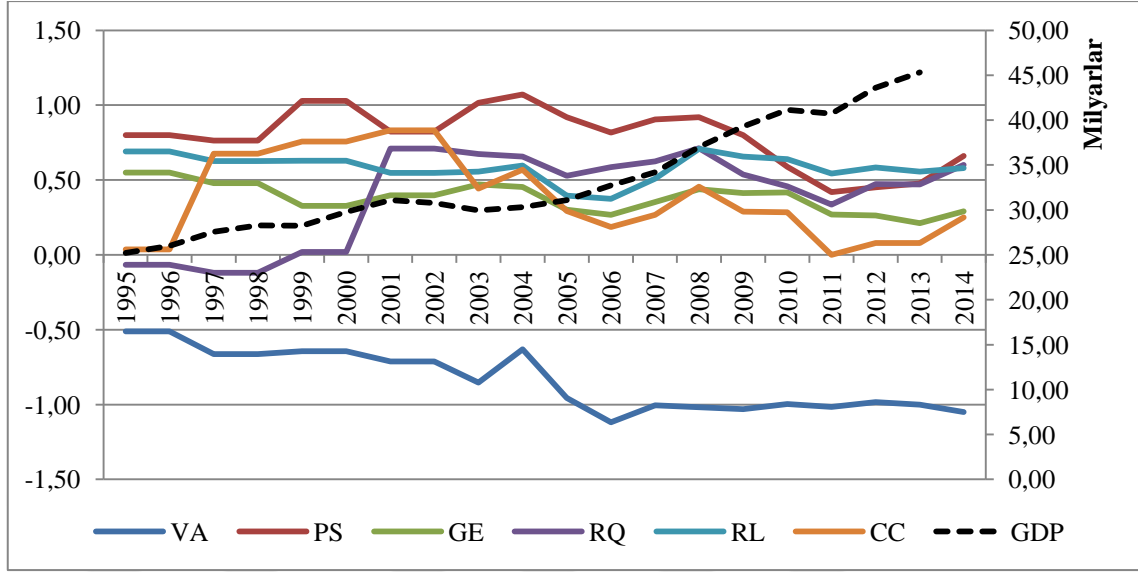
²⁶¹ *Saudi women are registering to vote in elections across the country for the first time ever*, 2015, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/saudi-women-are-registering-to-vote-in-elections-across-the-country-for-the-first-time-ever-10461020.html> (Erişim:18.09.2015)

²⁶² *Breakthrough in Saudi Arabia: women allowed in parliament*, 2013, <http://www.alarabiya.net/articles/2013/01/11/259881.html> (Erişim:14.09.2015)

²⁶³ *Saudi names six women as deputy chairpersons of Shura committee*, 2014, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/12/23/Six-Saudi-women-named-as-deputy-chairpersons-of-Shura-committees.html> (Erişim:17.09.2015)

²⁶⁴ Ataman ve Demir, agm, s. 12-17

Grafik 22: Umman'da Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014

Kaynak: World Development Indicators, World Governance Indicators, çevrimiçi veri tabanlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Erişim: 25.10.2015

Umman'a ilişkin hazırladığımız Grafik-23'te de ülkenin yıllar itibariyle artış gösteren GSYİH trendi öncelikli ifade etmek istediğimiz husustur. Bu süreçte, ülkenin 25 milyar dolar düzeyindeki GSYİH büyüklüğünün 45 milyar dolar düzeyine yükselmiş bulunmaktadır. Ülkenin KBDMG düzeyi ise 11.503 (1995) dolar seviyelerinden kısmi bir artış ile 11.595 (2014) dolar seviyesine ulaşmış bulunmaktadır.

Kurumsal kalite değişkenlerinde ise "VA" değişkeni, daha önce analiz ettiğimiz Bahreyn, Kuveyt, Katar ve Suudi Arabistan'da olduğu gibi hem en düşük performansa hem de azalış -2007 sonrası hemen hemen aynı skorlar olmakla birlikte- trendine sahip kurumsal kalite faktörü olarak ön plana çıkmaktadır.

Diğer göstergelerden "PS", "GE" ve "RL"de düşüş trendi, "CC" ve "RQ" de ise artış trendi Grafik-23'ten izlenebilmektedir. Diğer göstergeler ile karşılaştırıldığında ülkenin "PS" değişkeninde en iyi performansa sahip olduğunu ifade edebiliriz. Diğer yandan, yine grafikten izlenebileceği üzere, 2008 sonrası -Küresel Mali kriz ertesi- "VA" hariç diğer kurumsal kalite göstergelerindeki azalış trendi paralellik arz etmektedir.

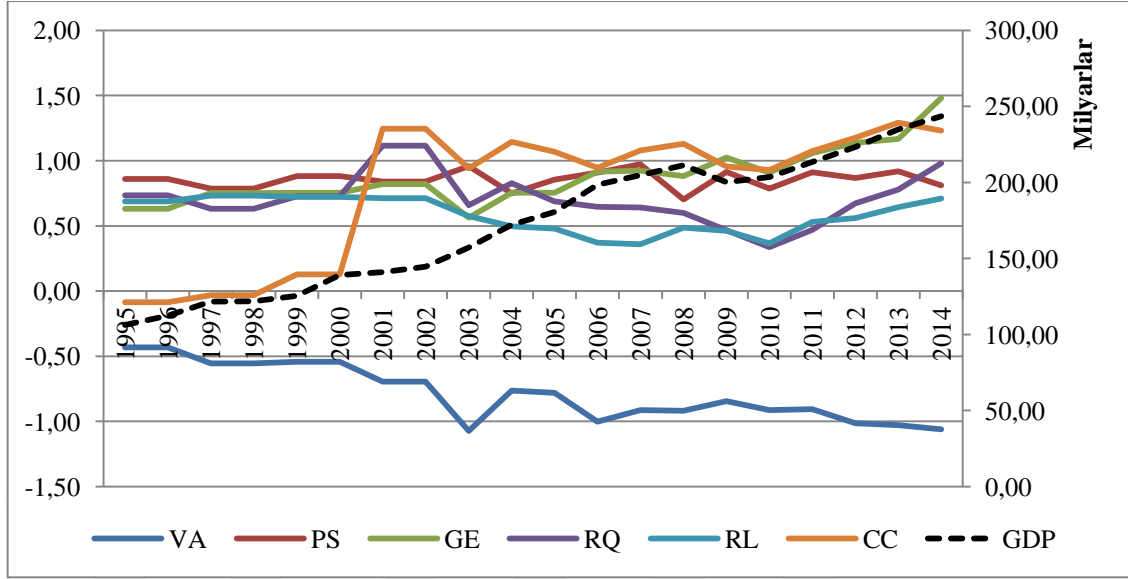
İfade ettiğimiz bu hususlardan sonra, 2011 yılında değişikliğe uğramış 1996 tarihli (Kişi Hak ve Özgürlükleri ile ilgili maddeler- Article-15 Article 40) Anayasa²⁶⁵ ile yönetilmekte olan Umman'a dair bir takım siyasi ve ekonomik gelişmeleri ifade etmek suretiyle analizimizi genişletmek istiyoruz. Şöyle ki; Umman Sultanlığı, 1970 yılından bu yana Sultan Kâbus bin Seyd tarafından yönetilmekte olup, ülkede Arap Baharı'ndan belirli ölçüde etkilenmiş bulunmaktadır. 2011 yılından başlayan ve kısmen de olsa 2012 yılında da devam eden bu protestoların temelinde siyasi, ekonomik ve sosyal talepler yer almaktadır. 2012 Haziran'ındaki gösterilerde 40 kişinin tutuklanması, göstericilere uzun süreli hapis cezalarının verilmesi gibi uygulamalar ile ifade özgürlüğünün kısıtlandığı çeşitli uluslararası raporlara konu olmuştur. Diğer yandan, 2011 yılında 84 üyeli Şura Meclisi için yapılan seçimlerde, Sultan Kâbus, daha fazla istihdam yaratmak için programların başlatılmasını ve yolsuzlukla mücadele edileceğini vaat ederken, Şura Meclisinde bazı yasal yetkileri alacağını, söylemiştir. Bunun yanı sıra, 2012 yılında ilk kez Belediye meclis üyeleri seçimi ile ülkede daha katılımcı bir yönetime geçişin ilk adımı atılmıştır. Diğer yandan, Umman Vizyon 2020 programı ile ekonomide doğal kaynaklara olan bağımlılığı azaltma ve özellikle turizm ve sanayi sektöründe olmak üzere ekonomik çeşitlenmeyi sağlama yönünde önemli adımlar atmıştır.²⁶⁶

Buraya kadar aktardığımız hususlar bizi, yine diğer ülke örneklerinde olduğu gibi bir sonuca ulaştırmakta olup, bu çerçevede gerek bölüm başında gerekse de akabinde ifade edilen önemli ekonomik, siyasi ve sosyal hadiseler, ülkenin kurumsal kalite değişkenleri üzerindeki konjonktürel değişiklikleri açıklama noktasında kısmen bilgi vermektedir.

²⁶⁵ Comparative Constitutions Project, **Oman's Constitution of 1996 with Amendments through 2011**, <https://www.constituteproject.org/> (Erişim:28.10.2015)

²⁶⁶ Dursun, Selim ve Sefa Mutlu Koca. "Umman 2012", **Ortadoğu Yılı 2012**. Kemal İnat, Muhittin Ataman (Der.) İstanbul: Açılım Kitap, Aralık 2013, s. 354-360

Grafik 23: B.A.E’de Kurumsal Kalite ve GDP İlişkisi: 1996-2014

Kaynak: World Development Indicators, World Governance Indicators, çevrimiçi veri tabanlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Erişim: 25.10.2015

Analizde bulunacağımız son ülke Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Diğer Körfez ülkeleri ile benzer bir şekilde artış trendine ve süreç içerisinde 106 milyar dolar seviyelerinden 243 milyar dolar seviyelerine yükselen GSYİH büyüklüğüne sahip bulunmaktadır. Ancak, 2008 küresel mali krizinin etkilerini GSYİH trendinden görebilmek mümkündür. Diğer yandan, ülkenin KBDMG düzeyi ise 45.203 dolar (1995 yılı) seviyelerinden önemli ölçüde bir gerilemeye uğrayarak 26.792 (2014 yılı) düzeyine düşmüş bulunmaktadır.

Bu ülkede de diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi "VA" değişkeni hem en düşük performansa sahip hem de azalış trendine sahip bir kurumsal kalite göstergesidir. Diğer kurumsal kalite göstergeleri incelendiğinde, diğer göstergelerde artış trendi bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir. Özellikle "CC" değişkenindeki artış trendi ile "GE" değişkeninin son yıldaki en yüksek performansa sahip kurumsal kalite faktörü olduğu hususu, analizimiz açısından önemlidir.

2009 yılında değişikliğe uğramış 1971 tarihli (Kişi Hak ve Özgürlüklerine ilişkin düzenlemeler Article 25- Article 44) Anayasa²⁶⁷ ile yönetilen ülke, Arap Baharından ciddi bir şekilde etkilenmemiştir zira gerek halk tarafından seçilen ve yedi Emirliği temsil eden 40 kişilik Federal Konsey, gerekse de her Emirlik çerçevesinde oluşturulan halk meclisleri gibi uygulamalar işbu Emirlikleri halka yakın kılmakta, kısmi de olsa yönetime nispi bir katılım imkânı sağlamaktadır. Söz konusu husus, halkın eğitim, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının devlet tarafından sağlanması, yüksek milli gelir düzeyi ve ekonomik reform paketi gibi uygulamalar, Arap Baharının devrim ve değişim taleplerini içeren genel atmosferinin ülke içinde yerleşmesine ve gelişmesine imkân vermemiştir. Ancak, bütün bunlara rağmen Federal Konsey'in yetkilerinin artırılması talebi çerçevesinde şekillenen muhalif kesime karşıda bazı siyasi ve hukuki tedbirlerde bulunulmuştur. Bu çerçevede, tutuklama ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarına kapatma tedbiri ile internet üzerinden eylem yürütme ve düşünce açıklama fiillerine karşı internet kısıtlamaları uygulanmıştır. Bu ve bu gibi hususlar, ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik göstergesinin oldukça düşük düzeylerde ve aşağı yönü bir seyir izlemesine neden olmuştur. Diğer yandan dubai, ülke için önemli bir marka değeri olmuş ve özellikle Arap Baharı döneminde, bölgedeki güvenli iş sahası imajı çerçevesinde ekonomik anlamda büyük faydalar temin etmiş olup, ekonomik kurumsal kalite göstergelerindeki artışta bu hususunda etkileri bulunmaktadır.²⁶⁸

3.7.3. Genel Değerlendirme

Bundan önceki kısımda ülkeler özelinde kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisini hazırlanan grafikler ve çeşitli siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerden de bahsetmek suretiyle analiz etmeye çalıştık. Şimdi ise bu yana kadar ifade ettiğimiz hususlar çerçevesinde Körfez ülkelerinin kurumsal kalite performansları ile ekonomik büyüme ilişkisini karşılaştırmalı olarak analiz etmek suretiyle genel bir takım sonuçları ifade etmek istiyoruz.

²⁶⁷ Comparative Constitutions Project, **United Arab Emirates's Constitution of 1971 with Amendments through 2009**, <https://www.constituteproject.org/> (Erişim:28.10.2015)

²⁶⁸ Ataman ve Demir, age, s. 12-17

Öncelikle belirtmek gerekir ki, incelemeye konu yıllarda, Körfez ülkeleri GSYİH büyüklükleri açısından artış trendine sahip bulunmakta olup, KBDMG miktarları bağlamında ise BAE ve Kuveyt'te azalış trendi, Bahreyn ve Umman'da hemen hemen sabit bir eğilim, Suudi Arabistan ve Katar'da ise artış trendi bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra, kurumsal kalite göstergeleri bağlamında ise tüm ülkelerde "VA" değişkeni hem oldukça düşük performansa hem de yıllar itibariyle azalış trendine sahiptir. Ülkeler arası bir karşılaştırmada bulunacak olur isek en başarısız ülke Suudi Arabistan, en başarılı ülke ise Kuveyt olarak gözükmektedir.

"PS" kurumsal kalite değişkeni açısından; Katar'ın yıllar itibariyle artış gösteren ve bölge ülkeleri içerisinde en yüksek performansa sahip ülke olduğunu söyleyebiliriz. Son yıllarda, en düşük performansa sahip ülke ise Bahreyn olarak gözükmekte olup, Suudi Arabistan'da bu kurumsal kalite göstergesinde Bahreyn gibi (-) değerlere sahip olup, düşük bir performans izlemektedir.

"GE" kurumsal kalite değişkeni bağlamında; B.A.E'nin yıllar itibariyle artış gösteren ve bölge ülkeleri içerisinde en yüksek performansa sahip ülke olduğunu söyleyebiliriz. Katar'da son yıllarda bir gelişim içerisinde bulunmaktadır. Diğer yandan, bu değişkende en düşük performansa sahip ülke uzun yıllar Suudi Arabistan olagelmiş ve fakat son yıllarda Kuveyt en düşük performansa sahip ülke konumuna gerilemiştir.

"RQ" değişkeni bakımından; genel olarak bölge ülkelerinin dalgalanmalı bir trend izlediklerini müşahade ederiz. Suudi Arabistan, bu değişken bağlamında düşük performansa sahip bir ülke olmakla birlikte, Kuveyt 2005 yılı sonrası yaşadığı düşüş trendi ile son yıllarda en düşük performans gösteren ülke konumuna gelmiştir. B.A.E son dönemde en yüksek performansa sahip ülke konumuna gelmiş bulunmakla, Bahreyn ve Katar'ın 2000 yılı sonrası artış trendi önemlidir.

"RL" kurumsal kalite değişkeni çerçevesinde; Katar yıllar itibariyle gösterdiği artış trendi ile en yüksek performansa sahip ülke konumuna gelmiş bulunmaktadır. Suudi Arabistan ise bu gösterge bağlamında en düşük performansa sahip bölge ülkesidir. Bahreyn 2004 yılı itibariyle bu gösterge bağlamında en yüksek performansa sahip iken, yaşadığı düşüş ile Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten sonra en düşük performansa sahip ülke durumuna gerilemiş bulunmaktadır.

Son olarak "CC" kalite değişkeni bağlamında; B.A.E son yıllarda gösterdiği artış ile bölge ülkeleri içerisinde en yüksek performansa sahip ülke durumuna gelmiş bulunmaktadır. Diğer yandan, Katar'da yıllar itibariyle gösterdiği artış trendi ile ikinci en iyi performansa sahip ülke konumundadır. Bunun yanı sıra, Kuveyt ise, 2002 yılı sonrası düşüş trendi girmekle son yıllarda en düşük performans gösteren ülke konumuna gerilemiş bulunmaktadır. Suudi Arabistan'da bu gösterge bağlamında düşük performansa sahip diğer bir ülke olarak öne çıkmaktadır.

Buna göre, Körfez ülkelerinin tamamı "VA" değişkeninde (-) değerlere sahip bulunmaktadır. Suudi Arabistan gerek bu göstergede gerekse diğer göstergelerde bölge ülkeleri içerisinde en düşük performansa sahip ülke -son yıllarda konjonktürel değişimler yaşanmakla birlikte- konumundadır. Katar "RL" ve "PS" göstergelerinde en yüksek performansa, "GE", "RL" ve "PS" göstergelerinde ise en iyi ikinci performansa; B.A.E ise "CC", "RQ" ve "GE" değişkenlerinde en yüksek performansa sahip ülke konumundadır. Kuveyt "PS" hariç tüm göstergelerde düşüş yaşayan, Bahreyn ise özellikle "VA" ve "PS" değişkenlerinde önemli azalış gösteren, özellikle son yıllarda kurumsal kalite göstergeleri bağlamında düşük performansa sahip ülkeler olarak göze çarpmaktadır. Umman'ın ise "VA", "PS" ve "GE" değişkenlerinde kısmi düşüş, "RQ", "RL" ve "CC" değişkenlerinde ise kısmi artış sağlayan bir Körfez ülkesi olduğunu müşahede etmekteyiz. Bu hususlar çerçevesinde, inceleme dönemimiz içerisinde, kurumsal kalite göstergeleri bağlamında ülkeleri genel olarak karşılaştıracak olur isek, Körfez'in en başarılı ülkeleri Katar ve B.A.E; en başarısız ülkesi ise Suudi Arabistan'dır, diyebiliriz.

4. BÖLÜM

KÖRFEZ ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜME - KURUMSAL KALİTE İLİŞKİSİNE DAİR BİR UYGULAMA

4.1. Ampirik Literatür

Ülkelerin politik ve bürokratik istikrarı, mülkiyet hakları, yolsuzluk ve yasal sistem gibi çeşitli kurumsal kalite göstergelerinde meydana gelen değişimlerin ekonomik büyüme performansları üzerine etkileri, bu ilişkinin nedenselliği, anlamlılığı ve yönü yapılan ampirik çalışmalarla ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Yapılan bu çalışmalarda genellikle, kurumsal kalitenin ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu ileri sürülmüştür. Ancak, yapılan bazı çalışmalarda ise kurumsal kalite ile ekonomik büyüme arasında güçlü ve doğrudan bir ilişkinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, bu çalışmaların çoğunda, kurumsal kalitede meydana gelen iyileşmenin ekonomik büyüme üzerine olan pozitif etkisi ortaya konulurken nedenselliğin kurumsal kaliteden ekonomik büyümeye doğru olduğu bildirilmiş, bazı çalışmalarda ise ekonomik büyümede meydana gelen artış nedeniyle kurumların kalitesinin arttığı yani nedenselliğin ekonomik büyümeden kurumsal kaliteye doğru olduğuna açıklamalarda bulunulmuştur. İfade edilen bu hususlardan anlaşılacağı üzere kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisine dair ampirik çalışmaların ulaştığı nihai ve tek bir sonuç bulunmamaktadır.

Bu çerçevede, Hall ve Jones yaptıkları çalışmada; beşeri ve fiziki sermayenin çıktı miktarındaki farklılıklar ile ülkeler arası ekonomik performans farklılıklarını araştırmışlardır. Buna göre, sermaye birikimi ve üretkenliği bağımlı değişkenler, sosyal altyapı ise bağımsız değişken olarak ele alınarak bir model oluşturulmuş ve sosyal altyapının mevzuat, bürokratik kalite, tahsis riski, yolsuzluk gibi değişkenlerden oluştuğunu belirtmişlerdir. Çalışma kapsamında, bir ülkenin uzun vadeli ekonomik performansını öncelikle, bireylerin ve firmaların yatırım yapmak, fikirler üretmek ve aktarmak, mal ve hizmet üretmek için gerekli ekonomik ortamı oluşturan kurumların ve

hükümet politikalarının belirlediğini ifade etmişler, sosyal altyapıdaki farklılıkların her işçi başına düşen verim, sermaye yoğunluğu ve işçi başına düşen beşeri sermaye göz önüne alınarak hesaplanan uzun dönemli ekonomik performansı etkilediği, sonucuna ulaşmışlardır.²⁶⁹

Acemoğlu vd. yaptıkları çalışmalarında; az gelişmiş ülkelerdeki kurumsal kalitenin tarihi parametrelerinden birisinin sömürgecilerin ölüm oranları olduğunu varsayılmış ve bu oran kurumsal kaliteyi ölçmek/ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Yazarlar sömürgecilerin, ölüm oranlarının yüksek olduğu yerlerde kalıcı olunmayacağı için iyi kurumların oluşturulması için çaba harcamayacaklarını, buna karşılık düşük olan yerlerde ise uzun vadede yüksek getiri imkânı sağlayacak iyi kurumların oluşması için çalışılacaklarını belirtmişlerdir. Çalışma sonucunda, ölüm oranlarının yüksek olduğu yerlerdeki sömürgecilerin ölüm oranlarının, kurumsal kalite ve ekonomik performans farklılıklarının açıklanmasında/anlaşılmasında iyi bir ön gösterge/açıklayıcı olduğu sonucuna varmışlardır.²⁷⁰

Yine Acemoğlu vd. tarafından yapılan başka bir çalışmada, 1970-1997 yılları arasında 96 ülkede kurumsal kalite ile ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmış, neden birçok az gelişmiş ülkenin savaş savaş sonrası dönem boyunca şiddetli krizler yaşadığı ve dalgalanmaların bulunduğu hususlarının sebepleri irdelenmiştir. Bu çerçevede, kurumların tarihsel belirlenen bileşenleri kullanılarak, kurumlar ve dalgalanmalar arasında güçlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuş ve ülkelerin büyük makro ekonomik sorunlarının altında derin kurumsal nedenler bulunduğu ifade edilmiştir. Bu çerçevede, zayıf kurumların ekonomik performans üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu, vurgulanmıştır.²⁷¹

²⁶⁹ Robert E. Hall, Charles I. Jones, “Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others?” **National Bureau of Economic Research**, Working Paper: 6564, 1999, s. 1-49

²⁷⁰ Daron Acemoglu, Simon Johnson ve James A. Robinson, “The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation”, **The American Economic Review**, Vol. 91, No. 5, 2001, s. 1369-1401

²⁷¹ Daron Acemoglu vd, “Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth”, **Journal of Monetary Economics**, Volume 50, Issue 1, January 2003, s. 49-123

Acemoğlu vd. kurumlar ile ekonomik performans arasındaki ilişkiyi araştırdıkları bir başka çalışmalarında, kurumların seçimi, ekonomik ve politik kurumlar arasındaki ilişki ve siyasi kurumların sosyal gruplar arasındaki g eşitizliği açısından meydana getirdiği sorunları irdelemişlerdir. Bu çerçevede, ekonomik büyüme ile uyumlu kurumların gerçekleşmesi zor ve fakat imknsız olmayan bazı koşullara bağlı olduğu, diğer yandan ekonomik kalkınma farklılıklarının nedeninin ekonomik kurumların farklılığından kaynaklandığı sonucuna varmışlardır.²⁷²

Rodrik, Doğu Asya'nın hızlı büyüme nedenlerini araştırdığı ve çeşitli kurumsal kalite faktörleri kullandığı çalışmasında, hükümet politikalarının özel yatırımları uyarma etkisini göz önünde bulundurmadan açıklamanın mümkün olmayacağını ileri sürmüş ve Doğu Asya ekonomilerinde ekonomik büyümeyi, politik istikrara, kurumsal kaliteye ve dışa açıklığa bağlamıştır.²⁷³

Yine Rodrik diğer bir çalışmasında; demokrasi değişkeninin ekonomik performans üzerindeki etkilerini kısmi regresyon yöntemi ile araştırmıştır. Bu çerçevede yazar, demokrasinin iyi kurumlar oluşturmak noktasında meta-kurum olduğunu, katılımcı demokrasilerin daha kaliteli büyümenin sağlanmasında önemli rol oynadığını ve uzun vadeli büyüme oranlarında etkili olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan, demokrasinin, kısa vadeli istikrar yarattığını, ani şoklarla başa çıktığını ve ekonomide daha iyi dağıtım sonuçlarına sebebiyet verdiğini, ifade etmiştir.²⁷⁴

Dollar ve Kraay, ticaret ve kurumların ekonomik büyümeye etkilerini inceledikleri çalışmalarında, kurumsal kalite göstergeleri olarak, hukukun stnlğ (ICRG) ve demokrasi (Freedom House) değişkenlerini kullanmışlardır. Bu çerçevede oluşturulan regresyon modeliyle, kurumsal kalite ve dışa açıklık oranı arasındaki yüksek korelasyon nedeniyle değişkenlerin kısmi etkileri konusunda uzun vadede tam ve

²⁷² Daron Acemoglu, Simon Johnson, James Robinson, "Institutions As The Fundamental Cause Of Long-Run Growth", **National Bureau Economic Research**, Working Paper No. 10481, May 2004, s. 1-92

²⁷³ Dani Rodrik, "TFPG Controversies, Institutions, and Economic Performance in East Asia", **National Bureau Economic Research**, Working Paper No.5914, 1997 s. 1-37

²⁷⁴ Dani Rodrik, "Institutions for High-Quality Growth: What They are and How to Acquire Them", **National Bureau Economic Research**, Working Paper No. 7540, February 2000, s. 1-48

güvenilir bir sonuca ulaşamayacağını belirtmişlerdir. Bunun için yazarlar, on yıllık süreçlerde büyüme oranlarında meydana gelen değişiklikler ile söz konusu değişkenlerde meydana gelen değişimlerin etkisini incelemişlerdir. Bu kapsamda, çok uzun dönemde ticaretin ve kurumsal kalitenin, büyüme üzerinde, ortak ve önemli bir rolünün olacağını ve fakat kısa vadede ticaretin daha önemli bir rol oynadığını ifade etmişler, buna göre ticaretin büyüme üzerindeki etkisinin kurumsal kaliteye nazaran daha önemli olduğunu, belirtmişlerdir.²⁷⁵

Rodrik vd. yaptıkları çalışmada ise, iki ülke örnekleminde, kurumların, coğrafi şartların ve ticaretin gelir seviyesi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bu çerçevede yazarlar, kurumsal kalitenin ülke içi gelir farklılıklarının açıklanmasında anlamlı bir parametre olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, kurumsal kalitenin, coğrafya ve ticaret değişkenlerine nazaran ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, kurumların sadece anlamlı değil, etkileri de büyük çaplı ve modelde yer alan ticaret ve coğrafya katsayılarının ise "hatalı" işarete sahip olduğu, sonucuna ulaşmışlardır.²⁷⁶

Rodrik ve Rigobon ait bir çalışmada, ekonomik kurumlar, siyasi kurumlar, ticari açıklık ile gelir seviyeleri arasındaki ilişkileri 86 ülke (53 sömürgeye uğramış, 33 sömürgeye uğramamış) için incelenmiş olup, yapmış oldukları modeller çerçevesinde demokrasi ve hukukun üstünlüğünün ekonomik performans için önemli olduğunu aynı zamanda gelir seviyesi üzerinde de önemli etkilerinin bulunduğunu, diğer yandan ticari açıklığın, gelir seviyesi ve demokrasi üzerinde negatif etkilerinin bulunduğunu, fakat hukukun üstünlüğünü pozitif etkilediğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, çok güçlü etkisi bulunmamakla birlikte yüksek gelir düzeyinin daha fazla ticari açıklık ve daha iyi

²⁷⁵ David Dollar ve Aart Kraay, "Institutions, Trade and Growth", **Journal of Monetary Economics**, 50, 2003, s. 133-162.

²⁷⁶ Dani Rodrik, Arvind Subramanian ve Francesco Trebbi, "Institutions Rule: The Primacy Of Institutions Over Geography And Integration in Economic Development", **Journal of Economic Growth**, Vol. 9, No. 2, 2004, s. 131-165.

kurumların oluşmasını sağladığını, hukukun üstünlüğü ve demokrasi değişkenlerinin birbirine destekleme eğiliminde olduklarını, belirtmişlerdir.²⁷⁷

Knack ve Keefer yaptıkları çalışmalarında; ekonomik büyüme ve yatırımlar üzerinde mülkiyet haklarının -mülkiyet hakları bir kurumsal kalite göstergesi olarak anlamlandırılmaktadır- etkisini açıklamaya çalışmışlardır. Çalışmada, yabancı yatırımcılara ülke risk değerlendirmeleri çerçevesinde oluşturulan ICRG ve BERI endeksleri ile Freedom House ekonomik özgürlük verileri kullanılmıştır. Modelde kullanılan birinci indeks bürokrasi kalitesi, yolsuzluk, hukukun üstünlüğü vb. gibi göstergeleri ihtiva etmektedir. İkinci indeks ise bürokratik gecikme, kamulaştırma riski vb. içermektedir. Bu çerçevede yapılan çalışma ile mülkiyet haklarını koruyan kurumların ekonomik büyüme ve yatırımlar için çok önemli olduğu, kurumsal kalite meydana gelecek değişimlerin yakınsama oranını arttıracacağı, hususları vurgulanmıştır.²⁷⁸

Daha sonra, Knack ve Keefer; 29 piyasa ekonomisi için, güven ve vatandaş işbirliği normlarını, resmi olmayan kurumsal kalite göstergeleri olarak kullandıkları ve kurumsal farklılıkların bir ülkenin ekonomik performansını ne derece etkilediğini inceledikleri çalışmalarında, Dünya Değerler Anketi verileri kullanılmıştır. Bu çerçevede, güven ve vatandaş işbirliğinin ekonomik performans üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu, bununla birlikte vatandaş işbirliğinin gayri safi yurtiçi hâsıla üzerindeki etkisinin ise güvenin yarattığı etkiden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.²⁷⁹

Yine Knack ve Keefer yaptıkları çalışmalarında, kurumsal kalite göstergeleri olarak hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun yaygınlaşması, kamulaştırma ve sözleşmelerin tanınmama riskini kullanmışlardır. Bu çerçevede yazarlar, zayıf kurumsal göstergelerin

²⁷⁷ Roberto Rigobon ve Dani Rodrik, "Rule of Law, Democracy, Openness, and Income: Estimating the Interrelationships", **National Bureau Economic Research**, Working Paper No. 10750, 2004, s. 1-28

²⁷⁸ Stephen Knack ve Philip Keefer, "Institutions And Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures" **Economics and Politics**, Vol. 7, No. 3, 1995, s. 207-227.

²⁷⁹ Stephen Knack ve Philip Keefer, "Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 112, No. 4, 1997, s. 1251-1288

bir ülkenin dünyayla aynı seviyeye gelmesinde anlamlı bir engel olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Diğer bir ifade ile ülkeler arası gelir yakınlaşmasının kurumsal kaliteye bağlı olduğunu tespit etmişlerdir.²⁸⁰

Clague vd. yaptıkları çalışmalarında, çeşitli kurumlar ve kişi başına düşen gelir ile yatırım/gayri safi yurtiçi hâsıla oranları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu çerçevede, kurumsal göstergeler ve ekonomik performans arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan kurumsal olmayan bazı faktörlerin de ekonomik performansla ilişkili olsa da kurumsal değişkenlerin etkisinin daha fazla olduğunu belirtmişlerdir.²⁸¹

Rivera-Batiz ve Oliva gelişmiş ülkelerde demokrasinin kalitesi, hukukun üstünlüğü ve sermaye hareketlerinin reel kişi başına hâsılanın büyüme oranına etkilerini incelediği çalışmada; demokrasinin büyüme üzerinde doğrudan etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. En küçük kareler yöntemi ile yapılan tahminlerde, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi değişkenlerin eğitimi teşvik ederek, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını desteklediği ve böylelikle ekonomik büyümeyi dolaylı olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, yüksek FDI/GDP oranının daha hızlı büyüme oranı ile ilişkili olduğu ifade edilmiştir.²⁸²

Huynh ve Chavez, kurumsal kalitenin (yönetişim) ekonomik büyüme üzerine etkisini 1996- 2006 döneminde 127 ülke için inceledikleri çalışmalarında, Dünya Yönetişim Göstergelerini kullanmışlardır. Panel veri yöntemiyle oluşturulan modelin sonucunda, altı yönetim göstergesinden, ifade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu, siyasi istikrar ve hukukun üstünlüğü gibi kurumsal kalite faktörlerinin önemli ölçüde ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Diğer göstergelerin ise

²⁸⁰ Stephen Knack ve Philip Keefer, “Why Don’t Poor Countries Catch Up? A Cross-National Test of Institutional Explanation”, **Economic Inquiry**, Vol. 35, No. 4, s. 590-602

²⁸¹ Christopher P. Clague vd, “Institutions And Economic Performance: Property Rights And Contract Enforcement” in C. Calgüe (ed.), **Institutions and Economic Development: Growth and Governance in Less-Developed and Post-Socialist Countries**, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1996, s. 67-90.

²⁸² Luis A. Rivera-Batiz ve Maria-Angels Oliva, “Political Institutions, Capital Flows, and Developing Country Growth: An Empirical Investigation” **Review of Development Economics**, 6, 2002, s. 248-262

(düzenlemelerin kalitesi, yolsuzluğun kontrolü ve yönetimin etkinliği) ekonomik büyüme üzerinde anlamsız/önemsiz olduğu ifade edilmiştir.²⁸³

Olson vd. kurumsal kaliteyi ifade edecek şekilde yönetim kavramını kullanarak yaptıkları çalışmalarında; ICRG veri setinden seçilen bazı verileri (hukukun üstünlüğü, kamulaştırma riski, yolsuzluk, bürokratik kalite gibi) seçerek, bu göstergelerin toplamını yönetim kalitesi değişkeni olarak kullanmıştır. 58 ülkeye ait verilerle yapılan panel veri analizi modelinde, yönetim kalitesinin verimlilik artışlarının önemli bir belirleyicisi olduğu ve aralarında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun, özellikle düşük gelirli ülkeler için de geçerli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, düşük gelir düzeyine sahip olan ülkelerin, makul bir yönetim kalitesine sahip olmaları durumunda diğer ülkeleri yakalayabilecekleri belirtilmiştir.²⁸⁴

Chong ve Calderon yaptıkları çalışmalarında, çeşitli kurumsal kalite göstergelerini kullanarak 55 ülke için nedensellik analizi yapmışlardır. Çalışmada, yolsuzluk, bürokratik kalite, mülkiyet hakları ve diğer kurumsal göstergeler ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir bağlantı olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre, kurumsal kalitenin artması, ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Ayrıca, nedensellik ilişkisine dair, kurumsal kalitede yaşanan olumlu gelişmelerin sadece daha yüksek bir ekonomik büyümeyle sonuçlanmadığı aynı zamanda yüksek ekonomik büyüme oranlarının kurumsal kalite düzeyini arttırdığı ifade edilmiştir.²⁸⁵

Campos, merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte kurumsal değişime dair yaptığı çalışmasında, yönetim (kurumsal kalite) kavramı ve onun beş göstergesini kullanmıştır. Bu göstergeler, hesap verme sorumluluğu, bürokrasinin kalitesi, hukukun üstünlüğü, politika yapma sürecinin yapısı ve sivil toplumun gücüdür. Çalışma, 1989-1997 yılları ile 25 Orta ve Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği

²⁸³ Kim P. Huynh ve David T. Jacho-Chávez, , “Growth and Governance: A Nonparametric Analysis”, **Journal of Comparative Economics**, Volume 37, Issue 1, March 2009, s. 121–143

²⁸⁴ Mancur Olson, Naveen Sarna ve Anand V. Swamy, “Governance And Growth: A Simple Hypothesis Explaining Cross-Country Differences in Productivity Growth”, **Public Choice**, 102, 2000, s. 341-364

²⁸⁵ Alberto Chong ve Cesar A. Calderon, “Causality and Feedback Between Institutional Measures and Economic Growth”, **Economics and Politics**, 12, 2000, s. 69 – 82.

ülkelerini kapsamaktadır. Çalışmada, işbu göstergelerin, kişi başı milli gelir seviyesinin ve beklenen yaşam süresi üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bu kapsamda, hukukun üstünlüğü göstergesinin, kişi başına düşen gelir düzeyini etkileyen en önemli kurumsal kalite unsuru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Beklenen yaşam süresini etkileyen en önemli kurumsal kalite faktörünün ise bürokratik kalite olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁶

Grigoryan ve Martinez, 27 Asya ve Latin Amerika ülkesi için sanayi üretimi ile kurumsal kalite arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında; kurumsal kalite göstergeleri olan ICRG veri setinden faydalanmışlar ve kurumsal kalite faktörlerinin sanayi sektörünün büyüme oranını güçlü ve olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu çerçevede, yasal ve düzenleyici sistemin geliştirilmesinin esasen yatırım ve toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisi aracılığıyla, sanayi üretiminde yüksek büyüme oranlarına yol açtığını, ifade etmişlerdir.²⁸⁷

Islam yaptığı çalışmasında, düşük, orta ve yüksek gelir grubunda yer alan 98 ülkede -kurumsal kalite göstergesi olarakta kullanılabilen- ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme performansları arasındaki ilişkiyi enine kesit yöntemi (cross-section) kullanarak araştırmıştır. Araştırma sonucunda, gerek yüksek gelirli ülkelerde gerekse de diğer ülke gruplarında kişi başına düşen gelirin büyüme oranı ile ekonomik özgürlük düzeyi arasında pozitif ve doğrudan bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.²⁸⁸

Siddiqui ve Ahmed yaptıkları çalışmalarında; kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisini 43 ülkeye ait verilerle incelemişlerdir. Çeşitli kontrol değişkenleri kullandıkları modelde, kurumsal kalite göstergeleri olarak, kendi oluşturdukları 141 ülkeyi kapsayan Kurumsallaşmış Sosyal Teknolojiler Endeksini kullanmışlardır. Bu çerçevede, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasında güçlü ve istatistikî olarak

²⁸⁶ Nauro F. Campos, “Context Is Everything: Measuring Institutional Change in Transition Economies”, **World Bank Policy Research**, Working Papers, No. 2269, 2000, s.1-38

²⁸⁷ David A. Grigoryan ve Albert Martinez, “Industrial Growth and the Quality of Institutions: What Do (Transition) Economies Have to Gain from the Rule of Law?” **World Bank Policy Research**, Working Papers, No. 2475, 2000, s.1-19

²⁸⁸ Sadequl Islam, “Economic Freedom, Per Capita Income and Economic Growth”, **Applied Economics Letters**, 1996, 3, s. 595–597

anlamli bir baglanti olduğu, kurumsal kalitenin buyüme üzerinde anlamli ve pozitif bir etkiye sahip olduğu, daha kaliteli kurumların ekonomik buyüme ve insani gelişim üzerinde uzun vadede kısa vadeden daha olumlu ve önemli bir etkisinin bulunduğu, bunu yanı sıra yakınsamanın kısmen doğrulandığı şeklinde tespitlerde bulunmuşlardır. 289

Sachs ve Warner, 1965-1990 döneminde, Sahra Altı Afrika'nın düşük ekonomik performansının nedenlerini araştırdıkları çalışmaları kapsamında hazırlamış oldukları modellerinde ICRG kurumsal kalite göstergelerinin yanı sıra çeşitli değişkenlerden faydalanmışlar ve yatay kesit yönetimini kullanmışlardır. Bu çerçevede yazarlar, kurumsal kalitenin ekonomik buyüme ile önemli ölçüde ilgili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Diğer yandan, Sahra Altı Afrikanın en önemli eksikliğinin uluslararası pazarlara açıklık olduğunu, kötü ekonomik politikaların da düşük ekonomik buyüme üzerinde önemli rol oynadığını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra, coğrafi faktörlerin de -ki bunlar tropikal iklim ve denize erişim eksikliği- bölgenin yavaş buyümesine sebebiyet verdiğini belirtmişlerdir.²⁹⁰

Sobhee, gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kalite ve ekonomik buyüme ilişkisini araştırdığı çalışmasında, Sahraaltı Afrika ve Latin Amerika'ki 45 ülkeye ait verileri kullanmıştır. Yazar, modelde kurumsal kalite ölçütü olarak WGI istatistiklerinden yararlanmış olup, çeşitli kontrol değişkenlerine de yer vermiştir. Bu kapsamda, düşük veya zayıf kurumsal kalitenin kişi başı milli gelirin buyümesini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında elde edilen bir başka hususta "Yönetimin Etkinliği" şeklinde ifade edilen kurumsal kalite parametresinin, bu ülkelerdeki ekonomik buyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğudur.²⁹¹ Yine başka çalışmasında Sobhee, bir Sahraaltı ekonomisi olan Morityus'un, sahip olduğu yüksek kurumsal kalite düzeyi nedeniyle etkileyici bir

²⁸⁹ Danish Ahmed Siddiqui and Qazi Masood Ahmed, "Institutions and Economic Growth: Across Country Evidence", **MPRA**, Paper No. 19747, 2009

²⁹⁰ Jeffrey D. Sachs ve Andrew Warner, "Sources of Slow Growth in African Economies", **Journal of African Economies**, 1997, 6(3), s. 335-376.

²⁹¹ Sanjeev K. Sobhee, "Quality of Institutions and Economic Growth in Developing Economies", 2012, <http://ssrn.com/abstract=2176542> (Erişim:12.12.2014)

ekonomik performansa sahip olduğu yönünde sonuçlara erişmiştir.²⁹²

Glaeser vd. politik kurumsal faktörlerin ekonomik büyüme üzerine etkilerini incelediği çalışmalarında, hükümetin etkinliği, hükümet üzerine yasal kısıtlamalar, kamulaştırma riski, otokrasi, yargı sisteminin bağımsızlığı ve yönetimde orantılı temsil gibi çeşitli kurum ve/veya şahıslara ait endekslerden elde edilen göstergeler kullanılmıştır. Bu kapsamda, genel olarak kurumsal değişkenlerin ekonomik büyümeye doğrudan etkisi bulunduğu dair geniş çaplı bir kanıt olmadığı, beşeri sermayenin kurumsal faktörlere nazaran büyüme için daha önemli bir kaynak olduğu, genellikle diktatörlü yönetilen fakir ülkelerin iyi politikalar yoluyla yoksulluktan kurtulabilecekleri ve akabinde siyasi kurumlarını da geliştirebilecekleri, sonucuna ulaşmışlardır.²⁹³

Aron, Afrika'nın hayal kırıklığı yaratan ekonomik performansı, Doğu Asya finansal krizi ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinin düşük ekonomik performansında kurumların rolünü incelediği çalışmasında, ülkeler arasında ve zaman içinde gayri safi yurtiçi hâsıla büyüme ile sivil özgürlükler ve mülkiyet hakları gibi kurumsal kalite göstergelerinin ilişkisini araştırmıştır. Yazar, çalışma sonucunda kurumsal kalite ile yatırımlar ve büyüme arasında bir bağlantı olduğunu ancak bunun güçlü olduğuna dair bir kanıt sunulamadığını belirtmiştir.²⁹⁴

Naude, Afrika'da büyümenin belirleyicileri tespiti ve coğrafi faktörler ile kurumsal faktörlerin kişi başına düşen gelir üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmasında, çeşitli politik, coğrafi ve kurumsal kalite değişkenleri ile 1970-1990 dönemi için 44 Sahra-Altı Afrika ülkesine ait verileri kullanmıştır. Bu çerçevede, okuryazarlık oranı, yatırımlar, DYSY ile kentsel yığılma gibi faktörlerin kişi başına düşen gelir üzerinde önemli ve olumlu bir etkisinin bulunduğunu, diğer yandan hükümet

²⁹² Sanjeev K. Sobhee, "The Economic Success of Mauritius: Lessons and Policy Options for Africa", **Journal of Economic Policy Forum**, Vol.12, Issue 1, 2009, s. 29-42

²⁹³ Edward L. Glaeser vd, "Do Institutions Cause Growth", **Journal of Economic Growth**, Vol. 9, Issue 3, 2004, s. 271-303

²⁹⁴ Janine Aron, "Growth and Institutions", **World Bank Observer**, Volume 15, Issue 1, February 2000, s. 99 - 135

harcamaları, coğrafi kısıtlar ve sıtma hastalığı gibi unsurların ise olumsuz etkilerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, Acemoğlu vd. (2001) çalışmasını destekler şekilde, bir kurumsal kalite değişkeni olarak da kullanılan, yerleşimcilerin ölüm oranları (settler mortality) ile ekonomik büyüme arasında ters bir ilişki bulunduğunu, coğrafi faktörlerin kurumsal faktörler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ve kalitesini de etkilediğini, diğer yandan büyüme üzerinde de doğrudan ve önemli bir etkiye sahip olduğunu, belirtmiştir.²⁹⁵

Habtamu, Sahra Altı Afrika ülkelerinde ekonomik büyümenin açıklanmasında kurumsal kalitenin rolünü araştırdığı çalışmasında, 1996 ile 2005 yıllarında 35 seçilmiş ülkeye dair verileri kullanmıştır. Yazar kurumsal kalite göstergesi olarak WGI veri setinden faydalanmıştır. Bu kapsamda oluşturduğu modelinin neticesinde, hukukun üstünlüğü, yönetimin etkinliği, düzenlemelerin kalitesi, politik istirar ve ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik değişkenlerinin ekonomik büyümeyi etkilediği ancak, yolsuzluğun kontrolü değişkeninin ekonomik büyüme ile bir ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.²⁹⁶

Aubeeluck, gelişmekte olan ülkelerde kurumların kalitesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında, 1999 ile 2002 yılları arasına 42 ülkeye ait verileri kullanmıştır. Kurumsal kalite göstergesi olarak da WGI ait verilerden faydalanmıştır. Aynı çalışmanın bir diğer amacı ise diğer diğer bölgelere nazaran düşük büyüme performansı sergileyen Sahra Altı Afrika ülkelerinde bu hususun nedeninin düşük kurumsal kalite düzeyi olup olmadığını belirlemektir. Yazar, bu çalışma neticesinde, kurumsal kalitenin büyümeyi pozitif yönde etkilediği, Yönetimin Etkinliği değişkeninin ekonomik büyümenin en güçlü belirleyicisi olduğu, Sahra Altı Afrika

²⁹⁵ Wim Naude, "The Effects of Policy, Institutions and Geography on Economic Growth in Africa: An Econometric Study Based on Cross-Section and Panel Data", **Journal of International Development**, 2004, 16(6) s. 821-849.

²⁹⁶ Fuje N. Habtamu, "Roles of Governance in Explaining Economic Growth in Sub-Saharan Africa", **Africa Policy Journal**, s. 1-21

ülkeri için ise kurumsal kalitenin düşük büyüme düzeyine kısmi bir açıklama getirdiği, şeklinde bulgulara ulaşmıştır.²⁹⁷

Tarek ve Ahmed, 1998-2011 döneminde, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik performans üzerinde kurumsal kalitenin etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, demokratik hesap verilebilirlik, politik istikrar, bürokratik kalite, düzenlemelerin kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü gibi çeşitli kurumsal kalite göstergeleri kullanmışlar, bu çerçevede siyasi kurumların ekonomik büyümeye olan etkilerine dair sonuçlar sunmuşlardır. Buna göre, siyasi kurumların kalitesinin artırılmasının, yolsuzluk düzeyini azaltılması ile gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanması arasında bir ilişkinin bulunduğunu ifade etmişlerdir.²⁹⁸

Şeputienė, kişi başına milli gelir düzeyi üzerinde kurumların etkisini dünya genelinde 128 ülke üzerinde değerlendirdiği çalışmasında, çeşitli göstergeler ile ölçülen sivil ve siyasi özgürlükler, iş özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk ve mülkiyet haklarının korunması gibi çeşitli kurumsal göstergeleri kullanmıştır. Araştırma, yüksek kurumsal kalite düzeyine sahip 41 ülkede, uluslararası ticaret ve coğrafya üzerindeki kurumların önceliğini desteklemekte, diğer yandan yüksek kurumsal kalite düzeyinin yatırımları ve yeni teknoloji üretimini etkilediği ve böylelikle de kişi başına milli gelir düzeyinin artmasına sebebiyet verdiğine dair sonuçlar sunmaktadır.²⁹⁹

Osman vd. 1984-2003 döneminde 27 Sahra Afrika ülkelerinde kurumsal kalite ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, dört kurumsal kalite değişkeni -yönetimin istikrarı, yolsuzluk, etnik gerilimler ve diğer politika ve

²⁹⁷ Hurryvansh Aubeeluck, "Institutional Governance And Economic Growth, With Special Reference To Sub-Saharan Africa", **African Studies Association of Australasia and the Pacific**, AFSAAP 36th Annual Conference, Perth, Australia, 26-28 November 2013 Conference Proceedings (February 2014) s. 2-14

²⁹⁸ Ben Ali Tarek and Zidi Ahmed, "Governance and Economic Performance in Developing Countries: an Empirical Study", **Journal of Economics Studies and Research**, Vol. 2013 (2013), Article ID 390231, s. 1-13

²⁹⁹ Janina Šeputienė, **The Evaluation Of The Impact Of Institutional Environment On Economics** Summary of Doctoral Dissertation, Vilnius Gediminas Technical University. Vilnius: Technika, 2009, s. 5-23

kontrol değişkenleri ile birlikte sosyo-ekonomik koşullar- kullanmışlar ve kurumsal kalite değişkenlerinin ekonomik kalkınma sürecinde önemli bir rol üstlenecekleri sonucuna ulaşmışlardır. Diğer yandan kontrol değişkenlerinin ise sınırlı bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu çerçevede yazarlar, kurumsal alt yapının iyileştirilmesinin ekonomik kalkınma ve sosyal refahın sağlanmasında önemli bir rol oynadığını ifade etmişlerdir.³⁰⁰

Kilishi vd. Afrika'nın ekonomik büyümesinde kurumların ve yönetişimin rolünü inceledikleri çalışmalarında, kurumların gerçekten Sahra Altı Afrika ülkeleri için önemli olup olmadığını, önemli ise hangi kurumların daha önemli olduğunu, WGI ait altı kurumsal kalite göstergesinden faydalanmak suretiyle çeşitli modeller yardımıyla incelemişlerdir. Bu çerçevede, kurumların Sahra Altı Afrika'nın ekonomik performansında önemli olduğunu, kurumsal göstergelerden düzenlemelerin kalitesinin ise en önemli etkiye sahip olduğunu, hukukun üstünlüğünün de önemli etkisinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre, bölgede düzenlemelerin kalitesinin geliştirilmesi suretiyle ekonomik performansın artırılabilceği belirtmişlerdir.³⁰¹

Page ve Van Gelder, 2001 yılında MENA bölgesi özelinde yaptıkları çalışmalarında, kurumsal kalite ile ekonomik büyüme ve onun kaynakları arasında güçlü bir ilişki bulunduğuna dair ampirik kanıtlar sunmuşlardır. Diğer yandan, El-Badawi (1999) ve Nabli (2007) yaptıkları çalışmalarında, MENA bölgesindeki sermayenin düşük verimliliğinin nedeninin bölgedeki pek çok ülkedeki yatırımları ve özel sektörün gelişimini desteklemeyen iş ortamı ile yetersiz kurumsal destek olduğunu iddia etmişlerdir. Makdisi, Fattah and Limam (2007) da yüksek performansa sahip Doğu Asya ülkeleri ile karşılaştırıldığında MENA ülkelerinin düşük verimlilik performansının açıklanmasında kurumların kalitesinin önemine değinmişlerdir.³⁰²

³⁰⁰ Rasha Hashim Osman, Constantinos Alexiou ve Persefoni Tsaliki, "The Role Of Institutions in Economic Development: Evidence From 27 Sub-Saharan African Countries", **International Journal of Social Economics**, Vol. 39 Iss: 1/2, s. 142 - 160

³⁰¹ A. A. Kilishi vd. "Institutions and Economic Performance in Sub-Saharan Africa: A Dynamic Panel Data Analysis" **Journal of African Development**, Volume 15, 2, Fall 2013, s. 91-119

³⁰² Rina Bhattacharya ve Hirut Wolde, "Constraints on Growth in the MENA Region", **IMF Working Paper**, WP/10/30, 2010, s. 6

Bunun yanı sıra bazı araştırmacılar kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisinin nedenselliğine dair çalışmalar da bulunmakta olup; Mauro, nedenselliğin yönünün kurumsal kaliteden ekonomik büyümeye doğru olduğu sonucuna ulaşmış ancak nedenselliğin ters yönlü olabileceğine de vurgu yapmış; Helliwell ile Burkhart ve Lewis-Beck'in çalışmaları da nedenselliğin ekonomik büyümeden kurumsal kaliteye doğru olduğu şeklinde olduğunu saptamış; Farr, Lord ve Wolfenbarger ile Dawson, tarafından yapılan çalışmalarda ise nedensellik ilişkisinin iki taraflı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.³⁰³

4.2. Yöntem

1995-2014 yılları arasında Körfez ülkelerinde kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı işbu çalışmada, panel veri analizi yöntemi kullanılacak olup, bu çerçevede öncelikle yönteme ilişkin genel bilgiler verilecek, akabinde yöntem dâhilinde kullanılan testlerin ifade edilmesiyle işbu kısım tamamlanacaktır.

Ekonometrik çalışmalarda, zaman, kesit ve bu iki verinin birleşimi olan karma veriler kullanılmakta olup, çeşitli kesit gözlemlerin belirli bir zaman dönemi içerisinde bir araya getirildiği işbu karma verilere panel veri denilmektedir. Yöntemin, çeşitli birimlere ait yatay kesit gözlemlerin belirli bir zaman diliminde bir araya getirilerek zaman ve kesit boyutlarını ihtiva eden bir serinin oluşturulmasına imkân tanınması, öne önemli özelliği olarak ifade edilebilir.³⁰⁴ Bu çerçevede, birimler için tüm zamanlar boyunca bütün veriler bulunuyor ise Dengeli Panel, bazı dönemlerde, bazı birimler için veri eksikliği bulunuyor ise -ki bu durum sıklıkla ortaya çıkmaktadır- Dengesiz Panel'den söz edilebilir.³⁰⁵

³⁰³ Cengiz Aytun ve Cemil Serhat Akın, "Kurumsal Kalite ve Ekonomik Büyüme: Panel Nedensellik Analizi", **Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi**, 18. cilt, 1. sayı, Haziran 2014, s. 92

³⁰⁴ Badi H. Baltagi, **Econometrics Analysis of Panel Data**, Econometric Analysis of Panel Data, 5th Edition, John Wiley & Sons, Ltd, 2013, s. 1

³⁰⁵ William H. Greene, **Econometric Analysis**, Fifth Edition, New Jersey: Prentice Hall, 2003, s.293; Selahattin Güriş, "Panel Veri ve Panel Veri Modelleri", **STATA ile Panel Veri Modelleri**, Selahattin Güriş (Ed.), İstanbul: Der Yayınları, 2015, s. 3-4

Temel bir panel veri modeli;³⁰⁶

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} X_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it}$$

i : yatay kesit birimini,

t : zaman boyutunu,

β_{0it} : sabit terimi,

β_{kit} : denklem parametrelerini,

X_{kit} : k açıklayıcı değişkenin t zamanında i birim değerini

Y_{it} : bağımlı değişkenin t zamanında i birim değerini, ifade etmektedir.

Panel veri, yatay kesit ve zaman verilerine karşılık bazı üstünler ihtiva etmektedir. Bu çerçevede;³⁰⁷

a) Panel veri kullanımı, bireysel heterojenitenin kontrol edilmesine imkân sağlar.

b) Panel verinin kullanılmasıyla veriler hakkında daha fazla bilgi, değişkenlik, serbestlik ve verimlilik sağlanırken, değişkenler arasında daha az eş-doğrusallık elde edilmektedir.

c) Panel veri, algılanamaz etkileri tanımlamak ve ölçmek hususunda kesit veya zaman serisi verilerinden daha uygundur.

d) Panel veri, zaman ve kesit serilerinden farklı olarak karmaşık davranış modellerinin test edilmesine imkân vermektedir.

e) Panel veri, hem kesit hem de zaman serilerini içermesi dolayısıyla, ölçülmeyen veya eksik değişkenlerin etkisinin de modelde kontrol edilmesine olanak sağlar.

f) Panel veri, birimlerden elde edilen verilerdeki yanlılıkların (önyargıların) azaltılması ya da ortadan kaldırılmasına imkân verir.

g) Zaman ve kesit serilerinde ifade edilme imkânı bulunmayan, gözlenemeyen ve ölçülemeyen faktörlerin etkilerinin de değerlendirilmesine olanak tanır.

Diğer yandan, panel verinin bazı sınırlamaları da bulunmaktadır. Bu hususlar;³⁰⁸

³⁰⁶ Ferfa Y. Tatoğlu, **Sermaye Piyasası'nda Riskin Sınırlı Bağımlı Değişkenli Panel Veri Modelleri ile Analizi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005, s. 16

³⁰⁷ Baltagi, age, s. 6-8; Cheng Hsiao, **Analysis of Panel Data**, 2nd edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 1-7

³⁰⁸ Baltagi, age, s. 8-10

a)Verilerin toplanması ile bu verilerin ve araştırmanın yönetilmesi ile ilgili zorluklarla karşılaşılabilir

b)Verilerin toplanması esnasında ölçüm hataları gibi sorunlar ortaya çıkabilir.

c)Verilerin temini esnasında seçicilik (yanıtlamama, yıpratma, kişisel seçicilik vb.) problemleri meydana gelebilir.

d)Verilerin zaman boyutu arttırılmak istenildiğinde maliyet problemleri ile karşılaşması nedeniyle, zaman boyutunun kısa tutulması halimde çeşitli problemler gelişebilir.

e)Bazı durumlarda kesit seçimine bağımlılık dolayısıyla veri teminine dair sorunlar ortaya çıkabilir ve yanıltıcı sorunlara erişilebilir.

Görüldüğü üzere, zaman ve kesit verilerine ilişkin çeşitli üstünlükleri ve faydaları bulunmaktaysa da panel verilerinde çeşitli sorunları bulunmakta olup, zaman ve kesit verilerine ait tüm sorunlara da bir çözüm getirme imkânı bulunmamaktadır.³⁰⁹

Panel veri yönteminde; sabit, eğim ve hata terimine ilişkin çeşitli varsayımlar çerçevesinde farklı tahmin yöntemleri oluşmuştur. Birimler arası farkı görebilmek amacıyla oluşturulan işbu modeller; Klasik En Küçük Kareler (Ordinary Least Squares) Modeli, Rassal Etkiler (Random Effects) Modeli ve Sabit Etkiler (Fixed Effects) Modeli olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bu noktada, kısaca bu yöntemlerden bahsedilecektir.

Klasik En Küçük Kareler (Ordinary Least Squares) Modeli; Aynı zamanda havuzlanmış (pooled) veri modeli olarakta adlandırılan modelde; normallik, sabit varyanslılık, sapma değer içermeme gibi varsayımlar içeren havuzlanmış verilerin, bağımlı değişken üzerindeki etkileri incelen“En Küçük Kareler Kukla Değişken Modeli” olarak da ifade edilen bu modelde, panel veri kukla değişken ile açıklanmaktadır mektedir. İşbu model, panel verisinde sabit veya rassal etkilerin bulunmadığı, bütün gözlemlerin eğim katsayılarının birimlere ve zamana göre sabit olduğu diğer bir ifade ile homojen olduğu varsayımı altında oluşturulmakla, çeşitli nedenlerle sabit veya rassal etki barındıran verilerin bulunması halinde, modelin hatalı

³⁰⁹ Baltagi, age, s. 10

işaretlere sebebiyet vermesi imkânı bulunduğundan dolayı daha etkili tahmin yöntemlerine başvurulabilmektedir.³¹⁰

Sabit Etkiler (Fixed Effects) Modeli; Panel veri kullanımında sabit veya rassal olarak, her bir birimde, gözlemlenemeyen birim ve zaman etkileri ortaya çıkabilmektedir. Dışlanan etkilerin sabit olduğunun varsayılması halinde işbu modelden bahsedilmektedir. Bu modelde, birimlere göre değişiklikler sabit katsayıda farklılıklar meydana getirmekte, eğim parametleri kesit veriler için aynı iken, sabit parametre ise birimden birime farklılık göstermektedir. Katsayıların, birimlere veya birimler ile zamana göre değiştiğinin varsayıldığı bu modellere “En Küçük Kareler Kukla Değişken Modeli” de denilmektedir. Diğer yandan, sadece birimler arası farkların göz önüne alındığı modellere “Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli” zaman ve birimler arasındaki farklılıkların göz önünde bulundurulduğu modellere ise “İki Yönlü Sabit Etkiler Modeli” denilmektedir. Söz konusu modellerin tahminleri; Gölge Değişkenli EKK (LSDV), Kovaryans (Within) Tahminci, En Küçük Kareler, Maksimum Olabilirlik-ML yöntemleri ile yapılabilmektedir.³¹¹

Rassal Etkiler (Random Effects) Modeli; Sabit etkiler modelinde birimlerde ortaya çıkan, birim ve zaman etkilerinin sabit olduğu varsayılmaktaysa da rassal etkiler modelinde, dışlanan işbu etkilerin tesadüfi olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Örnekleme sürecinde meydana gelen hususlar nedeniyle çoğu kez rassal olarak seçilen birimler dolayısıyla ortaya çıkan farklılıklar, rassal olmaktadır. Birimlere özgü sabit terimlerin, rassal olarak dağıldığının varsayıldığı işbu modelde, meydana gelen bu değişiklikler hata teriminin bir bileşeni olarak adlandırılmakta, birim ve/veya zaman etkisinin rassal olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Yine modelde, birim etkinin sabit parametre içerisinde değil rassal olması nedeniyle hata payı içerisinde yer almaktadır. Bu çerçevede, model “Hata Bileşenleri Modeli” “Varyans Bileşenleri Modeli” gibi isimlerle de anılmaktadır. Diğer yandan bu model de Sabit Etkiler Modelinde olduğu gibi “Tek Yönlü Rassal Etkiler Modeli” ile “İki Yönlü Rassal Etkiler Modeli” iki başlık altında tasnif edilmektedir. İşbu modeller En Küçük Kareler,

³¹⁰ Tatoğlu, age, s. 21

³¹¹ Tatoğlu, age, s. 22,23; Greene, age, s. 287; Güriş, agm, s. 13

Kovaryans Tahmin, Genelleştirilmiş En Küçük Kareler, Maksimum Olabilirlik gibi yöntemlerle tahmin edilmektedir.³¹²

Panel veri analizlerinde hangi tahmin yönteminin kullanılacağına karar vermek için çeşitli belirleme testleri kullanılmakta olup, bu çalışma kapsamında; “F Testi”, “LM Testi”, “LR Testi” ile “Hausman Testi”nden bahsedilecektir.

F Testi; Klasik en küçük kareler yöntemi modelinin mi yoksa sabit etkiler modelinin mi kullanılacağına, bu test ile karar verilmektedir. Zira modelde, birim ve/veya zaman etkilerinin bulunması halinde diğer bir ifade ile gözlemlerin homojen olmaması durumunda klasik modelin kullanılması uygun bulunmamaktadır. F-Testi ile modelin istatistiksel olarak anlamlılığı da kontrol edilmekle, sabit teriminin tüm yatay kesit birimler için aynı olduğu hipotezinin (H_0 hipotezi) reddedilmesi (H_0 hipotezi: sabit varyans; H_1 hipotezi: değişen varyans) halinde sabit etkiler modelinin veriyi daha iyi temsil ettiği şeklinde yorumlanmaktadır.³¹³

LM (Lagrange Çarpanı) Testi; Breusch-Pagan tarafından geliştirilen bu test ile rassal etkiler varsayımının geçerliliği sınanmakta ve rassal etkiler model ile klasik model arasında seçim yapabilme imkânı sağlanmaktadır. (H_0 : Klasik Model; H_1 :Rassal Etkiler Modeli) hipotezlerinin sınıandığı işbu test istatistiğinin X^2 tablosu ile karşılaştırılması neticesinde, H_0 hipotezi reddedilir ise birim etkilerin varlığı kabul edilmekte ve Rassal Etkiler Modelinin kullanılmasına karar verilmektedir.³¹⁴

LR (Olabilirlik Oranı) Testi; LM testi sonucunda Rassal Etkiler Modelinin geçerli olmadığına karar verilirse, Sabit Etkiler ya da Klasik Modelden hangisinin kullanılacağına karar verilebilmesi için işbu test uygulanmaktadır. (H_0 :Klasik Model; H_1 :Sabit Etkiler Modeli) hipotezlerinin sınıandığı işbu test istatistiği hesaplanırken,

³¹² Tatoğlu, age, s. 30-33; Greene, age, s. 293, 294, 690

³¹³ Harun Güzeldere, **Kurumsal Şeffaflık, Firma Değeri ve Firma Performansları İlişkisi: BİST İncelemesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2014, s. 95

³¹⁴ Tatoğlu, age, s. 48

modellerden elde edilen “log-olabilirlik” (log-likelihood) değeri kullanılmakta olup, H_0 hipotezinin reddedilmesi halinde Sabit Etkiler Modeli tercih edilmektedir.³¹⁵

Hausman Testi; Panel veri analizinde, sabit etkiler ve rassal etkiler modeller arasında bir seçim yapılması gerektiği zaman, hangi modelin tercih edilmesi gerektiği hususunun belirlenmesinde kullanılan bir testtir.³¹⁶ Bu testte, sabit etkili tahmincinin tutarlı ve yansız olduğu varsayımı ile “ H_0 : rassal etkiler tahmincisi doğrudur; H_1 : sabit etkiler tahmincisi doğrudur” hipotezleri çerçevesinde, iki modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistikî olarak anlamlılığı incelenmektedir. Bu çerçevede, rassal etkili modelin hata terimlerinin bağımsız değişkenlerle ilişkili olmadığı kararı verilebilmekte, bu durumda sabit etkiler modeli, aksi halde ise rassal etkiler modeli tercih edilecektir.³¹⁷

Diğer yandan, her ne kadar klasik, sabit etkili ya da rassal etkili modellerde yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve değişen varyans olmadığı varsayılmakta, bu varsayımların sağlanamaması, tahmin edilen parametrelerde etkinlik kaybına ve standart hataların yanlış tahmin edilmesine neden olmaktadır. Bu durumun tespit edilip, giderilmesi ile modelin yanlış sonuçlar vermesinin önlenmesi amacıyla çeşitli test yöntemlerine başvurulmaktadır.³¹⁸

Değişen Varyans Testleri; Panel veri modellerinde, yatay-kesit veriler birimler arasında değişen varyans probleminin bulunması durumunda tahminciler tutarlı fakat sapmalı olabilmektedir. Bu çerçevede, sabit etkiler modelinde işbu sorunun değerlendirilebilmesi için çeşitli testlere başvurulmakta olup, bunlardan birisi (modifiye edilmiş) Wald Testidir.³¹⁹ Diğer yandan rassal etkiler modelinde ise Brown-Forsyth-Levene (BFL) testleri kullanabilmektedir. Bu noktada (H_0 : sabit varyans; H_1 : değişen

³¹⁵ Tatoğlu, age, s. 48, 49

³¹⁶ Greene, age, s. 301

³¹⁷ M. Vedat Pazarlıoğlu ve Özlem Kiren Gürler, “Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı”, **Finans Politik&Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44 Sayı:508, 2007, s. 38, 39

³¹⁸ Turgut Ün, “Stata ile Panel Veri Analizi”, **STATA ile Panel Veri Modelleri**, Selahattin Gürüş (Ed.) İstanbul: Der Yayınları, 2015, s. 71

³¹⁹ Mehmet Nargelecekenler, “Hisse Senedi Fiyatları ve Fiyat/Kazanç Oranı İlişkisi: Panel Verilerle Sektörel Bir Analiz”, **Business and Economics Research Journal**, Volume 2. Number 2. 2011, s. 173

varyans) hipotezleri çerçevesinde hesaplanan test istatistiği (W_0 , W_{50} ve W_{10}) değerleri, Snedecor F Tablosu ile karşılaştırılmakta ve böylelikle modelin homoskedastik (sabit) ya da heteroskedastik (değişen) varyansa sahip olduğu belirlenmektedir.³²⁰

Yatay Kesit Bağımlılık Testleri; Esasen gerek sabit etkili gerekse de rassal etkili modellerde birimler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunmadığı varsayılmaktaysa da yapılan çalışmalarda, yatay kesit birimler arasında bağımlılığın bulunabileceğini ortaya konulmuştur. Ancak, birimler arasında yatay kesit bağımlılığın bulunması durumunda istenilen ölçüde etkin sonuçlara erişilememekte, diğer yandan standart hatalarda sapmalı sonuçlar oluşabilmektedir.³²¹ Bu çerçevede, söz konusu bağımlılığın test edilebilmesi maksadıyla dengesiz panellerde de kullanılabilen Pesaran CD testiyle (H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur. H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır) elde edilecek olasılık değeri 0.05'ten küçük ise, %5 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmekte ve birimler arasında yatay kesit bağımlılık bulunduğu karar verilmektedir.³²²

Otokorelasyon Testleri; Panel veri modellerinde, hata terimlerinde otokorelasyon olmadığı varsayılmaktadır. Ancak, otokorelasyonun varlığı halinde regresyon katsayı sonuçları tutarlı ancak etkin olmadığı gibi standart hatalarda sapmalı olacaktır. Bu çerçevede, otokorelasyonun varlığının incelendiği testlerden birisi olan Baltagi-Wu'nun LBI testinde (H_0 : $\rho=0$ otokorelasyon yoktur. H_1 : $\rho<0$ otokorelasyon vardır.) H_0 hipotezinin doğrulanması halinde, birimler arasında otokorelasyon olmadığı sonucuna varılmaktadır. Bunun yanı sıra, LBI testinde olduğu gibi Bhargava vd. Durbin Watson (DW-d) testi ile de birimler arası otokorelasyonun varlığı, otokorelasyon katsayısının sıfıra eşit olduğu ($\rho=0$) H_0 hipotezi ile test edilmektedir.³²³

³²⁰ Ferda Yerdelen Tatoğlu, **Panel Veri Ekonometrisi - Stata Uygulamalı**, 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayınları, 2013, s. 224

³²¹ Nargelecekenler, agm, s. 170,171

³²² Halil Altıntaş ve Mehmet Mercan, "AR-GE Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eşbütünleşme Analiz", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 70, No. 2, 2015, s. 359

³²³ Tatoğlu, Panel... 2013, s. 210-214; Ün, agm, s. 73-74

4.3. Model ve Hipotez

Ekonomik büyüme teorilerinin ampirik gerçekliklerinin test edilmesi, ekonomik büyüme farklılıklarının açıklanabilmesi ve açıklayıcılarının belirlenmesi maksadıyla oluşturulan modellere çeşitli değişkenler dâhil edilmekte olup; fiziki ve beşeri sermaye, sermaye birikimi ve yatırımlar, kamu kesiminin ekonomide payı, dışa açıklık, doğal kaynaklar, teknoloji düzeyi, işgücüne katılım oranı, coğrafi ve iklim koşulları ile kurumsal faktörler gibi değişkenler³²⁴ bunlardan bir kısmıdır. Örneğin Durlauf vd. tarafından yapılan bir çalışmada³²⁵, bazı ülkelerde ve sürelerde, 150 civarında değişken ile ekonomik büyüme arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.³²⁶

Bu hususlardan da anlaşılacağı üzere, ekonomik büyümeyi etkileyen birçok değişken bulunmakta olup, bu çerçevede hazırlanan modellere, çalışmanın amacı ve ortaya koyduğu hipotezler ile uyumlu değişkenler dâhil edilmektedir. 1995-2014 döneminde, doğal kaynaklara bağımlı ekonomik yapı temelinde benzeşmekle, çeşitli farklılıklar içeren Körfez ülkelerinin kurumsal kalite düzeylerinin ekonomik büyüme performanslarına olan etkilerinin değerlendirildiği, diğer bir ifade ile işbu ülkelerde kurumsal kalite faktörleri ile ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı ve hangi kurumsal kalite faktörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha önemli olduğunun incelendiği işbu çalışmada da, model ve bu kapsamda yer alan modelde yer alan değişkenler, konuya ilişkin literatür, verilerin temin edilebilirliği ile modelin anlamlılığı hususları göz önünde bulundurularak belirlenmiştir.

Buna göre; modelin oluşturulması ve modele eklenecek kontrol (açıklayıcı) değişkenlerinin belirlenmesinde; temel olarak tezin **Ampirik Literatür** başlıklı

³²⁴ Nebiye Yamak ve Seynur Ağayev, “Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri” **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 4, 2009, s. 182-185

³²⁵ Steven N. Durlauf, Paul. A Johnson ve Jonathan R.W. Temple, "Growth Econometrics," **Handbook of Economic Growth**, P. Aghion and S. Durlauf (der.), Vol. 1, Cha.8, Elsevier, 2005, s. 555-677

³²⁶ İbrahim Ahmed Elbadawi ve Raimundo Soto, “Resource Rents, Political Institutions and Economic Growth”, **Pontificia Universidad Catolica De Chile, Instituto De Economia**, Documento de Trabajo No: 413, 2012, s. 7

kısmında ifade edilen kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı çeşitli ampirik çalışmalardan yararlanıldığı gibi, Robert J. Barro'nun ³²⁷ ile Jeffrey D. Sachs ve Andrew M. Warner'in çalışmalarından ³²⁸ faydalanılmıştır.

Bu çerçevede, ülke vatandaşlarının yaşam düzeylerindeki değişimleri yansıtması bakımından toplam GSYİH'daki büyümeden daha anlamlı olacağı ³²⁹ değerlendirilen, kişi başına reel milli gelir büyüklüğü (GDP per capita) düzeyi “bağımlı değişken” olarak modelde yer almakta olup, **pGDP** ile temsil edilmektedir.

Diğer yandan modelde yer alan kurumsal kalite faktörleri, çalışmanın amacı ve hipotezleri ile uyum göstermekte olan, Dünya Bankası tarafından 1996 yılından (1996-2002 dönemi iki yılda bir, 2003 yılından sonra yıllık) bu yana birçok veri kaynağından derlenen veriler ile hazırlanmakta olan ve bu alanda yapılan birçok ampirik çalışmada* kurumsal kalite göstergesi olarak kullanılan ve politik, ekonomik ve sosyal kurumlara ilişkin çeşitli kurumsal kalite faktörlerine yer veren Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI) nden temin edilmiştir. Bu gösterge içerisinde, İfade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu (**VA**), Siyasi istikrar ve şiddet yokluğu (**PS**), Yönetimin etkinliği (**GE**), Düzenlemelerin kalitesi (**RQ**), Hukukun üstünlüğü (**RL**) ve Yolsuzluğun kontrolü (**CC**) olmak üzere toplam altı adet kurumsal kalite faktörü bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra, Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumları (**GFCF**), Merkezi Hükümet Nihai Tüketim Harcamaları (**GGFCE**), Toplam Dış Ticaret Hacmi (**TRD**) ile Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (**LE**) kontrol (açıklayıcı) değişkenleri olarak modele dâhil edilmiş olup, işbu değişkenlerin modele dâhil edilmesi noktasında, kurumsal kalite

³²⁷ Robert J. Barro, “Economic Growth in a Cross Section of Countries”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 106, No. 2. May, 1991, s. 407-443; Robert J. Barro, “Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study”, **National Bureau Of Economic Research**, Working Paper 5698, August 1996, s. 1-79; Robert J. Barro, “Determinants of Economic Growth in a Panel of Countries”, **Annals Of Economics And Finance**, 4, 2003, s. 231–274

³²⁸ Jeffrey D. Sachs ve Andrew M. Warner, “Fundamental Sources of Long-Run Growth”, **The American Economic Review**, Vol. 87, No. 2, 1997, s. 184-188

³²⁹ Seyidoğlu, age, s. 828

* Kurulan modellerde, kurumsal kaliteyi temsilen Dünya Yönetişim Göstergelerini (WGI) kullanan bazı çalışmalar için, tezin **Ampirik Literatür** başlıklı kısmında detaylarından bahsedilen Sohbee; Habtamu; Aubeeluck; A.A. Kilishi vd. ait makaleler incelenebilir.

ile ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı çalışmalar ile ekonomik büyüme modellerini içeren diğer çalışmalardan faydalanılmıştır. Esasen, işbu kontrol değişkenlerinin modele eklenmesinin nedeni, gerek bu ilişkinin araştırıldığı çalışmalarda sıklıkla kullanılmaları gerekse de ilgili bir kontrol değişkeninin model dışında tutulması halinde ortaya çıkabilecek dışlanmış değişken yanlılığından kaçınılması olarak açıklanabilir.

Bu çerçevede hazırlanan modelimiz;

$$pGDP_{it} = \beta_1 GFCF_{it} + \beta_2 GGFCE_{it} + \beta_3 LE_{it} + \beta_4 TRD_{it} + \beta_5 VA_{it} + \beta_6 PS_{it} + \beta_7 GE_{it} + \beta_8 RQ_{it} + \beta_9 RL_{it} + \beta_{10} CC_{it} + \mu_{it}$$

Modelde yer alan Kurumsal Kalite Göstergeleri; İfade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu (VA), Siyasi istikrar ve şiddet yokluğu (PS), Yönetimin etkinliği (GE), Düzenlemelerin kalitesi (RQ), Hukukun üstünlüğü (RL) ile Yolsuzluğun kontrolü (CC) değişkenleri olup, bu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine dair yapılan bir çok ampirik çalışmada, çoğu kez her bir kurumsal kalite faktöründe meydana gelen değişimlerin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif etkilerinin bulunduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Diğer yandan, modelde yer alan * kontrol değişkenlerinden;

GFCF (Gross Fixed Capital Formation) Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumlarının GSYİH oranı, yatırımları ** temsilen modelde yer alan değişken olup, yatırımlarda meydana gelecek artışların ekonomik büyümeyi artırması beklenmektedir.

* Modele dâhil ettiğimiz kontrol değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ve bu kapsamda yapılan çalışmalar hakkında, Barro (1991-1996-2003) ile Sachs ve Warner (1997) tarihli çalışmalarından detaylı bilgi edinilebilir.

Ayrıca bkz. Demirtaş, age, s.114-117

** *Bir üretim faktörü olan sermayeyi ifade eden; makineler, araç ve gereçler, tesisler, hammaddeler ve diğer dayanıklı üretim faktörleri stokuna yapılan eklemeler* (bkz. Kibritçioğlu, agm, s.207)

GGFCE (General government final consumption expenditure) Merkezi Hükümet Nihai Tüketim Harcamalarının GSYİH oranı, kamunun ekonomideki büyüklüğüne ilişkin değişken olarak modelde yer almakta olup, yapılan ampirik çalışmalarda, kamu harcamalarının, özellikle dışlama etkisi (crowding out effect)* nedeniyle çoğunlukla büyüme üzerinde negatif etkilerinin bulunduğu yönünde sonuçlara erişilmektedir.

TRD (Trade) Dış ticaret hacminin GSYİH oranı, ülkelerin küresel ekonomiye ne kadar entegre olduklarını ifade eden bir değişken olarak modelde yer almakta olup, dışa açıklığın, ekonomik büyüme üzerine etkisini araştıran ampirik çalışmalarda, dışa açıklığın, teknoloji ve bilgi transferine imkan tanınması ve bu şekilde faktör verimliliğinin artmasına neden olması yanında ölçek ekonomileri gibi nedenlerle genellikle ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilerinin bulunduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

LE (Life Expectancy at Birth) Doğumda Beklenen Yaşam Süresi, beşeri sermaye göstergesi** olarak modelde yer alan değişken olup, beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olan etkilerinin incelendiği ampirik çalışmalarda, bu hususta meydana gelen artışların emeğin toplam faktör verimliliğini arttırması nedeniyle büyüme üzerinde pozitif etkisinin bulunacağı yönündedir.

Çalışmada ileri sürülen hipotezler, literatür incelenmesi neticesinde şu şekilde belirlenmiş bulunmaktadır.

* Kamu harcamalarının ve yatırımlarının finansmanı için borçlanmaya gidilmesi sonucunda, piyasa faiz oranlarının artması, bu hususun yatırımların maliyetleri arttırmak suretiyle özel yatırımların oransal olarak azalmasına neden olmasıdır. Bkz. Sami Taban ve Akif Kara, “Türkiye’de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Özel Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi” **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Ekim 2006, 1(2), s.12

** Yapılan çalışmalarda, *işgücünün bilgi ve becerilerinin toplamı* (Kibritçioğlu, agm, s.207) şeklinde tanımlanabilecek beşeri sermaye kavramını temsilen pek çok farklı değişken kullanılmakta olup, Barro tarafından yapılan çalışmalarda okullaşma oranı (enrollment rate) Sachs ve Warner tarafından yapılan çalışmada ise doğumda beklenen yaşam süresi değişkeni alınmıştır. Modelimizde verilerin ulaşılabilirliği çerçevesinde, Sachs ve Warner atfen doğumda beklenen yaşam süresi, beşeri sermaye temsilen modele dâhil edilmiştir.

1. VA, PS, GE, RQ, RL ve CC kurumsal kalite göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında beklenen işaret pozitif,
2. GFCF değişkeni ile ekonomik büyüme arasında beklenen işaret pozitif,
3. GGFCE değişkeni ile ekonomik büyüme arasında beklenen işaret negatif,
4. TRD değişkeni ile ekonomik büyüme arasında beklenen işaret pozitif,
5. LE değişkeni ile ekonomik büyüme arasında beklenen işaret pozitif, olduğu yönündedir.

Bu çerçevede, kurumsal kalite göstergelerinde meydana gelen artışların ekonomik büyüme üzerinde etkilerinin pozitif olacağı, bu çerçevede kurumsal kalite faktörlerinde meydana gelecek artışların ülkelerin ekonomik büyüme performanslarını arttıracığı, yönünde temel bir hipotez sunulmaktadır.

4.4. Veri Seti

Körfez ülkelerinde kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı modelimizde yer alan, kişi başına düşen reel milli gelir (**pGDP**), gayri safi sabit sermaye oluşumları (**GFCF**), merkezi hükümet nihai tüketim harcamaları (**GGFCE**), dış ticaret hacmi (**TRD**), doğumda beklenen yaşam süresi (**LE**) ile kurumsal kalite göstergelerine (**VA, PS, GE, RQ, RL, CC**) ilişkin açıklamalar ve verilerin temin edildikleri kaynaklar Tablo-5'te yer almaktadır.

Tablo-5. Modelde Kullanılan Değişkenler, Açıklamaları ve Veri Kaynakları

Değişken	Kısaltması	Açıklama	Dönemi	Kaynak
Kişi Başına Düşen Reel Milli Gelir	pGDP	2005 yılı fiyatları – ABD Doları cinsinden	1995-2014	World Development Indicators (WDI)
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumları	GCFC	% GSYİH	1995-2014	World Development Indicators (WDI)
Merkezi Hükümet Nihai Tüketim Harcamaları	GGFCE	% GSYİH	1995-2014	World Development Indicators (WDI)
Dış Ticaret Hacmi	TRD	Mal ve Hizmetler İhracat ve İthalatı Toplamının GSYİH'ya oranı	1995-2014	World Development Indicators (WDI)
Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	LE	Yıl	1995-2014	World Development Indicators (WDI)
Kurumsal Kalite Göstergeleri	VA, PS, GE, RQ, RL, CC	Her bir bileşen, -2,5 ile +2,5 arasında puanlandırılmakta olup; -2,5 en düşük kalite düzeyini ifade etmekte iken + 2,5 ise en yüksek kalite düzeyini ifade etmektedir.	1996-2002 (İki yılda bir) 2003-2014 (Yıllık)	World Governance Indicators (WGI)

4.5. Bulguların Değerlendirilmesi

Körfez ülkelerinde kurumsal kalite faktörleri ile ekonomik büyüme ilişkisinin panel veri analizi yöntemiyle araştırıldığı işbu çalışmada; öncelikle, sabit etkili ve rassal etkili panel veri modeller arasında tercih yapılabilmesi için Hausman Testi; havuzlanmış veri ve rassal etkili panel veri arasında karşılaştırma yapılabilmesi içinse Maksimum Olabilirlik Oranı Testi uygulandığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır.

Tablo 6. Model Tercihi İçin Uygulanan Testlerin Sonuçları

	Hausman Testi		ML Testi		Model Tercihi
	Ki Kare İstatistiği	Ols. Değeri	LR İst.	Ols. Değeri	
Uygulama Modeli	1.088	0.9997	94.20	0.000	Rassal Etkiler

Buna göre, modelde birim ve/veya zaman etkilerinin var olup, olmadığına tespit edilmesi maksadıyla Hausman ve ML testi yapılmış, bu çerçevede sonuçlar, rassal etkiler modelinin varsayımlarının karşılandığı, bu nedenle rassal etkiler modeline ait tahminci ile yola devam edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.(Bkz-Tablo:6)

Akabinde, modelde otokorelasyonun, heteroskedasitenin ve birimler arası korelasyonun varlığı test edilmesi gerekmekte olup, nihai modele tespit edilen söz konusu problemler düzeltilerek ulaşılabilmektedir.

Tablo 7. Yatay Kesit Bağımlılığı, Varyans, Otokorelasyon İçin Uygulanan Testlerin Sonuçları

	Pesaran CD Testi		BFL Testleri			Baltagi-Wu ve Durbin-Watson Testleri	
	PCD İst.	Olasılık Değ.	(W ₀ İst.) (Ols. Değ.)	W ₅₀ İst. (Ols. Değ.)	W ₁₀ İst. (Ols. Değ.)	LBI İst.	DW İst.
Uygulama Modeli	0.7366	0.4613	3.476 (0.007)	3.211 (0.011)	3.424 (0.007)	0.5612	1.0068

Bu çerçevede, rassal etkiler modeli ile tahmin edilmekte olan panel veri analizinde, değişen varyans problemi Brown-Forsythe-Levene Testleri ile araştırılmış olup, elde edilen sonuç, birimlere göre heteroskedasitenin olmadığını ifade eden H₀ hipotezinin reddedilmesini gerektirmektedir. Bu çerçevede, modelin değişen varyansa (heteroskedastik) sahip olduğu sonucuna erişilmektedir. Diğer yandan, birimler arası otokorelasyonun varlığı, dengesiz panel veri seti için de uygun olan Baltagi-Wu LBI testi (Yerel En İyi Değişmez Testi) ile Bhargava vd. Değiştirilmiş Durbin Watson (DW)

testi ile sınanmıştır. Bu çerçevede, her iki test istatistiğinin değeri 2'den küçük olup, birinci dereceden otokorelasyonun olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmekte, birimler arası otokorelasyonun bulunduğu sonucuna erişilmektedir. Son olarak birimler arası bağımlılığın varlığı ise, Pesaran CD testi kullanılarak araştırılmıştır. Sonuçlar, birimler arası bağımlılığın olmadığını ifade eden H_0 hipotezinin reddedilemediği, diğer bir ifadeyle, yatay kesit bağımlılığının olmadığını göstermektedir. (Bkz: Tablo-7)

Tablo 8: Modele İlişkin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: pGDP (Reel Kişi Başına GSYİH)	Katsayılar	Katsayıların İşareti	İstatistikî Anlamlılık Düzeyleri
PS (Politik İstikrar ve Şiddet Yokluğu)	-3126.507 [0.116]	Negatif	Anlamsız
RL (Hukukun Üstünlüğü)	-13239.16 [0.032]	Negatif	%5 Anlamlı
RQ (Düzenlemelerin Kalitesi)	-15421.8 [0.000]	Negatif	%1 Anlamlı
VA (İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu)	16340.5 [0.000]	Pozitif	%1 Anlamlı
CC (Yolsuzluğun Kontrolü)	10396.88 [0.000]	Pozitif	%1 Anlamlı
GE (Yönetimin Etkinliği)	4897.306 [0.254]	Pozitif	Anlamsız
GFCF (Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumları)	348.9277 [0.024]	Pozitif	%5 Anlamlı
GGFCE (Merkezi Hükümet Nihai Tüketim Harcamaları)	-1226.289 [0.000]	Negatif	%1 Anlamlı
TRD (Dış Ticaret Hacmi)	-304.0645 [0.000]	Negatif	%1 Anlamlı
LE (Doğumda Beklenen Yaşam Süresi)	2538.142 [0.001]	Pozitif	%1 Anlamlı
Sabit	-98200.37 [0.091]		
Gözlem Sayısı	76		

Not: Köşeli parantez içerisindekiler olasılık değerlerini göstermektedir.

Sonuç olarak modelde, otokorelasyonun, heteroskedasitenin bulunduğu ve yatay kesit bağımlılığının bulunmadığı tespit edilmiş ve nihai model tespit edilen bu hususlar perspektifinde, varyans kovaryans matrisinin bilinmediği ve tahmin edilmesi gerektiği durumunda kullanılan Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FGLS)³³⁰ ile tahmin edilmiş olup, modele ilişkin tahmin sonuçlarına Tablo-8' de yer verilmiştir.

Bu çerçevede, Körfez ülkelerinde kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisini değerlendirmek amacıyla ampirik veri analizi ile yürütülen çalışma neticesinde erişilen sonuçlar şu şekildedir:

İfade özgürlüğü, siyasi katılım, örgütlenme hakkı, basın özgürlüğü, demokratik hesap verilebilirlik gibi geniş bir kavramsal çerçeveyi ifade eden İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu (VA) kurumsal kalite değişkeninin katsayı işareti beklenildiği gibi **pozitif** ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde **anlamlıdır**. Yapılan birçok ampirik çalışmada demokrasi değişkenini temsilen kullanılan işbu kurumsal kalite göstergesi bağlamında çalışmanın sonuçları, demokrasinin ve katılımcı değerlerin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu bir etkisi bulunduğuna işaret eden çalışmalar ile [(Rodrik³³¹; Rivera-Batiz ve Oliva³³²; Rigobon ve Rodrik³³³ ; Huynh ve Chavez³³⁴] uyum göstermektedir. Buna göre, genelde otoriter yönetimlerin hüküm sürdüğü ve ifade özgürlüğü, örgütlenme hakkı, basın özgürlüğü, sivil politik haklar gibi çeşitli hakların, çoğunlukla kısıtlamaya uğrağı Körfez ülkelerinde, ifade özgürlüğünü genişlemesine ve gelişmesine imkân verecek hesap verilebilir demokratik yönetim anlayışının tesisi ve gelişimi halinde, oluşacak güven ortamı kaynakların daha etkin kullanımına sebebiyet verecek, bu husus ise ekonomik büyümenin artmasına ve kalkınmanın gerçekleşmesine yardımcı olacaktır.

Ülke içi şiddet, terör, dinsel ve etnik çatışmalar, askerinin yönetim üzerindeki etkinliği ile yönetim istikrarı gibi çeşitli kavramları içeren Siyasi İstikrar ve Şiddet

³³⁰ Tatoğlu, Panel... 2013, s. 102

³³¹ Rodrik, Institutions... 2000, s.1-48

³³² Rivera-Batiz ve Oliva, agm, s.248-262

³³³ Rigobon ve Rodrik, agm, s.1-28

³³⁴ Huynh ve Chavez, agm, s.121-143

Yokluğu (**PS**) kurumsal kalite değişkeninin katsayı işareti beklenildiğinin tersine **negatif** ve istatistiksel olarak **anlamsızdır**. Çalışmanın sonuçları, siyasi istikrarın ekonomik büyümeyi arttıracığı, siyasi istikrarsızlığın ise belirsizlik ekseninde şekillenecek ekonomik kararlar çerçevesinde ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisinin olacağı yönündeki teorik açıklamaları desteklemediği gibi bu alanda yapılan birçok ampirik³³⁵ çalışma ile uyumsuzluk göstermektedir. Ancak, çalışmanın sonucunun, Olson'un³³⁶ siyasi istikrarın ekonomik büyümeyi olumlu etkilemeyeceği, şeklindeki görüşleri ile uyum gösterdiği söylenebilir. Buna göre, her ne kadar istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca erişilmemişse de negatif işarete sahip bir katsayıya sahip olması nedeniyle siyasi istikrarın kişi başına milli gelir düzeyinin azalmasına diğer bir ifade ile siyasi istikrarsızlığın kişi başına milli gelir düzeyinin yükselmesine sebebiyet verebilmesi hususu, bahse konu çalışma bağlamında şu şekilde analiz edilebilir; esasen araştırmaya konu ülkelerde uzun zamandır faaliyette buldukları için ülke yönetimleri ile iyi ilişkiler geliştiren çeşitli şahıs/kurumlar, bu durumu kendi çıkarları çerçevesinde kullanabilmekte ve çeşitli vasıtalarla yönetimleri etkileyebilmektedirler. Bu istikrarsız ortam ise sermayenin beklenen marjinal getirisinde artış sağlamakta, bu husus ise işbu şahısların/grupların daha fazla yatırımda bulunmalarına sebebiyet vererek ekonomik büyüme oranlarının artmasına neden olabilmektedir.³³⁷

Yönetimin sunduğu hizmetlerin kalite düzeyi, kamu görevlilerinin yeterlilikleri, yönetimlerin toplum nezdindeki güvenilirlik düzeyleri, kamu kaynaklarının etkin, ekonomik ve verimli kullanılması ile piyasayı yönlendirici ve destekleyici etkin devlet gibi birçok unsuru barındıran Yönetimin Etkinliği (**GE**) kurumsal kalite değişkeninin katsayı işareti beklendiği gibi **pozitif** ancak istatistiksel olarak **anlamsızdır**. Çalışmanın sonuçları, işbu değişkenin ekonomik büyüme üzerinde önemsiz/anlamsız etkilerinin

³³⁵ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ünal Arslan, “Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt: 11, Sayı: 1, Ocak 2011, s. 76; Timur Han Gür ve Hale Akbulut, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Politik İstikrarın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”, **Sosyoekonomi**, Ocak-Haziran, 2012, s. 286-289

³³⁶ Mancur Olson, **The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities**, New Haven, Yale University Press, 1982

³³⁷ Arslan, Siyasi... 2011, s. 74

olduğu yönündeki Huynh ve Chavez³³⁸ çalışması ile uyum içerisinde bulunmakla, bu kurumsal kalite göstergesinin ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ifade eden Aubeeluck³³⁹ çalışması ile yine işbu değişkenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğunu ifade eden Sohbee³⁴⁰ çalışması ile uyumsuzluk göstermektedir. Çalışmaya konu ülkelerde, piyasa ekonomisinin genel koşullarının tam olarak bulunmaması ve esasen bu ülkelerin yönetim anlayışlarının kamu kaynaklarının etkin, ekonomik ve verimli kullanması ya da piyasanın yönlendirilmesi ve desteklenmesinden ziyade, doğal kaynaklardan elde edilen yüksek rant gelirlerinin uygun yöntemler ile halka ulaştırılması ekseninde kurgulandığı dikkate alındığında, işbu kurumsal kalite göstergesi ile kişi başına reel gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı yönünde ulaşılan sonucun, makul olduğu değerlendirilebilir.

Yönetimin etkin politikalar oluşturma ve bunları hayata geçirme ve böylelikle özel sektörü kalkındırma maksatlı düzenlemelerde bulunması gibi hususları ifade eden Düzenlemelerin Kalitesi (**RQ**) kurumsal kalite değişkeninin katsayı işareti beklenenin tersine **negatif** ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde **anlamlı** bulunmuştur. Çalışmanın sonuçları, Kilishi vd.³⁴¹, Jalilian vd.³⁴² ile Habtamu³⁴³ nun çalışmaları ile uyumsuzluk göstermekle, işbu değişken ile ekonomik büyüme arasında önemsiz/anlamsız bir ilişki bulunduğunu ifade eden Huynh ve Chavez³⁴⁴ çalışması ile uyum göstermektedir. Esasen çalışmanın sonucu, literatürde yer alan, gelişmekte olan ülkelerde kurumsal göstergelerin ekonomik büyümeyi negatif etkilediği, esasen kurumsal faktörlerin ekonomik büyümenin nedeni değil büyüme ve kalkınmanın sonucu olduğu, dolayısıyla kalkınma politikasının bir aracı olamayacağı şeklindeki görüşü³⁴⁵ destekler mahiyettedir. Diğer yandan, kurumsal düzenlemelerin biçimsel yapıları ile uygulama çeşitlilikleri de ekonomik faaliyetler üzerinde farklı etkilere neden olabilmektedir. Zira kurumsal düzenlemelerin birbirini destekleyici ve tamamlayıcı şekilde kurgulanması ile

³³⁸ Huynh ve Chavez, agm, s. 121-143

³³⁹ Aubeeluck, agm, s. 2-14

³⁴⁰ Sohbee, Quality... 2012

³⁴¹ Kilishi vd, agm, s. 91-119

³⁴² Hossein Jalilian, Colin Kirkpatrick ve David Parker, "The Impact of Regulation on Economic Growth in Developing Countries: A Cross-Country Analysis", **World Development**, 35(1), s. 87-103

³⁴³ Habtamu, agm, s. 1-21

³⁴⁴ Huynh ve Chavez, agm, s. 121-143

³⁴⁵ Bu hususlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Gökalp ve Baldemir, agm, s. 224; Yapraklı, agm, s. 310

uygulama noktasında da bu hususun sürdürülmesi önemlidir. Bu çerçevede, kamu kesiminin ekonomide yüksek paya sahip olduğu, ekonominin temel dayanağının doğal kaynaklar ve bu sayede elde edilen rant gelirleri ekseninde şekillendiği Körfez ülkelerinde, düzenlemelerin genel olarak piyasa ekonomisi sınırları dâhilinde ve popülizmden uzak şekilde gerçekleştirilmediği dikkate alındığında, literatürde yer alan hâkim görüşün tersine bir sonuca ulaşılması makul olarak değerlendirilebilir.

Mülkiyet hakları, sözleşmelerin uygulanabilirliği, adli sistemin etkinliği ile toplumun hukuk kuralları benimseme ve uyma hassasiyetleri gibi birçok değişkeni içeren Hukukun Üstünlüğü (**RL**) kurumsal kalite değişkeninin katsayı işareti beklenenin aksine **negatif** ve istatistiksel olarak %5 **anlamlı** bulunmuştur. Çalışmanın sonuçları, hukukun üstünlüğü değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde önemli ve pozitif etkilerinin bulunduğunu ifade eden birçok ampirik çalışma ile [Knack ve Keefer³⁴⁶; Campos³⁴⁷; Crafts ve Kaiser³⁴⁸; Kilishi vd.³⁴⁹] uyumsuzluk göstermektedir. Ancak çalışmanın ulaştığı sonuç, hukuk, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü gibi kavramların tanımlanması ve uygulanması noktasında genel kabul gören uluslararası normlardan ayrılan birçok özelliğe sahip Körfez ülkeleri özelinde değerlendirildiğinde, daha önce ifade edildiği üzere, kurumsal yapı ve uygulama çeşitliliklerinin ekonomik faaliyetler üzerinde farklı etkilerinin bulunabileceği ile gelişmekte olan ülkelerde kurumsal faktörlerin ekonomik büyümenin nedeni değil sonucu olduğu, şeklindeki görüşler çerçevesinde, genel olarak izah edilebilir.

Kamu kaynaklarının kişisel menfaatler ve amaçlar doğrultusunda kötü niyetli olarak kullanılması şeklinde tanımlanan Yolsuzluğun Kontrolü (**CC**) değişkenini katsayı işareti beklenildiği gibi **pozitif** ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde **anlamlıdır**. Bu sonuç yolsuzluğun, karar alma süreçlerinde belirsizliğin ortaya çıkmasına sebebiyet vererek yatırımların beklenen getirisini azaltacağı, bu hususun ise işlem maliyetlerini etkilemek suretiyle ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilerinin bulunacağı

³⁴⁶ Knack ve Keefer, 1995, s. 207-227

³⁴⁷ Campos, agm, s. 1-38

³⁴⁸ Nicholas Crafts ve Kai Kaiser, “Long-Term Growth Prospects In Transition Economies: A Reappraisal”, **Structural Change and Economic Dynamics**, 15(1), 2004, s. 101-118

³⁴⁹ Kilishi vd, agm, s. 91-119

yönündeki teorik açıklamalar ile bu alanda yapılan önemli çalışmalarda ortaya konulan, yolsuzluk düzeyi azaldıkça ekonomik büyümenin artış göstereceği yönündeki bulgular [Mauro³⁵⁰ ; Tanzi ve Davoodi³⁵¹ ; Chong ve Calderon³⁵² ; Tarek ve Ahmed³⁵³] ile uyum göstermektedir. Bununla birlikte, çalışmanın sonucu, otoriter yönetim yapılarına sahip Körfez ülkeleri bağlamında değerlendirildiğinde, Drury vd.³⁵⁴ çalışmasında yer alan, demokratik olmayan ülkelerde yolsuzluğun ekonomik büyümeyi önemli oranda etkileyeceği ve ekonomi üzerinde önemli zararlarının bulunacağı, şeklindeki görüş ile de uyum içerisindedir.

GFCF (Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumları) kontrol değişkeninin katsayı işareti beklendiği gibi **pozitif** ve bu değişken istatistiksel olarak %5 düzeyinde **anlamlıdır**. Buna göre, sabit sermaye yatırımlarında meydana gelecek artış kişi başına milli gelirin artmasına sebebiyet verecektir. Bu husus, sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu yönündeki Barro³⁵⁵ ve De Long ve Summers³⁵⁶ çalışmalarının sonuçları ile uyum göstermektedir.

GGFCE (Merkezi Hükümet Nihai Tüketim Harcamaları) kontrol değişkeninin katsayı işareti beklenildiği gibi **negatif** ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde **anlamlıdır**. Model kapsamında elde edilen sonuçlar, bu hususta yapılan önemli çalışmalardan birisi olan Barro'nun, "*ekonomide kamunun payının azalması ile birlikte ekonomik büyüme hızlanacak, bu payın artması durumunda ise büyüme hızı düşecektir*"³⁵⁷ şeklindeki görüşü ile kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında negatif ve anlamlı sonuçlara erişen Landau³⁵⁸ ile Scully³⁵⁹ çalışmalarının sonuçları ile uyum içerisindedir.

³⁵⁰ Mauro, agm, s. 681-712

³⁵¹ Vito Tanzi ve Hamid Davoodi, "Corruption, Public Investment and Growth" **IMF Working Paper**, WP/97/139, 1997, s. 3-23

³⁵² Chong ve Calderon, agm, s. 69-82

³⁵³ Tarek ve Ahmed, agm, s. 1-13

³⁵⁴ A. Cooper Drury, Jonathan Kriekhaus ve Michael Lusztig, "Corruption, Democracy and Economic Growth", **International Political Science Review**, Vol. 27, No. 2, 2006, s. 121-136

³⁵⁵ Barro, 1991, s. 407-443

³⁵⁶ J. Bradford De Long ve Lawrence H. Summers, "Equipment Investment and Economic Growth", **Quarterly Journal of Economics**, 106 (2), 1991, s. 445-502

³⁵⁷ Ömer Faruk Altunç, "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'ye İlişkin Ampirik Kanıtlar", **Yönetim ve Ekonomi**, 18(2), 2011, s. 145-146

³⁵⁸ Daniel Landau "Government and Economic Growth in the Less Developed Countries: An Empirical Study for 1960-1980", **Economic Development and Cultural Change**, 35(1), 1986, s. 35-75

TRD (Dış Ticaret Hacmi) kontrol değişkeninin katsayı işareti beklenildiğinin tersine **negatif** ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde **anlamlıdır**. Çalışmanın sonuçları, dışa açıklığın ekonomik büyümeyi arttıracığı yönündeki teorik açıklamaları desteklemediği gibi bu alanda yapılan birçok ampirik çalışma ile de uyumsuzluk göstermektedir. Ancak, dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerinde güçlü/anlamli bir etkisinin bulunmadığı yönündeki, Harrison³⁶⁰ ile Falvey vd.³⁶¹ çalışmaları ile uyum içerisinde olduğu, söylenebilir.

LE (Doğumda Beklenen Yaşam Süresi) kontrol değişkeninin katsayı işareti beklenildiği gibi **pozitif** istatistiksel olarak %1 düzeyinde **anlamlıdır**. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ile ilgili olarak çok sayıda çalışma bulunmakta olup, bu çalışmaların büyük çoğunluğu, verimlilik artışına sebebiyet vermesi nedeniyle beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmekte olup, çalışmanın sonucu, bu alanda yapılan önemli çalışmaların³⁶² sonuçları ile uyum göstermektedir.

³⁵⁹ Gerald W. Scully “The Size of the State, Economic Growth and the Efficient Utilization of National Resources”, **Public Choice**, 63(2), 1989, s. 149-164

³⁶⁰ Ann Harrison, “Openness and Growth: A Time Series, Cross-Country Analysis for Developing Countries”, **Journal of Development Economics**, Vol. 48, 1996, s. 419-447

³⁶¹ Rod Falvey, Neil Foster McGregor ve Ahmed Khalid “Trade Liberalisation and Growth: A Threshold Exploration”, **Journal of the Asia Pacific Economy**, 18(2), s. 230-252

³⁶² Detaylı bilgi için bkz. N. Gregory Mankiw, David Romer ve David N. Weil, “A Contribution to the Empirics of Economic Growth” **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 107, No. 2. 1992, s. 407-437; Robert J. Barro, “Human Capital and Growth in Cross-Country Regressions”, **Harvard University**, 1998, s. 1-56; Lucas, agm, s. 3-42

5. SONUÇ

Ekonomik büyümenin sağlanması suretiyle kalkınmanın gerçekleştirilmesi ile bu sayede elde edilen gelirin adil biçimde dağıtılması hususu en önemli toplumsal hedeflerden birisidir. Esasen bu durum, ekonomik büyümenin kaynaklarının ve belirleyicilerinin tespit edilmesi ile ülkeler arası ekonomik performans farklılıklarının açıklanmasına dair geniş bir teorik ve ampirik literatürün oluşmasına da sebebiyet vermiştir.

Söz konusu hususların açıklanmasına ilişkin teorik literatür incelendiğinde, Dışsal ve İçsel Büyüme Modelleri şeklinde yapılan tasnif çerçevesinde farklı teorik açıklamaların geliştirildiği görülmüştür. Genellikle dönemin şartları ekseninde oluşturulan işbu modellerin, devletin ekonomideki yeri ve büyüklüğüne ilişkin farklı yaklaşımların bulunduğu ve ekonomik büyümenin belirleyicileri ile kaynaklarının konusunda da bir fikir birliğinin bulunmadığı müşahade edilmiş olup, esasen bu teorik açıklamalar, ülkelerarası büyüme farklılıklarını tam olarak izah edemedikleri gibi ekonomik büyümeye dair tüm sorulara cevap verebilmiş değildir.

Bu nedenle, özellikle son yıllarda ülkeler arası ekonomik performans ve büyüme farklılıklarının açıklanmasında, sadece ekonomik faktörleri göz önünde bulundurmayan, bunun birlikte toplumların sahip olduğu kültürel, hukuki, siyasal ve sosyal yapıları da öncülleyen ve “kurum” kavramı ekseninde değerlendirmelerde bulunan “Kurumsal İktisat” Ekolünün diğer teorik açıklamalardan farklılaştığı ve büyük bir ilgiyle karşılandığı görülmektedir.

Kurumsal İktisat perspektifinde kurum kavramının, her ne kadar ittifak edilen bir tanımı bulunmuyorsa da, genel olarak, insanlar tarafından oluşturulan ve genel kabul gören değerler (kurallar, gelenekler, alışkanlıklar vb.) ile insanlar arasındaki etkileşimi düzenleyen sınırlamalar ve kurallar bütünü şeklinde tanımlanmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda kavramın kapsamı, mülkiyet hakları, politik haklar ve sivil özgürlükler hukukun üstünlüğü gibi kavramların dâhil edilmesi suretiyle genişletilmiştir.

Bu kavramsal genişlemenin yanı sıra, işbu kavrama ölçülebilir bir çerçeve kazandırmak maksadıyla bir açılımın da geliştiği ve bu noktada kurumsal kalite kavramının literatürde kullanılmaya başladığı görülmüştür. Esasen, bir ülkedeki kurumların oluşturduğu kurumsal yapının kalite düzeyini ifade eden bu kavram, ülkelerin, mülkiyet haklarına, yolsuzluk düzeylerine, ifade özgürlüğü seviyelerine, politik istikrar durumlarına, etkin yönetim anlayışlarına, düzenlemelerinin kalitesine kadar pek çok değişkeni içerisinde barındırmaktadır. Ülkelerin kurumsal kalite düzeylerinde meydana gelecek artışlar, piyasa aksaklıklarının giderilmesi, işlem maliyetlerinin azaltılması, pozitif dışsallıkların ortaya çıkması, belirsizliklerin azaltılması ile etkin kaynak dağılımının sağlanması gibi nedenlerle ekonomik büyüme üzerinde etkili olmaktadır.

Bu çerçevede, kurumsal kalite düzeyinin ölçülmesine ilişkin çalışmalar, bu yönde endekslerin oluşmasına sebebiyet vermiş olup, söz konusu endekslerde işbu kavramı temsilen yönetim, ekonomik özgürlük, ülkelerin risk durumları, yolsuzluk düzeyleri, politik rejimleri ile hukukun üstünlüğü gibi kavramlar kullanılmaktadır. Ancak kurumsal kalite gibi soyut ve ölçülmesi zor parametrelerin nicel verilere dönüştürülmesi zor olduğu gibi hazırlanan endeksler genellikle subjektif değerlendirmelere dayalı anket gibi araçlar çerçevesinde oluşturulmakta olup, bu hususlar endekslerin güvenilirliği konusunu tartışmaya açmaktadır.

Diğer yandan, bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde; çoğunlukla kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu ileri sürülmüştür. Ancak, bazı çalışmalarda ise işbu değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, bu çalışmaların çoğunda, nedenselliğin kurumsal kaliteden ekonomik büyümeye doğru olduğu bildirilmiş, bazı çalışmalarda ise nedenselliğin ekonomik büyümeden kurumsal kaliteye doğru olduğuna açıklamalarda bulunulmuştur.

Bahse konu teorik açıklamalar, hazırlamış olduğumuz tez çalışmasının teorik çerçevesine işaret etmektedir. Zira geleneksel kuramların ekonomik büyümeyi açıklama noktasındaki ifade edilen eksikliklerine karşılık, Kurumsal İktisat ekolünün farklılık gösteren ve çeşitli yönlerden üstünlük taşıyan teorik açılımı, Körfez ülkelerinin ekonomik büyüme performanslarının analiz edileceği bu çalışmada bizleri, Kurumsal İktisat Ekolü perspektifinde değerlendirmede bulunmanın literatüre katkı sağlayacağı yönünde motive etmiştir.

Bu çerçevede, petrol ve doğalgaz zenginliği ile bu sayede temin edilen yüksek rant gelirleri çerçevesinde şekillenen, doğal kaynaklara bağımlı ve sürdürülebilir ekonomik yapıyı teşvik edecek düzeyde çeşitlendirilememiş ekonomik yapı, otoriter özellikler arz eden yönetimler, sınırlı düzeyde siyasi katılım, düşük nüfus, yüksek göçmen stoku, etnik, mezhepsel ve siyasi nedenlere dayalı problemler gibi çeşitli ortak özelliklere sahip ve teorik olarak rantiyeci devlet olarak tanımlanabilecek Körfez İşbirliği Konseyi üyesi olan Bahreyn, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan, Katar ve Umman'ın, ekonomik büyüme performansları ile kurumsal kalite düzeyleri arasındaki ilişkinin varlığı/anlamlılığı ile bu yönde bir ilişki söz konusu ise hangi kurumsal kalite faktörünün ekonomik büyüme üzerinde daha önemli bir role sahip olduğunun belirlenmesi, amaçlanmıştır.

Buna göre;

a)Körfez ülkelerinin kurumsal yapılarının ve kurumsal kalite düzeylerinin ekonomik büyüme performansları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmakta mıdır?

b)Bu ülkelerde ekonomik büyüme ve kurumsal kalite faktörleri arasında anlamlı bir ilişki bulunuyor ise hangi kurumsal kalite faktörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi daha fazladır?

Şeklindeki sorulara cevap arayan bu tez çalışmasının hipotezleri;

a)Körfez ülkelerinde kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu,

b)Kurumsal kalite faktörlerinde meydana gelecek artışların, bu ülkelerin büyüme performanslarını arttıracacağı,

Şeklinde belirlenmiştir.

Bu hususlar çerçevesinde, çalışmaya dair hipotezlerin doğruluğunu test etmek amacıyla ekonometrik yöntemler takip edilmiş, çalışma sonucunda, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı veya yokluğu ile yönü ve büyüklüğü hakkında anlamlı sonuçlara ulaşılmaması hedeflenmiştir.

Panel veri analizi yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada, kurumsal kaliteyi temsilen, çalışmanın amacı ve hipotezleri ile uyumlu olduğu değerlendirilen, Dünya Bankası Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI) kullanılmıştır. Bu gösterge içerisinde İfade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu (VA), Siyasi istikrar ve şiddet yokluğu (PS), Yönetimin etkinliği (GE), Düzenlemelerin kalitesi (RQ), Hukukun üstünlüğü (RL) ve Yolsuzluğun kontrolü (CC) olmak üzere altı farklı kurumsal kalite faktörü bulunmaktadır.

Bu noktada, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisine dair yapılan ampirik çalışmalarda, genel kabul görmüş bir modelin bulunmaması dolayısıyla birbirinden farklı modellerin kullanılması, kurumsal kalite göstergesi olarak kullanılan değişkenlerin uzman gözlemleri, anket ya da değerlendirme raporları gibi subjektif değerlendirmeler perspektifinde hazırlanması ile çalışmanın coğrafi ve zaman kısıtı gibi hususlar nedeniyle, elde edilen sonuçların birbirinden farklılıklar gösterebildiği belirtmek, gerekmektedir.

Bu çerçevede, panel veri analizinde, öncelikle yöntem seçimi için çeşitli testlere başvurulmuş ve modelin Rassal Etkiler Modelinin varsayımlarını karşıladığı ortaya

konulmuş ve modele ait tahminci ile yola devam edilmiştir. Akabinde modelde otokorelasyonun, heteroskedasitenin ve birimler arası korelasyonun varlığı çeşitli testler yardımıyla test edilmiş ve modelde, otokorelasyonun, heteroskedasitenin bulunduğu ve yatay kesit bağımlılığının bulunmadığı tespit edilmiş ve nihai model tespit edilen bu hususlar perspektifinde Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FGLS) kullanılarak tahmin edilmiştir.

Buna göre, 1995-2014 döneminde Körfez İşbirliği Konseyi üyesi olan Bahreyn, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan, Katar ve Umman'da, kurumsal kalite faktörlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin panel veri analizi yöntemi ile araştırıldığı işbu çalışmanın sonuçları;

İfade özgürlüğü, siyasi katılım, örgütlenme hakkı, basın özgürlüğü, demokratik hesap verilebilirlik gibi geniş bir kavramsal çerçeveyi ifade eden **VA** (İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu) değişkeni ile kamu kaynaklarının kişisel menfaatler ve amaçlar doğrultusunda kötü niyetli olarak kullanılması şeklinde tanımlanan **CC** (Yolsuzluğun Kontrolü) değişkeninin, ekonomik büyüme üzerinde **pozitif ve anlamlı** etkilerinin bulunduğu,

Mülkiyet hakları, sözleşmelerin uygulanabilirliği, adli sistemin etkinliği ile toplumun hukuk kuralları benimseme ve uyma hassasiyetleri gibi birçok değişkeni içeren **RL** (Hukukun Üstünlüğü) değişkeni ile yönetimin etkin politikalar oluşturma ve bunları hayata geçirme ve böylelikle özel sektörü kalkındırma maksatlı düzenlemelerde bulunması gibi hususları ifade eden **RQ** (Düzenlemelerin Kalitesi) değişkeninin, ekonomik büyüme üzerinde **negatif ve anlamlı** etkilerinin bulunduğu,

Ülke içi şiddet, terör, dinsel ve etnik gerilimler, askerinin yönetim üzerindeki etkinliği ile yönetim istikrarı gibi çeşitli kavramları içeren **PS** (Politik İstikrar ve Şiddet Yokluğu) değişkeni ile yönetimin sunduğu hizmetlerin kalite düzeyi, kamu görevlilerinin yeterlilikleri, yönetimlerin toplum nezdindeki güvenirlilik düzeyleri, kamu kaynaklarının etkin, ekonomik ve verimli kullanılması ile piyasayı yönlendirici ve

destekleyici etkin devlet gibi birçok unsuru barındıran **GE** (Yönetimin Etkinliği) kurumsal kalite değişkenlerinin, ekonomik büyüme üzerinde **anlamli bir etkilerinin bulunmadığı**,

Kontrol değişkenlerinden;

GFCF (Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları) ve **LE** (Doğumda Beklenen Yaşam Süresi) ile ekonomik büyüme üzerinde **pozitif ve anlamli** bir etkisinin bulunduğu,

GGFCE (Merkezi Hükümet Nihai Tüketim Harcamaları) ve **TRD** (Dış Ticaret Hacmi) ile ekonomik büyüme üzerinde **negatif ve anlamli** bir etkisinin bulunduğu,

Şeklinde özetlenebilir.

Çalışmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde; Körfez ülkelerinde, 1995-2014 döneminde, tüm kurumsal kalite faktörlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamli etkilerinin bulunmadığı; sadece İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu (VA) ile Yolsuzluğun Kontrolü (CC) değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde anlamli ve pozitif etkilerinin bulunduğu; Hukukun Üstünlüğü (RL) ve Düzenlemelerin Kalitesi (RQ) gibi göstergelerin, Körfez ülkelerinin ekonomik büyüme performansları üzerinde anlamli ancak negatif etkilerinin bulunduğunu; Politik İstikrar (PS) ve Yönetimin Etkinliği (GE) gibi kurumsal kalite faktörlerinin ise ekonomik büyüme üzerinde anlamli bir etkisinin bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, işbu çalışma kapsamında, kurumsal kalite faktörlerinde meydana gelecek artışların ülkelerin ekonomik büyüme performanslarını arttıracığı yönündeki, literatürde yer alan görüş ile birçok ampirik çalışma ile bu yönde ortaya konulan sonuçlar, Körfez ülkeleri özelinde, tam olarak doğrulanabilmiş değildir.

Buna göre Körfez  lkelerinin, yolsuzluğun azaltılmasını temin edecek katılımcı, demokratik ve hesap verilebilir etkin bir yönetim yapısını tesis etmeleri, diğer yandan devletin ekonomideki payını azaltmaları, yatırımların artmasını sağlayacak tedbirlere başvurmaları ile beşeri sermayenin gelişimini yükseltecek düzenlemeleri sürdürmeleri halinde ekonomik büyüme performanslarını arttırabilecekleri, değerlendirilmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, bundan sonraki çalışmalara y n gösterebilecek sonuçlara erişilmesi bakımından önemlidir. Bu çerçevede, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkinin, kurumsal kalite faktörlerini temsilen, farklı veri setlerinin ve endekslerin kullanılması suretiyle geliştirilebileceği düşünülmektedir. Böylelikle, farklı kurumsal faktörlerin de ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenebilecek olup, ilişkinin farklı boyutlarına dair çıkarsamalarda bulunabilecektir. Bunun yanı sıra, söz konusu ilişkinin, Ortadoğu ve Kuzey Afrika  lkelerinin de çalışma kapsamına dâhil edilmesi suretiyle genişletilebileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

Kitaplar.

Akıncı, Merter. **Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki**, Bursa: Dora Yayınları, 2014.

Arı, Tayyar. **2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**. İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.

Arı, Tayyar. **Basra Körfezinde Güç Dengesi 1978-1991**. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1992.

Arı, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**. Bursa: MKM Yayıncılık, 5. Baskı, 2012.

Arı, Tayyar. **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

Ayhan, Veysel. **İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

Baltagi, Badi H. **Econometrics Analysis of Panel Data**. Econometric Analysis of Panel Data, 5th Edition, John Wiley & Sons, Ltd, 2013.

Berber, Metin **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**. Trabzon: Derya Kitabevi, 3. Baskı, 2006.

Chirol, Valentina. **The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence**. London, John Murray, Albemarle Street, 1903.

Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik - Türkiye'nin Uluslararası Konumu**. İstanbul: Küre Yayınları, 15. Basım, 2004.

Dedeoğlu, Beril. **Ortadoğu zerine Notlar**. İstanbul: Derin Yayınları, 2002.

Demir, mer. **Kurumcu İktisat**. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.

Devlin, Julia C. **Challenges of Economic Development in the Middle East and North Africa Region**. New Jersey: World Scientific Publishing, 2010.

Domar, Evsey D. **Capital Expansion, Rate of Growth and Employment**, *Econometrica*, Cilt.14, No.2, 1946.

Greene, William H. **Econometric Analysis**. Fifth Edition, New Jersey: Prentice Hall, 2003.

Gurbanov, Sarvar. **Hollanda Hastalđı: Teori ve ülke rnekleri**. İstanbul: Akis Kitap, 2012.

Gürak, Hasan **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**. Ankara: Ekin Kitabevi, 2006.

Hamilton, Angus. **Problems of The Middle East**. London, E. Nash, 1909.

Hanieh, Adam. **İsyanın Kökenleri-Kapitalizmin Ortadoğu'daki Sorunları**. Ali Toprak (ev.), Ankara: Notabene Yayınları, 2015.

Hanieh, Adam. **Körfez lkelerinde Kapitalizm ve Sınıf**. Notabene Yayınları, Bahadır Ahıska ve Sevgi Doğan (ev), 1. Baskı, Eylül 2012.

Harrod, Roy F. **Mr. Keynes and Traditional Theory**. *Econometrica*, Cilt.5, No.1, 1937.

Hsiao, Cheng. **Analysis of Panel Data**, 2nd edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

İncekara, Ahmet ve Ferda Yerdelen Tatoğlu. **Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyüme Rakamlarının İç Piyasa Üzerinde Etkileri**. Yayın No: 2008-56, İstanbul: İTO Yayınları, 2008.

Kasper, Wolfgang ve Manfred E. Streit. **Institutional Economics, Social Order and Public Policy**. The Locke Institute, Cheltenham; Edward Elgar, 1998.

Kasper, Wolfgang. **Ekonomik Özgürlük ve Gelişme, Mülkiyet Hakları, Rekabet ve Refah Üzerine İnceleme**. Bahadır Akın(Çev), Liberte Yayınları, Nisan 2007.

Kaynak, Muhteşem. **Kalkınma İktisadı**. Ankara: Gazi Kitabevi, Üçüncü Baskı, 2009.

Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2.Basım, 1980.

Kuran, Timur. **Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukun Rolü**. Nurettin Elhüseyni (Çev), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Lewis, Bernard. **Ortadoğu**. Selen Y. Kölay(Çev), Ankara: Arkadaş Yayınevi, 8. Baskı, 2011.

Lindholm, Charles. **İslami Ortadoğu, Tarihsel Antropoloji**. Balkı Şafak (Çev), İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2001.

Malthus, Thomas **An Essay on the Principle of Population**. Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard, London, 1798.

Meriç, Cemil. **Kırk Ambar**. Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Mutlu, M. Kayhan, Ramazan Taş ve Mahmut Akpınar, **Orta Doğu Raporu**. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2012.

Nelson, Richard R. ve Sidney G. Winter. **An Evolutionary Theory of Economic Chance**. Harvar University Press, 1982.

North, Douglass C. **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**. Cambridge Uni. Press, October 1990.

North, Douglass C. **Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans**. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayını, 2002.

Olson, Mancur. **The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities**, New Hawen, Yale University Press, 1982.

Parasız, İlker. **Ekonomik Büyüme Teorileri**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2008

Rodrik, Dani. **Akıllı Küreselleşme**. Burcu Aksoy (çev.). Ankara: Efil Yayınevi, 2011.

Savaş, Vural F. **İktisatın Tarihi**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 4 Baskı, 2000.

Seyidoğlu, Halil. **İktisat Biliminin Temelleri**. İstanbul: Güzem Can Yayınları No:21, 2001.

Shigeto Tsuru, **Institutional Economics Revisited**. University of Cambridge Published, 1997.

Siggel, Eckhard. **Development Economics: A Policy Analysis Approach**. Ashgate Publishing Limited, 2005.

Smith, Adam. **Milletlerin Zenginliği**. Haldun Derin (Çev), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Tansel, Aysit. **2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış**. T/2012-11/536, İstanbul: TÜSİAD, Kasım 2012.

Tatoğlu, Ferda Yerdelen. **Panel Veri Ekonometrisi - Stata Uygulamalı**. 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayınları, 2013.

Turan, Ömer. **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları

Ünay, Sadık. **Kalkınmacı Modernlik; Küresel Entegrasyon ve Ortadoğu Ekonomi Politikası**. İstanbul: Küre Yayınları, Birinci Basım, Ocak 2013.

Ünsal, Erdal M. **Makro İktisat**. Ankara: İmaj Yayıncılık, 6. Baskı, 2005.

Veblen, Thorstein B. **Aylak Sınıfın Teorisi**. İstanbul: Babil Yayınları, Birinci Basım, 2005.

Veblen, Thorstein B. **The Theory of Leisure Class**. Dover Thrift Editions, Canada: General Publishing Company, 1994.

Williamson, Oliver E. **Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications, A Study in the Economics of Internal Organization.** A Division of Macmillan Publishing Co. Inc. New York, 1975.

Tezler.

Arslan, Ünal. **Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi.** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.

Ata, Ahmet Yılmaz. **Kurumsal İktisat Çerçevesinde Yolsuzluğun Fırsat ve Motivasyonları: AB Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme.** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2009.

Ateş, Sanlı. **Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi.** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 1998.

Demirtaş, Gökhan **Yönetişimin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, 2009.

Güzeldere, Harun. **Kurumsal Şeffaflık, Firma Değeri ve Firma Performansları İlişkisi: BİST İncelemesi.** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2014.

Tatoğlu, Ferfa Y. **Sermaye Piyasası'nda Riskin Sınırlı Bağımlı Değişkenli Panel Veri Modelleri ile Analizi.** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005.

Makaleler.

Acemoğlu, Daron, Simon Johnson, James A. Robinson ve Yunyong Thaicharoen. “Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth”. **Journal of Monetary Economics**, Volume 50, Issue 1, January 2003, ss. 49-123

Acemoğlu, Daron, Simon Johnson ve James A. Robinson. “The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation”. **The American Economic Review**. Vol. 91, No. 5, 2001, ss.1369-1401

Acemoğlu, Daron, Simon Johnson ve James A. Robinson. “Institutions As The Fundamental Cause Of Long-Run Growth”. **National Bureau Economic Research**, Working Paper No. 10481, May 2004, ss.1-92

Acemoğlu, Daron. “Root Causes: A Historical Approach To Assessing The Role Of Institutions in Economic Development”. **Finance and Developments**, June, 2003, ss.27-30

Acemoğlu, Daron ve Simon Johnson. “Unbundling Institutions”. **The Journal of Political Economy**, Cilt: 113, No: 5, 2005, s.949-995.

Acemoğlu, Daron, Simon Johnson ve James A. Robinson. “Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth”. **National Bureau Economic Research**, Working Paper No. 10481, May 2004, ss.1-92

Akbaş, Zafer ve Esra Pala. “ABD’nin Küresel Hâkimiyet Rekabetinde Kaya Gazının Yeri: Engeller ve Avantajlar”. **Bilgesam Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildirgeleri**, 2014, s.232-247

Akçay, Selçuk. “Corruption and Economic Growth: Across-National Study”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. 57-1, ss. 1-13

Akın, H.Bahadır. “Türkiye’de İş Yapma Ortamının Girişimcilik ve Ekonomik Özgürlükler Açısından Değerlendirilmesi”. **Bilig**, Güz 2010, Sayı 55, ss.21-49

Alchian, Armen. “Some Economics of Property Rights”. **II Politico**, Sayı: 30, 1965, ss.816-829.

Alchian, Armen ve Harold Demsetz. “The Property Right Paradigm” . **The Journal of Economic History**, Cilt: 33, Sayı: 1, 1973, s.16-27.

Alesina, Alberto, Şule Özler, Nouriel Roubini ve Phillip Swagel .“Political Instability and Economic Growth” . **Journal of Economic Growth**, 1(2)1996, s.189-211.

Aliefendioğlu, Yılmaz. “Hukuk-Hukukun Üstünlüğü-Hukuk Devleti”. **Ankara Barosu Dergisi**, 2001-2, ss.29-68.

Alkan, H. Işıl. “John Kenneth Galbraith’ın İktisadı: Kurumsalcı mı Post Keynesyen mi?” . **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 39, Ocak 2014, ss. 35-44.

Altunç, Ömer Faruk. “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye’ye İlişkin Ampirik Kanıtlar”. **Yönetim ve Ekonomi**. 18(2), 2011, ss. 145-157

Altunışık, Meliha Benli. “Petrol Gelirlerinin Orta Doğu’da Ülkesel ve Bölgesel Etkileri”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 3, Sayı 2, 1996, ss.169-178.

Altunışık, Meliha Benli. “Ortadoğu’da Bölgesel Düzen ve “Arap Baharı”. **Ortadoğu Analiz**, Cilt:5 Sayı:53, ss.71-78.

Aron, Janine. “Growth and Institutions: A Review of the Evidence” . **The World Bank Research Observer**, Cilt 15, Sayı 1, ss.99-135

Arrow, Kenneth J. “The Economic Implications of Learning by Doing”. **The Review of Economic Studies**, Volume 29, Issue 3, (Jun 1962), s.155-173.

Arslan, Ünal. “Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği”. **Ege Akademik Bakış**. Cilt: 11, Sayı: 1, Ocak 2011, ss.73-80

Ataman, Muhittin ve Gülşah Neslihan Demir. “Körfez Ülkelerinin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışları”. **Seta Analiz**, Sayı: 52, Ekim 2012, ss.4-34.

Ataman, Muhittin ve İsmail Akdoğan, “Suudi Arabistan 2012”, Ortadoğu Yıllığı 2012. Kemal İnat, Muhittin Ataman (Der.) İstanbul: Açılım Kitap, Aralık 2013, ss.161-181

Ateş, Davut. “Küresel Ekonomik Kriz, Devlet ve Dış Politika”. **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2010, ss.913-937.

Aubeeluck, Hurryvansh. “Institutional Governance And Economic Growth, With Special Reference To Sub-Saharan Africa”. **African Studies Association of Australasia and the Pacific**, AFSAAP 36th Annual Conference, Perth, Australia, 26-28 November 2013 Conference Proceedings (February 2014) ss.1-14.

Aydoğuş, İsmail, Erol Kutlu ve Selim Yıldırım. “Yolsuzluk Ve Dorudan Yabancı Yatırımlar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, C.VII, S.2, 2005, ss.1-21.

Aysan, Ahmet Faruk. “Yönetişim ve Kurumlar Kavramlarının İktisat Literatüründeki Yükselişi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, 1(2), 2007, ss.27-52.

Aysan, Ahmet Faruk. “Yönetişim ve Kurumlar Kavramlarının Yükselişi”, **Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar**, Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Der), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014, ss.67-84.

Aytun, Cengiz ve Cemil Serhat Akın. “Kurumsal Kalite ve Ekonomik Büyüme: Panel Nedensellik Analizi”. **Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi**, 18. cilt, 1. sayı, Haziran 2014, ss.89-100.

Bal, Harun, Mehmet Demiral ve Emrah Eray Akça. “Doğal Kaynak Zenginliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Yönetişim Göstergelerinin Aracılık Etkisi: MENA ve Hazar Ülkelerinden Ampirik Bulgular”. **International Conference On Eurasian Economies**, 2014, ss. 765-774.

Bardhan, Pranab. “Corruption and Development: A Review of Issues”. **Journal of Economic Literature** Vol. 35, No. 3 (Sep. 1997), ss. 1320-1346.

Barro, Robert J. "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth" **Journal of Political Economy**, 98, 1990, ss.103-125.

Barro, Robert J. “Determinants of Economic Growth: A-Cross Country Empirical Study”. **National Bureau of Economic Research**, Working Paper No.5698, 1996, ss.1-79.

Barro, Robert J. “Determinants of Economic Growth in a Panel of Countries”. **Annals Of Economics And Finance**, 4, 2003, ss.231-274.

Barro, Robert J. “Economic Growth in a Cross Section of Countries”. **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 106, No. 2, 1991, ss. 407-443.

Barro, Robert J. “Human Capital and Growth in Cross-Country Regressions”. **Harvard University**, 1998, ss.1-56

Başkan, Birol. “Turkey-GCC Relations: Is There A Future”. **Insight Turkey**, Vol.13, No. 1,2011, ss.159-173.

Beblawi, Hazem “The Rentier State in the Arab World” **The Arab State**, Giacomo Luciani (Ed), University of California Press, 1990, s. 85-98.

Beşel, Furkan ve Fatih Savaşan. “Türkiye’de Yapısal Kırımlar Altında Yolsuzluk - Ekonomik Büyüme İlişkisi”. **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 27, 2014, ss.73-86.

Beşkaya, Ahmet ve Ömer Manan, “Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri ile Analizi: Türkiye Örneği”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10, 2009, ss. 47-76.

Bhattacharya, Rina ve Hirut Wolde. “Constraints on Growth in the MENA Region”. **IMF Working Paper**, WP/10/30, Feb 2010, ss.3-21.

Biber, Ahmet Emre. “İktisadi Büyümede Kurumsal Faktörler ve Kurumsal Değişim”. **Akademik Bakış**, Sayı: 19 Yıl: 2010, ss.1-24.

Bozkurt, Evren ve Süleyman Dost. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü ve Türkiye”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.7. S.1, 2002, ss.47-74.

- Campos, Nauro F. "Context Is Everything: Measuring Institutional Change in Transition Economies". **World Bank Policy Research**, Working Papers, No. 2269, s.1-38.
- Chang, Ha-Joon. "Institutions and Economic Development: Theory, Policy And History". **Journal of Institutional Economics**, 2011, 7: 4, ss.473-498.
- Crafts, Nicholas ve Kai Kaiser. "Long-Term Growth Prospects In Transition Economies: A Reappraisal". **Structural Change and Economic Dynamics**, 15(1), 2004, ss.101-118.
- Chibber, Ajay. "The State in a Changing World", **Finance & Development**. 1997, ss.17-20.
- Chong, Alberto ve Cesar A. Calderon. "Causality and Feedback Between Institutional Measures and Economic Growth". **Economics and Politics**, 12, 2000, s. 69-82.
- Clague, Christopher P, Philip Keefer, Stephen Knack ve Mancur Olson. "Institutions and Economic Performance: Property Rights and Contract Enforcement" C. Calgue (ed.), **Institutions and Economic Development: Growth and Governance in Less-Developed and Post-Socialist Countries**, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1996, ss. 67-90.
- Coase, Ronald H. "The Nature of Firm", **Economica**, New Series, Vol. 4, No. 16. Nov. 1937, s. 386-405.
- Coase, Ronald H. "Firmanın Doğası", **Piyasa**, Güz 2004, Sayı 12, ss.234-253.
- Commons, John R. "Institutional Economics". **The American Economic Review**, Cilt: 21, No: 4, 1931, ss.648-657.

Çetin, Tamer “Yeni Kurumsal İktisat”, **Sosyoloji Konferansları**, No: 45, 2012-1, ss.43-73.

Durlauf, Steven, N. Paul, A Johnson ve Jonathan R.W. Temple. "Growth Econometrics". **Handbook of Economic Growth**, P. Aghion and S. Durlauf (der.), Vol. 1, Cha.8, Elsevier, 2005, ss. 555-677.

Davison, Roderic H. “Where is The Middle East?”,**The Modern Middle East**. Richard H. Nolte (Ed.), New York: ss.13-30.

Delice, Güven. “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”. **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı: 20, Ocak-Haziran 2003, ss.57-81.

De Long, J. Bradford ve Lawrence H. Summers. “Equipment Investment and Economic Growth”. **Quarterly Journal of Economics**. 106 (2), 1991, ss.445-502.

Demir, Osman ve Adem Üzümcü. “İçsel Büyüme Kaynakları”. **İİBF Dergisi**, Cilt 17 Ekim 2003, Sayı:3-4, ss.17-38.

Demircan, Esra Siverekli. “Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21, Temmuz-Aralık 2003, ss. 97-116.

Demirel, Demokaan. “Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: “Etkin Devlet”. **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 60, ss.105-128.

Demsetz Harold. “Toward a Theory of Property Rights” **The American Economic Review**, Cilt: 57, Sayı: 2, 1967, ss.347-359.

Dinar, Gülenay Baş. “Wesley Mitchell’in İktisat Bilimine Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme”. **İktisat ve Toplum**, Sayı 46, 2014, ss.59-68.

Dollar, David ve Aart Kraay. “Institutions, Trade and Growth”. **Journal of Monetary Economics**, 50, 2003, s. 133-162.

Drury, A. Cooper. Jonathan Kriekhaus ve Michael Lusztig, “Corruption, Democracy and Economic Growth”, **International Political Science Review**, Vol. 27, No. 2, 2006, ss.121-136.

Dumludağ, Devrim “Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Kalkınma”, **Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar**, Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Ed), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014, ss.15-36.

Dursun, Davut “Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 50, 2005, ss.1232-1274.

Dursun, Selim ve Sefa Mutlu Koca. “Umman 2012”, **Ortadoğu Yılığ 2012**. Kemal İnat, Muhittin Ataman (Der.) İstanbul: Açılım Kitap, Aralık 2013, ss.349-368

Elbadawi, Ibrahim Ahmed ve Raimundo Soto. “Resource Rents, Political Institutions and Economic Growth”. **Pontificia Universidad Catolica De Chile, Instituto De Economia**, Documento de Trabajo No: 413, 2012, ss.1-32.

Erdem, Burcu Kaya. Orta Doğu’da “Küçük” Ama “Önemli” Olabilmek: “Katar” Örneği”. **Akademik Orta Doğu**, Cilt 4, Sayı 1, 2009, s.28-58.

Erdem, Demirhan Fahri ve Çiğdem Erdem. “Ortadoğu’da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplamları’nın Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme”. **Akademik Ortadoğu**, 14. Sayı, ss.214-238.

Erdoğan, Mustafa “Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif”. **Liberal Düşünce**, Sayı: 24, 2001, ss.8-13.

Ermağan, İsmail ve Burak Gümüş, “Katar Dış Politikası ve Arab Baharı”. **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:12, Sayı:2, Haziran 2014, ss.300-320.

Eryılmaz, Bilal ve Hale Biricikoğlu, “Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik”. **İş Ahlakı Dergisi**, Mayıs 2011, Cilt 4, Sayı 7, ss.19-45.

Falvey, Rod, Neil Foster McGregor ve Ahmed Khalid “Trade Liberalisation and Growth: A Threshold Exploration”, **Journal of the Asia Pacific Economy**, 18(2), ss. 230-252.

Gallup, John L. Jeffrey D. Sachs ve Andrew D. Mellinger. “Geography and Economic Development”. **NBER Working Paper** No. 6849, December 1998, ss.3-81.

Gelvin, James L. “Arap İsyamlarını Anlamak”. Y. Doğan Çetinkaya (Der.), **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss.63-88

Genç, Hamdi “MENA Bölgesinde Uygulanan İktisat Politikalarını Belirleyen Faktörler”. **Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ekonomik Yapısı-MENA Ülkeleri Ekonomileri**, Hamdi Genç ve Ferhat Sayım (Der.), Bursa: MKM Yayıncılık. 2011, ss.21-28.

Glaeser, Edward, L. Rafael La Porta, Florencio Lopez-de-Silanes ve Andrei Shleifer, “Do Institutions Cause Growth”. **Journal of Economic Growth**, Vol. 9, Issue 3, 2004, ss. 271-303.

Gökalp, M. Faysal ve Ercan Baldemir. “Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”. **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt 8, Sayı:1, 2006, ss.212-226.

Gözlügöl, Said Vakkas. “Uluslararası Hukuk Boyutuyla Hukukun Üstünlüğü”. **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** C. XVII, Y. 2013, Sa. 1-2, ss.1423-1453.

Gray, Cheryl W. ve Daniel Kaufmann, “Corruption and Development”. **Finance & Development**, Mart 1998, ss.7-10.

Grigorian, David A. ve Albert Martinez, “Industrial Growth and the Quality of Institutions: What Do (Transition) Economies Have to Gain from the Rule of Law?”. **World Bank Policy Research**, Working Papers, No. 2475, 2000, ss.1-19.

Güler, Birgül Ayman “Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye”. **Praksis**, 9 Kış-Bahar, 2003, ss. 93-116.

Güler, Esra “Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisadın Yeniden Yükselişi”. **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 13 (1) 2012, ss.52-68.

Gür, Timur Han ve Hale Akbulut. “Gelişmekte Olan Ülkelerde Politik İstikrarın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”. **Sosyoekonomi**. Ocak-Haziran, 2012, ss.282-300.

Güran, Mehmet Cahit ve Selçuk Cingi. “Devletin Ekonomik Müdahalelerinin Etkinliği”. **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi** (3) 2002, ss.56-89.

- Güriş, Selahattin. “Panel Veri ve Panel Veri Modelleri”, **STATA ile Panel Veri Modelleri**. Selahattin Güriş (Ed.), İstanbul: Der Yayınları, 2015, ss.1-38
- Gürkan, Ceyhan. “Veblen, Schumpeter ve Teknoloji”. **Kurumsal İktisat**, Eyüp Özveren (Der), İstanbul: İmge Yayınları, 2007, ss.237-282.
- Gwartney, James ve Robert Lawson. “The Concept and Measurement Of Economic Freedom”. **European Journal of Political Economy**, Vol. 19 (3) 2003, ss. 405-430.
- Habtamu, Fuje N. “Roles of Governance in Explaining Economic Growth in Sub-Saharan Africa”. **Africa Policy Journal**, ss.1-21.
- Hafizoğulları, Zeki. “Türk Hukuk Düzeninde "Hukukun Üstünlüğü Prensibi" Sorunu”. **Ankara Barosu Dergisi**, 2001-2, ss.15-31.
- Hall, Robert E. ve Charles I. Jones. “Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others?”. **National Bureau of Economic Research**, Working Paper:6564, 1999, ss.1-49.
- Hamilton, Walton H. “The Institutional Approach to Economic Theory”. **The American Economic Review**, Vol. 9, No. 1, Supplement, Papers and Proceedings of the Thirty-First Annual Meeting of the American Economic Association (Mar, 1919), ss. 309-318.
- Harrison, Ann. “Openness and Growth: A Time Series, Cross-Country Analysis for Developing Countries”. **Journal of Development Economics**. Vol. 48, 1996, ss. 419-447.

Huynh, Kim P ve David T. Jacho-Chávez “Growth and Governance: A nonparametric analysis”. **Journal of Comparative Economics**, Volume 37, Issue 1, March 2009, ss. 121-143.

Islam, Sadequl. “Economic Freedom, Per Capita Income and Economic Growth”. **Applied Economics Letters**, 1996, 3, 595-597.

Gwartney, James ve Robert Lawson. “The Concept and Measurement Of Economic Freedom”. **European Journal of Political Economy**, Vol. 19 (2003), s. 405-430.

Jalilian, Hossein, Colin Kirkpatrick ve David Parker. “The Impact of Regulation on Economic Growth in Developing Countries: A Cross-Country Analysis”. **World Development**, 35(1), ss.87-103.

Kähkönen, Satu ve Patrick Meagher. “Contract Enforcement and Economic Performance”. **Journal of African Finance and Economic Development**, Cilt: 4, Sayı: 1, ss.9-30.

Kama, Özge. “Yeni Kurumsal İktisat Okulunun Temelleri”. **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** 13/2 (2011), ss.183-204.

Kar, Muhsin ve Hüseyin Ağır. “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi, 1926-1994”. **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 6(11), 2006, ss.51-68.

Kar, Muhsin ve Sami Taban. “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”. **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi**, 58-3, ss.146-169.

Karagöz, Murat ve Kadir Karagöz. “Yolsuzluk, Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz”. **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 76, ss.5-22.

Karahan, Hatice ve E. Tanas Karagöl. “Ekonomik Performansın Temel Taşı: Siyasi İstikrar”. **Seta Perspektif**, Sayı:41, Mart 2014, ss.1-5.

Karol, Sledzik. **Schumpeter’s View On Innovation And Entrepreneurship, Management Trends in Theory and Practice**. Stefan Hittmar (ed.), Faculty of Management Science and Informatics, University of Zilina & Institute of Management by University of Zilina, ss.89-95.

Kıbrıçoğlu, Aykut. “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ocak - Aralık 1998, Cilt 53, No: 1 - 4, ss.207-230.

Kilishi, A.A, H.I. Mobolaji, M.A. Yaru, A.T. Yakubu. “Institutions and Economic Performance in Sub-Saharan Africa: A Dynamic Panel Data Analysis”. **Journal of African Development**, Volume 15, 2, Fall 2013, ss.91-119.

Knack, Stephen ve Philip Keefer, “Why Don’t Poor Countries Catch Up? A Cross-National Test of Institutional Explanation”. **Economic Inquiry**, Vol. 35, No. 4, ss. 590-602.

Knack, Stephen ve Philip Keefer, “Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation”. **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 112, No. 4, 1997, ss. 1251-1288.

Knack, Stephen ve Philip Keefer, “Institutions And Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures”. **Economics and Politics**, Vol. 7, No. 3, 1995, ss. 207-227.

Krugman, Paul. “The Role of Geography in Development”. **International Regional Science Review**, 22-2, 1999, ss. 142-161.

Laçiner, Sedat. “Ortadoğu Diye Bir Yer Var mı?”. **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C:3, S:10, 2007, ss.153-155.

Landau, Daniel. “Government and Economic Growth in the Less Developed Countries: An Empirical Study for 1960-1980”. **Economic Development and Cultural Change**. 35(1), 1986, ss.35-75.

Lewis, Bernard. “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XII, 1964, ss.75-81.

Lucas, Robert E. “On The Mechanics Of Economic Development”. **Journal of Monetary Economics**, 22 (1988) ss.3-42.

Luciani, Giacomo. “Allocation vs. Production State: A Theoretical Framework”. **The Arab State**, Giacomo Luciani (Ed), University of California Press, 1990, ss. 65-84.

Mahan, Alfred Thayer. “The Persian Gulf and International Relations”. **National Review**, C: 40, 1902, ss.27-45.

Mahdavy, Hossein. “The Patterns And Problems Of Economic Development In Rentier States: The Case Of Iran”. **Studies in the Economic History of the Middle East**

from the rise of Islam to the present day, M.A. Cook (Ed), London: Oxford University Press, , 1970, ss. 428-467.

Mankiw, N. Gregory David Romer ve David N. Weil. "A Contribution to the Empirics of Economic Growth" **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 107, No. 2. 1992, ss. 407-437

Mauro, Paolo. "Corruption and Growth". **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 110, No. 3 (Aug.1995), ss. 681-712.

Nargelecekenler, Mehmet. "Hisse Senedi Fiyatları ve Fiyat/Kazanç Oranı İlişkisi: Panel Verilerle Sektörel Bir Analiz". **Business and Economics Research Journal**, Volume 2. Number 2. 2011, ss.165-184

Naude, Wim. "The Effects of Policy, Institutions and Geography on Economic Growth in Africa: An Econometric Study Based on Cross-Section and Panel Data". **Journal of International Development**, 2004, 16(6) ss.821-849.

Olson, Mancur, Naveen Sarna ve Anand V. Swamy, "Governance And Growth: A Simple Hypothesis Explaining Cross-Country Differences In Productivity Growth". **Public Choice**, 102, 2000, ss.341-364.

Orhan, Sevinç "Yerleşik İktisatta Ortodoksi: Yeni Kurumsal İktisat". **İktisatta Yeni Yaklaşımlar**, Ercan Eren ve Metin Sarfati (Der), İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2011, ss.59-87.

Osman, Rasha Hashim, Constantinos Alexiou ve Persefoni Tsaliki. "The Role of Institutions in Economic Development: Evidence From 27 Sub-Saharan African Countries". **International Journal of Social Economics**, Vol. 39 Iss: 1/2, ss.142-160.

Özalp, Osman Nuri “Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations”. **Turkish Journal of Politics**, Vol.2 No. 2, 2011, ss.5-21.

Özbey, Özcan. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları”. **TBB Dergisi**, 2013, ss.41-92.

Özçelik, Emre. “Kurumlar, Kurumsal İktisat ve Avusturya Okulu”. E. Özveren (der.), **Kurumsal İktisat**, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, ss.201-235.

Özel, Hasan Alp. “Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri”. **Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1 Bahar 2012, ss.63-72.

Özel, Hüseyin. "Evrimsel İktisat" Yöntem Bilgisi İlkeleri”. **İktisatta Yeni Yaklaşımlar**, Ercan Eren ve Metin Sarfati (Der), İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2011, ss.135-162.

Özer, M. Akif. “Yönetişim Üzerine Notlar”. **Sayıştay Dergisi** Sayı:63, ss.59-89.

Öztürk, Nazım. “Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü”. **Çalışma ve Toplum**, 2010-1, ss.59-90.

Öztürkler, Harun. “Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyi ve Birleşik Bir Suudi Arabistan ve Bahreyn’in Ekonomik Açıdan Önemi”. **Ortadoğu Analiz**, Haziran 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 42, ss.77-83.

Özveren, Eyüp. “Kurumsal İktisat: Aralanan Karakutu”, **Kurumsal İktisat**, E. Özveren (der.), Ankara: İmge Kitabevi, 2007, ss.15-45.

Pamir, Necdet “Dünyada ve Türkiye’de Enerji, Türkiye’nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları”, **Metalurji Dergisi**, 134. Sayı, ss.1-39.

Pazarlıoğlu, M. Vedat ve Özlem Kiren Gürler. “Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı”. **Finans Politik& Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44 Sayı:508, 2007, ss.35-43.

Rigobon, Roberto ve Dani Rodrik. “Rule of Law, Democracy, Openness, and Income: Estimating the Interrelationships”. **National Bureau Economic Research**, Working Paper No. 10750, 2004, ss.1-28.

Rivera-Batiz, Luis A ve Maria-Angels Oliva. “Political Institutions, Capital Flows, and Developing Country Growth: An Empirical Investigation”. **Review of Development Economics**, 6 (2002) ss. 248-262.

Rodrik, Dani. “Institutions for High-Quality Growth: What They are and How to Acquire Them”. **National Bureau Economic Research**, Working Paper No. 7540, February 2000, ss.1-48.

Rodrik, Dani. “Kaliteli Büyümeye Yönelik Kurumlar: Nelerdir ve Nasıl Kazanılır”. **Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar**. Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Der), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014, ss.37-65.

Rodrik, Dani. “TFPG Controversies, Institutions, and Economic Performance in East Asia”. **National Bureau Economic Research**, Working Paper No.5914, 1997, ss.1-37.

Rodrik, Dani, Arvind Subramanian ve Francesco Trebbi. “Institutions Rule: The Primacy Of Institutions Over Geography And Integration in Economic Development”. **Journal of Economic Growth**, Vol. 9, No. 2, 2004, ss. 131-165.

- Romer, Paul M. "Increasing Returns and Long-Run Growth". **The Journal of Political Economy**, Vol. 94, No. 5, 1986, ss. 1002-1037.
- Sachs, Jeffrey D. ve Andrew M. Warner. "Sources of Slow Growth in African Economies". **Journal of African Economies**, 1997, 6(3), ss.335-376.
- Sachs, Jeffrey D. ve Andrew M. Warner. "Fundamental Sources of Long-Run Growth". **The American Economic Review**, Vol. 87, No. 2, 1997, ss.184-188.
- Sachs, Jeffrey D. ve Andrew M. Warner. "Natural Resource Abundance and Economic Growth". **Center for International Development and Harvard Institute for International Development**, November 1997, ss.2-36
- Saçık, Sinem Yapar. "Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme". **KMU İİBF Dergisi**, Yıl:11 Sayı:16, Haziran-2009, ss.163-171.
- Sakin, Serdar ve Can Deveci. "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme". **History Studies**, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, ss. 282-293.
- Šeputienė, Janina. **The Evaluation Of The Impact Of Institutional Environment On Economics**. Summary of Doctoral Dissertation, Vilnius Gediminas Technical University. Vilnius: Technika, 2009.
- Shleifer, Andrei ve Robert W. Vishny, "Corruption". **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 108, No. 3, 1993, ss.599-617.
- Siddiqui, Danish Ahmed and Qazi Masood Ahmed. "Institutions and Economic

Growth: Across Country Evidence”. **MPRA**, Paper No. 19747, 2009.

Sobhee, Sanjeev K. “The Economic Success of Mauritius: Lessons and Policy Options for Africa”. **Journal of Economic Policy Forum**, Vol. 12, Issue 1, 2009, ss. 29-42.

Solow, Robert M. “Ekonomik Büyüme Teorisine Katkı”. **Journal of Economics and Political Economy**, Vol.1 (1), 2014, ss.77-99.

Stiglitz, Joseph. “Kaynakların Lanetinden, Bereketeye”. **Ekonomik Forum**. Ağustos 2012, ss.88-89.

Sturm, Micheal ve Nikolaus Siegfried. “Regional Monetary Integration in the Member States of the Gulf Cooperation Council”. **European Central Bank**, No: 31, June 2005, ss.4-78.

Şenalp, Mehmet Gürsan. “Dünden Bugüne Kurumsal İktisat”. **Kurumsal İktisat**, E. Özveren (der.), Ankara: İmge Kitabevi, 2007, ss.45-92.

Taban, Sami ve Akif Kara. “Türkiye’de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Özel Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi”. **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Ekim 2006, 1(2), ss.11-26

Tanzi, Vito ve Hamid Davoodi. “Corruption, Public Investment and Growth”. **IMF Working Paper**. WP/97/139, 1997, ss. 3-23.

Tarek, Ben Ali ve Zidi Ahmed. “Governance and Economic Performance in Developing Countries: an Empirical Study”. **Journal of Economics Studies and Research**, Vol. 2013 (2013), Article ID 390231, ss.1-13.

- Telatar, Osman Murat ve Harun Terzi. “Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”. **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 2, 2010, ss.197-214.
- Tezel, Yahya Sezai. “Türkiye’de “Sanayileşme”, “İktisadî Büyüme” Ve “Piyasa Toplumu”. **TÜSİAD Görüş**, Sayı 21, Temmuz-Ağustos 1995, s. 26-32
- Turan, Zübeyir. “Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”. **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2011, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 56-80.
- Türker, Munise Tuğba. “İçsel Büyüme Teorilerinde İçsel Büyümenin Kaynağı ve Uluslararası Ticaret Olgusuyla İlişkisi”. **D.Ü Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:25, Aralık, 2009, ss.87-94.
- Türkiye Ekonomi Kurumu. “Büyüme Stratejileri” **Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu Tartışma Metni** . 2003/5, Aralık 2003, ss.1-45.
- Uğur, Mehmet. “Institutions And Economic Performance: A Review Of The Theory And Evidence”. **MPRA**, Paper No. 25909, posted 18, 2010, ss.1-33.
- Uğur, Mehmet. “Kurumsal Kalite ve Ekonomik Performans: İktisadın (Yeniden) Siyasallaşması Mı?”. **İktisat ve Toplum**, Yıl 1, Sayı 9, 2011, ss.36-41.
- Uysal, Özgür. “Sürdürülebilir Büyüme Kavramının Çevre ve Ekonomik Boyutlarının Ayırıştırılması”. **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, Yıl:2013, C:5, S:2, ss. 111-118.
- Ün, Turgut. “Stata ile Panel Veri Analizi”. **STATA ile Panel Veri Modelleri**. Selahattin Güriş (Ed.) İstanbul: Der Yayınları, 2015, ss.39-80

Veblen, Thorstein B. “Why is Economics Not an Evolutionary Science?” . **Quarterly Journal of Economics**, ISSN 0033-5533, 12(4), 1898, ss. 373-397.

Yamak, Nebiye ve Seynur Ağayev.“Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri”. **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 4, 2009, ss.179-204.

Yapraklı, Sevda. “Kurumsal Yapının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Üst Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Üzerine Bir Uygulama”. **Ege Akademik Bakış**, 8 (1) 2008, ss.301-317.

Yavilioğlu, Cengiz. “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”. **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2002, ss.59-77.

Yendi, İrem. “Avrasya Ülkelerinde Kurumsal Faktörlerin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri”. **International Conference On Eurasian Economies 2011**, ss.357-362.

Yıldırım, Metin ve Özge Arpacıoğlu. “Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”. **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2011, Cilt: 4, Sayı: 2, ss.60-76

Yılmaz, Feridun. “Avrupa’da Kurumsal İktisat: G.M. Hodgson Örneği”. **Kurumsal İktisat**, E. Özveren (der.), Ankara: İmge Kitabevi, 2007, ss.93-142.

Raporlar.

BP. **Statistical Review of World Energy Workbook**. 64 üncü Baskı, Haziran-2015.

Freedom House. **Freedom of the Press - Breakthroughs and Pushback in the Middle East**. Washington DC, 2012.

Freedom House, **Freedom in the World 2015**, Washington DC, 2015.

Gwartney, James D., Joshua Hall ve Robert Lawson. **Economic Freedom of the World: 2010 Annual Report**. Canada: Fraser Institute, 2010.

Gwartney, James vd. **Economic Freedom Of The World 2015 Annual Report**, Fraser Institute, <http://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2015.pdf>

IMF. World Economic Outlook, October 2010

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/pdf/c2.pdf> (Erişim:25.08.2014)

Kaufmann, Daniel, Aart Kraay ve Massimo Mastruzzi. “The Worldwide Governance Indicators-Methodology and Analytical Issues”. **The World Bank Policy Research**, Working Paper. No: 5430, 2010.

Miller, Terry ve Anthony B. Kim. “Defining Economic Freedom”. **Index of Economic Freedom 2014**. USA: The Heritage Foundation and The Wall Street Journal (Dow Jones&Company, Inc). (Ed.) Miller, Terry vd, 2014.

OECD, **Guiding Principles for Regulatory Quality and Performance**

<http://www.oecd.org/fr/reformereg/34976533.pdf>

Transparency International. **Global Corruption Report 2006**. London, 2006.

UNDP, **Arab Human Development Report 2009 - Challenges to Human Security in the Arab Countries**, New York: 2009.

UNDP. **Human Development Report**, The Human Development Index (HDI), <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/> (Erişim:23.04.2014)

World Bank. **Better Governance for Development in the Middle East and North Africa - Enhancing Inclusiveness and Accountability**. Washington DC, 2003.

World Bank. **Middle East and North Africa Region - 2008 Economic Development and Prospects**. Washington DC, 2009.

World Bank, **World Development Report 1997 - The State in a Changing World**, New York: Oxford University Press, 1997.

İnternet Kaynakları.

BP Statistical Review of World Energy June 2015,

<http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> (Erişim 20.10.2015)

Breakthrough in Saudi Arabia: women allowed in parliament, 2013,

<http://www.alarabiya.net/articles/2013/01/11/259881.html> (Erişim:14.09.2015)

Caniklioğlu, Meltem Dikmen. “Seçim Sistemlerinin Siyasi İstikrarın Sağlanmasındaki

Rolü”, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg16/caniklioglu.pdf, ss.17-44 (Erişim: 22.04.2015)

Comparative Constitutions Project. **Bahrain's Constitution of 2002 with**

Amendments through 2012. <https://www.constituteproject.org/> (Erişim:28.10.2015)

Comparative Constitutions Project. **Kuwait's Constitution of 1962, Reinstated in**

1992. <https://www.constituteproject.org/> (Erişim: 28.10.2015)

Comparative Constitutions Project. **Oman's Constitution of 1996 with Amendments**

through 2011. <https://www.constituteproject.org/> (Erişim:28.10.2015)

Comparative Constitutions Project. **Qatar's Constitution of 2003.**

<https://www.constituteproject.org/> (Erişim:28.10.2015)

Comparative Constitutions Project. **Saudi Arabia's Constitution of 1992 with**

Amendments through 2013. <https://www.constituteproject.org/> (Erişim:28.10.2015)

Comparative Constitutions Project, **United Arab Emirates's Constitution of 1971 with Amendments through 2009**. <https://www.constituteproject.org/>
(Erişim:28.10.2015)

Eğilmez, Mahfi “Siyasal, Sosyal ve Ekonomik İstikrar”.
<http://www.mahfiegilmez.com/2014/03/siyasal-sosyal-ve-ekonomik-istikrar.html>
(12.03.2015)

Eğilmez, Mahfi Ekonomi Sözlüğü, Cari Denge Başlığı.
<http://www.mahfiegilmez.com/p/ekonomi-sozlugu.html> (Erişim: 14.03.2015)

Freedom House. **Freedom in the World 2013-Methodology**,
<http://www.freedomhouse.org/report/freedomworld2013/methodology>
(Erişim:07.04.2014)

Kaya, Ahmet İhsan “İktisadi Büyüme ve Kurumlar”
<https://iktisatvehukuk.files.wordpress.com/2013/06/iktisadi-bc3bcyc3bcme-ve-kurumlar.pdf> (Erişim: 04.07.2015)

Kesim, Erdoğan. “Bir Etik Davranış İlkesi Olarak Hesap Verebilirlik (Hesap Verme Sorumluluğu)” ss.270-281
<http://www.etikturkiye.com/etik/kamu/4ErdoganKesim.pdf>

Kurumsal Kalite, <http://www.ekodialog.com/Makaleler/kurumsal-kalite.html> (Erişim: 02.03.2015)

North, Douglass. “Yeni Kurumsal İktisadın Geçiş Ekonomilerinin Sorununu Anlamaya Katkısı”. (Çev. Gazi Sonkur) Unu/Wider, Annual Lecture 1997,
<http://www.canaktan.org/ekonomi/kurumsal-iktisat/makaleler/gazi-sonkur.htm>
(Erişim:14.04.2015)

Portre: Şeyh Tamim Bin Hamad Al Tani, 2014,

<http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-seyh-tamim-bin-hamad-al-tani>
(17.07.2015)

Saudi names six women as deputy chairpersons of Shura committee, 2014,

<http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/12/23/Six-Saudi-women-named-as-deputy-chairpersons-of-Shura-committees.html> (Erişim:17.09.2015)

Saudi women are registering to vote in elections across the country for the first time

ever, 2015, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/saudi-women-are-registering-to-vote-in-elections-across-the-country-for-the-first-time-ever-10461020.html> (Erişim:18.09.2015)

Sobhee, Sanjeev K. “Quality of Institutions and Economic Growth in Developing Economies”. <http://ssrn.com/abstract=2176542> (Erişim:12.12.2014)

World Bank Institute. **Good Governance And its Benefits On Economic Development An Overview Of Current Trends.**

http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/1740479-1149112210081/2604389-1149699431307/edouardpresentation_munich_inwent.pdf

World Bank. Recent Economic Outcomes and Short-Term Development Prospects in MENA, Chapter I, ss.1-25

http://siteresources.worldbank.org/INTMENA/Resources/EDP07_CHAPTER_1-APRIL13.pdf (Erişim: 10.10.2014)

UNICEF. Universal Declaration of Human Rights,

<http://www.unicef.org/turkey/pdf/gi17.pdf> (Erişim:08.05.2015)

World Bank. Middle East&North Africa; Countries,

<http://web.worldbank.org/wbsite/external/countries/menaext/0,,menuPK:247619~pagePK:146748~piPK:146812~theSitePK:256299,00.html>,(Eriřim:05.03.2014)

Yaşamış, Firuz “Anayasa Hukuku ve İnsan Hakları Açışından Bilgi Edinme Hakkı”.
ss.1-33,

http://www.bilgiedinmehakki.org/doc/Anayasa_Hukuku_ve_Insan_Haklari_Acisi_ndan_Bilgi_Edinme_Hakki_F_Yasamis.pdf (Erişim:21.03.2015)

Veritabanları.

World Bank. **World Development Indicators**, çevrimiçi veritabanı.
<http://datacatalog.worldbank.org/>

World Bank. **The Worldwide Governance Indicators - Aggregate Indicators of Governance 1996-2013 - Full Dataset Update 2014**, çevrimiçi veritabanı.
www.govindicators.org,

